Քղաթօյ

Յարութիւն

Յենաս

Զ.

891 71
Տ-80

1911թ.

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Գ. ԳԱԼԷՆԴ ԳՐԱՏԱՆ

ԹՈԼՍԹՈՅ

19 NOV 2010

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

1911

ՏՊԱԳ. Ռ. ՍԱԳԱՅԱՆ

ՂԱԼԱԹԻԱ. Կ. ՊՈԼԻՍ

891.71
S-80

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
Օ. ԱՐՁՈՒՄԱՆ

891-7
S-80

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Պ. ՊԱԼԵՆՑ ԳՐԱՏԱՆ

ԹՈԼՍԹՈՅ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ
ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՁՈՒՄԱՆ
1911

23.08.2013

14146

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀԱՍՌ-Арм ССР
Ա. Մյասնիկյանի անվ.
им. А. Мясн

3687-72

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Ա.

Դատին վերաքննութիւնը, Ծերակոյտին առջեւ, տեղի պիտի ունենար տասնըհինգ օրէն։ Այս առթիւ, Նեխլիւտոֆ միտք ունէր Բեդերսպուրկ երթալու։ Անյաջողութեան պարագային՝ կ'ուզէր, իր փաստաբանին խորհրդին վրայ, կայսեր մատուցանել խնդրագիր մը զոր այս վերջինը գրած էր։ Եթէ Ծերակոյտը չբեկանէր ոճրադատ Ատեանի վճիռը, և հարկ էր ասոր սպասել — կ'ըսէր փաստաբանը, քանզի պաշտպան կողմին փաստերը չատ տկար էին — այն ատեն Մասլովա մեկնող թիապարտներու առաջին խումբովը ճամբայ պիտի հանուէր և հետեւաբար բանտը պիտի թողուր յունիսի առաջի օրերուն։ Որովհետեւ իշխանը կատարելապէս անոր հետեւելու և միասին Սիպերիա երթալու որոշած էր, պէտք էր որ այժմէն իսկ իր ագարակները երթար, ծրագիրները գործադրելու համար։

Նեխլիւտոֆ նախ Քուզմինսքոյի գնաց։ Իր բոլոր ստացուածքներէն, ան էր իր հողերուն ամենէն ընդարձակն ու բեղունը և ամենէն աւելի եկամուտ բերողը։ Հո՛ն անցած էր իր մանկութիւնն ու պատանէկութիւնը։ Երկու անգամ հոն գացած էր արդէն, յետոյ, իր մօր խնդրանքին վրայ, երրորդ անգամ մըն ալ գացած էր, հոն տեղաւորելու համար գերմանացի վերակացու մը և ստուգելու համար հաշիւներն ու հասոյթները։ Ուստի կը ճանչնար այն տեղ աշխատող գեղացիները և անոնց յարաբերութիւնները վարչութեան՝ այսինքն կալուածատիրոջ ներկայացուցչին հետ։ Արդէն այդ յարաբերութիւնները շատ պարզ էին, գեղացիները բացարձակապէս իրենց տիրոջմէն կախուած ըլլալով։ Նեխլիւտոֆ գիտէր իրաց այս վիճակը այն ատենէն, ուր, իբրև ուսանող, Հանրի Ժորժի վարդապետութիւնները կը դաւանէր։ Արդէն, ըստ այդ վարդապետութեանց, իր վարձականներուն միջև բաժնած էր հօրը թողած հողերը։

Բայց սպայութենէ հրաժարական տալէ և տարին առնուազն քսան հազար րուպլի ծախսել սկսելէ ի վեր, ստացուածքի բաժանման մասին իր տեսութիւնները փոխուեցան և ինքզինքին հետ հակասութեան մէջ չիյնալու համար, փութաց օգուտ քաղել մօրը տուած դրամէն, առանց մտածել ուզելու թէ ուրկէ՛ կուգային այդ եկամուտները։ Այսուհանդերձ, երբոր ժառանգեց և պարտաւորուեցաւ ուղղակի գանձել իր եկամուտները, իր հին սկզբունքները կրկին երեւան եկան. բայց իր հողերէն հեռու, ու հետզհետէ դրամի աւելի պէտք ունենալով, փութաց զանոնք մտքէն վանել։ Մասլօվայի հանդիպելէն ամիս մը առաջ, տակաւին այդ տրամադրութեան մէջ էր, սակայն այժմ որոշած էր իրաց այդ վիճակը փոխելու, թէև իր Սիպերիա ճամբորդութիւնը և

իր շարունակական յարաբերութիւնները բանտապաններու և պահապաններու հետ, ծախքի մշտակայ առարկայ մըն էին։ Որոշեց այլևս հողերը իր անձնական հաշւոյն չմշակել, այլ զանոնք կտոր կտոր ընել և ոչինչ գնով մը բաժնել գիւղացիներուն, այնպէս որ այլևս ո և է կալուածատէրէ մը կախեալ չըլլան։

Նեխլիւտոֆ կէսօրէն ետքը հասաւ Քուզմինսքոյի։ Պարզօրէն ապրիլ որոշած ըլլալով, հեռագիր չէր ըրած իր վերակացուին որպէսզի գայ զինքը փնտռէ։ Կայարանին մէջ կառք մը վարձեց։ Կառապանը երիտասարդ մըն էր որ ճամբայ ելլելուն պէս խօսակցութեան մտաւ իր յաճախորդին հետ կալուածներու վերակացուի մասին, չգիտնալով որ խօսքը իշխանին կ'ուղղէր և այս վերջինն ալ բան մը չըսաւ։

«Շատ շնորհքով գերմանացի մըն է». կ'ըսէր կառապանը, որ քաղքի մէջ ապրած է և բաւական բան կարդացած։ Ազուոր կառք մը և երկու ձի ծախու առաւ։ Երբոր կնոջը հետ դուրս կ'ելլէ, շատ փառաւոր կերպարանք ունի. դուն իսկ անոր քովը աչքի չես զարներ։ Ծնունդին սքանչելի ծառ մը պատրաստեց, ելեկտրականութեամբ լուսաւորուած. աղէկ գիտեմ, որովհետև հրաւիրեալներ փոխադրեցի. ամբողջ գաւառին մէջ անոր նմանը չի կար։ Սարսափելի բան է այդ անպիտանին գողցած դրամը։ Արդէն ուրկէ՞ պիտի քաշուի, մինթէ ինք բացարձակ տէրը չէ՞։ Կ'ըսուի թէ վերջերս հիանալի կալուած մը գնած է։

Նեխլիւտոֆ այնպէս կը դատէր թէ իրեն համար բոլորովին կարևորութենէ զուրկ էր այդ վերակացուին իր հողերը խնամելու կերպը. այսուհանդերձ կառապանին պատմութիւնը զինքը կը գրգռէր։ Բնութիւնը կը դիտէր քաղքենիի ուրախութեամբ մը. արևը, սևաթոյր ամ-

պերը որոնք ատեն ատեն ճառագայթները կը մթագնէին, վարսակի դաշտերը զորս գիւղացիները տարուան մէջ երկրորդ անգամ կը հերկէին, կանանչ խոտերը որոնցմէ արտոյտները երամներ կը թռչէին, անտառը, ուր բոլոր ծառերը, ի բաց առեալ կաղնին, իրենց կանանչ տերեւներովը կը ծածկուէին, մարգագետինները որոնց վրայ ձիերը և բազմաթիւ հօտերը կը ճարակէին և հակառակ այս գարնան բոլոր հմայքներուն՝ արգելք մը իրեն թող չէր ի տար ամբողջովին վայելելու զանոնք։ Եւ երբ ինքզինք կը հարցափորձէր, կառապանին բամբասանքները՝ վերակացուին մասին՝ միտքը կ'իյնային։

Նէխլիւտօֆ երբ տեղը հասաւ, մոռցաւ այս դժնդակ տպաւորութիւնը իր գործերու կարգադրութեան զբաղելով։

Երբ գրասենեակին հաշիւները քննեց, երբ երկարօրէն տեսակցեցաւ վերակացուին հետ, որ միամտաբար, իրեն կը բացատրէր այն առաւելութիւնը զոր կալուածատէրը կ'ունենար գեղացիներուն շատ փոքրիկ հողաբաժին մը տալով, իշխանը, առաւել քան երբեք, զօրացաւ իր նախկին գաղափարին մէջ թէ՝ հարկ էր դադրեցնել բոլոր անձնական շահագործումը և իր հողերը վարձու տալ տեղացիներուն։ Նշմարած էր որ, ինչպէս անցեալին մէջ, կրկին իր կալուածին երկու երրորդը մշակուած էր իր բանուորներուն ձեռքով՝ ամենակատարելագործուած մեքենաներու շնորհիւ և թէ մնացածը միշտ կը հերկուէր գիւղացիներու ձեռքով տէսեաթինը հինգ րուպլի։

Նէխլիւտօֆ բոլոր ասոնք երկար ատենէ ի վեր գիտէր, բայց իրեն այնպէս կը թուէր թէ նոր բաներ կը սորվէր. և կը զարմանար որ ի՛նչպէս ամէն մարդ չէր նշմարէր այդ տեսակ պայմանագրութիւններու անուղ-

ղութիւնը։ Վերակացուն կը ջանար տրամաբանել, իրեն հաւաստելով որ այդ ծրագիրները յիմար բաներ էին թէ մշակութեան բոլոր նիւթեղէնները պիտի կորսուէին, թէ գիւղացիները անոնց արժէքին քառորդը անգամ չպիտի տային և թէ վարձու տալը ոչ ոքի շահաբեր պիտի ըլլար, ո՛չ իրեն որ եկամուտին մեծ մասը պիտի կորսնցնէր, ո՛չ ալ իր մարդոց որոնք հողը պիտի աւրէին։ Բոլոր այդ պատճառաբանութիւնները զինքը աւելի կը հաստատէին իր դիտաւորութեան մէջ։ Նոյն իսկ որոշեց անմիջապէս գործը վերջացնել։ Վերակացուին պաշտօն յանձնեց արդէն ցանուած ցորենը ժողվել ու ծախել եւ յետոյ զբաղիլ շինութեանց և գործիքներու վաճառումովը։ Վերջապէս իրմէ խնդրեց որ Քուզմինսքօյիի երեք գեղերու մարդիկը հաւաքէ որպէս զի իր դիտաւորութիւնը անոնց ծանուցանէ և վարձքի գինին մասին համաձայնի։

Յետոյ քաշուեցաւ իր ննջասենեակը։ Հին թիկնաթոռ մը անկիւնը դրուած էր։ Յիշեց որ այդ կարասին իր մօր սենեակէն կուգար և անոր տեսքը իշխանին հոգին խռովեց։ Յանկարծ իրեն համար ցաւատանջ բան մը դարձաւ մտածելը թէ այդ տունը աւերակ պիտի դառնար, թէ պարտէզը երեսի վրայ պիտի թողուէր, թէ անտառները իրենց ծառերէն պիտի մերկանային, թէ հաւնոցները, ախոռները, կառատունները, ձիերն ու կովերը, որոնք անձնապէս չէր գնած, բայց որոնք շատ աշխատութիւններու արդիւնք էին, յաւիտեան անհետ պիտի ըլլային։ Քիչ մը առաջ իրեն դիւրին երեւցեր էր բոլոր ասոնք թողուլը և ահա՛ այժմ կը մտածէր որ դժնդակ բան մըն էր տեսնել այդ հողերուն կտոր կտոր ըլլալը, իր եկամուտին նուազիլը, երբ անոնց շատ աւելի պէտք պիտի ունենար։ Ու վերակացուին խօսքերը միտքը կ'իյնային. «իմաստութիւն չէ ձեր հողերէն զատուիլ և անոնց մատակարարութիւնը ձեռքէս առնել»։

Եւ դարձեալ ձայն մը իրեն կ՚ըսէր. «պէտք չէ որ հող ունենամ։ Ուրեմն ինչ հարկ պահել բոլոր այս վարչութիւնը։ Արդէն՝ ես Սիպերիա կը մեկնիմ, ու անկէ ետքը ո՛չ տունը ո՛չ ալ ստացուածքը ինծի հարկաւոր են։» Բայց ուրիշ ձայն մը կը պատասխանէր առաջինին. «Լա՛ւ, սակայն յաւիտեան չպիտի մնաս Սիպերիա։ Եթէ ամուսնանաս կրնաս զաւակներ ունենալ։ Այս ստացուածքները քու ծնողքէդ ստացար, պէտք է որ քու ժառանգորդներուդ թողուս։ Պարտականութիւններ կան դէպի հողը։ Դիւրին է ամէն բան տալ, ամէն բան ջնջել. բայց նոյնը չէ երբ խնդիրը ստանալու վրայ է։ Քեզի համար կարեւորը անկէ ետքը կեանքդ կազմակերպելն է և այնպէս ընել որ ստացուածքդ աւելի չահաբեր ըլլայ։ Ինչ որ որոշեցիր, արդեօք իրաւցնէ խղճմտանքէ՞դ թելադրուած է։ Աշխարհը քու վրադ հիացնելու համար չէ՞ որ կ՚ընես։»

Քանի խորը կը մտնար, այնքան իրեն դժուար կը թուէր բոլոր իր մտքին ներկայացող այս խնդիրները լուծել։

Ինքզինք ազատելու համար՝ կակուղ անկողնին վըրայ նետուեցաւ և կարծեց թէ գիշերային հանգիստը իրեն զօրութիւն պիտի տար հետեւեալ օր այդ բոլոր խնդիրները լուծելու։ Բայց քունը շատ ուշ եկաւ։ Բաց պատուհաններէն, ուրկէ զով օդն ու լուսնի ճառագայթները ներս կը մտնէին, կը լսուէր գորտերու կռինչն ու սոխակներու երգը որոնք՝ հեռուն՝ մարգագետնի կանանչութեան մէջ ծածկուած էին։

Մտիկ ընելով հանդերձ սոխակներու և գորտերու ձայնին, Նէխլիւտով կը յիշէր Մասլօվան, որ դողահար շրթունքներով սա բառերը բերնէն կը փախցնէր. «Պէտք է որ զիս թողուս»։ Յետոյ իրեն այնպէս կը թուէր թէ

գերմանացի վերակացուն ինքզինք ճահիճը կը նետէր. դարձեալ կարծեց թէ Մասլօվան է և գոչեց. «Ես թըշուառ դատապարտեալ մըն եմ և դուք իշխան մը։»

Արթնցաւ ինքնիրեն հարցնելով.

—Արդեօք լա՞ւ կընեմ թէ գէշ։ Չեմ գիտեր. բայց ատիկա կարեւորութիւն չունի, հիմա պէտք եղածը քընանալն է. և կրկին քնացաւ։

Հետեւեալ օրը Նէխլիւտով առտուան ժամը իննին արթնցաւ։ Գրասենեակի երիտասարդ աշակերտը իրեն բերաւ փայլուն կօշիկները, աղբիւրի ջինջ ու զով ջուր և իմաց տուաւ թէ գիւղացիները հաւաքուած էին։ Նէխլիւտով քունը թօթափելով անկողնէն ցատքեց։ Իր հողերը գիւղացիներուն բաժնելու մասին նախորդ օր ունեցած տհաճութենէն հետք մը չէր մնացած։ Այժմ կը զարմանար իր երկմտութեան վրայ, կը հրճուէր իր ծրագիրներէն և հպարտ էր անոնց համար։ Նէխլիւտով հագուելով, ակնարկը կը պտտցնէր դաշտին վրայ և կը զըննէր գիւղացիները որոնք ժամադրավայրը կը խռնուէին, իրարու կը մօտենային, զիրար կ՚ողջունէին գտակնին հանելով և իրենց գաւազաններուն վրայ յենած շրջանակ մը կը ձեւացնէին։

Երիտասարդ վերակացուն իմաց տուաւ Նէխլիւտովի թէ գիւղացիները կը սպասէին. իրեն յանձնարարեց որ մեկնելէ առաջ սուրճ կամ թէյ խմէ, քանզի երկուքն ալ պատրաստ էին։

—Ո՛չ, նախ զիրենք տեսնելու պիտի երթամ, ըսաւ Նէխլիւտօֆ, մինչ ամօթի ու երկչոտութեան խառնուրդ մը՝ որուն չէր սպասեր տիրեց վրան, գիւղացիներուն հետ ունենալիք տեսակցութեան մասին։

Վերջապէս պիտի իրագործէր գիւղացիներու փափաքը որուն կատարման հազիւ կը համարձակէր մտա-

ծել. իրենց պիտի թողուր հողը ոչինչ գնով մը, իրապէս նուէր մըն էր որ կ'ընէր։ Հասնելով գիւղացիներուն մէջ, որոնք ամէնքն ալ մերկագլուխ էին, այնքա՜ն խռովեցաւ որ երկար ատեն չկրցաւ բառ մը արտասանել։ Անձրեւը կը տեղար, և նուրբ կաթիլները կը կախուէին անոնց մազերէն, մօրուքէն ու մազոտ գլխարկներէն։ Այս վերջինները կը քննէին իրենց տէրը, սպասելով խօսելիքին։ Ինք տակաւին չէր համարձակեր բերանը բանալու։

Այս նեղացուցիչ լռութիւնը ընդհատուեցաւ վերակացուին կողմէ որ հանդարտ և ինքնավստահ, կը կարծէր թէ կատարելապէս կը ճանչնար ռուս գիւղացին և լաւ կը խօսէր անոր լեզուն։ Այս կարճ ու գիրուկ մարդը տարօրինակ հակապատկեր մը՝ կը ներկայացնէր մշակներուն տժգոյն և խորշոմած դէմքերուն հետ։

—Իշխանը կ'ուզէ ձեզի բարիք ընել, ձեզ հողեր բաժնել. միայն թէ արժանի չէք այդ տեսակ շնորհի մը, ըսաւ վերակացուն։

—Ինչպէ՞ս արժանի չենք այդ շնորհին, Վասիլի Քարլիչ, միթէ քեզի համար չաշխատեցա՞նք։ Շատ երախտապարտ ենք հանգուցեալ տիրուհիին. թո՛ղ յաւիտենական հանգիստ վայելէ, և իշխանն ալ, մեր երախտապարտութեան արժանի է ու մեզ չպիտի երեսի վրայ թողու, ըսաւ չէկ ու լաւ խօսող գիւղացի մը։

—Այս պատճառաւ է որ ձեզ հաւաքեցի և կ'ուզեմ, եթէ կը փափաքիք, ձեզի բաժնել բոլոր հողերս, սկսաւ խօսիլ Նեխլիւտոֆ։

Գիւղացիները՝ ապշահար՝ կը լռէին, կարծես հասկցած չըլլալով կամ չհամարձակելով հաւատալ այս տեսակ խոստումի մը։

—Ի՞նչ կը հասկնայ «հողերը բաժնել» խօսքովը, ըսաւ միջին տարիքով մուժիկ մը։

—Այսինքն ձեզի վարձու տալ շատ վար գիներով։

—Շիտակը աղէկ գործ, բացագանչեց ծերունի մը։

—Միայն թէ վճարումը մեր ուժէն վեր չըլլայ, նըկատեց ուրիշ մը։

—Ինչո՞ւ հողը մեզի չեն ի տար։

—Իրա՛ւ է, քանի որ ան է մեզ սնուցանողը։

—Մեր հանգստութիւնը ասով կ'ըլլայ. դուն գոհ եղիր միայն դրամը ստանալով, եթէ ո՛չ ինչ դժուարութիւններ պիտի ըլլան, գոչեցին բազմաթիւ ձայներ։

—Դժուարութիւնը ձենէ կուգայ, պատասխանեց Գերմանացին. եթէ աշխատասէր և խնայող ըլլայիք...

—Անկարելի է մեր եղբօրը համար, Վասիլի Քարլիչ, ըսաւ նիհար ու սրածայր քիթով ծերունի մը։ Դուն կ'ըսես. «Ինչո՞ւ ձին թողուցիր որ ցորենին մէջ երթայ և ո՞վ թողուց զայն։» Ես ամբողջ օրը, և տարուան մը չափ երկար օր, քնացեր եմ և ձին ալ վարսակին մէջ գացեր է և ասոր համար մորթս վրայէս կը քերթես։

—Հարկ էր կարգ կանոնով գործ տեսնէիր։

—Քեզի այդպէս կ'իյնայ ըսել... կարգ կանոն, ատիկա իմ ուժէս վեր է, պատասխանեց սև մազերով բարձրահասակ ծեր գիւղացի մը։

—Ինչպէս որ ձեզի յանձնարարեցի, պէտք էր որ ցանկեր շինէիք։

—Բայց փայտ տուէք որ շինենք, դիտել տուաւ նիհար ու տկար գիւղացի մը...։ Այս ամառ կ'ուզէի փայտորմ մը շինել և զիս դատապարտեցիր երեք ամսուան բանտարկութեան։ Եւ ահա՛ ինչպէս կրցի աշխատիլ գործիս։

—Ի՞նչ կ'ըսէ... հարցուց Նեխլիւտով վերակացուին։

—Փայտի ամենէն մեծ գողն է, ըսաւ վերակացուն գերմաներէն...։ Ամէն տարի անտառին մէջ օձիքը ձեռք

կուտայ....։ Դուն ալ սորվէ ուրիշին ստացուածքը յարգել, ըսաւ վերակացուն գիւղացիին։

—Բայց միթէ չե՞նք յարգեր կոր, ըսաւ ծերունին...։ Արդէն ստիպուած ենք յարգելու, քանի որ քու ձեռքերուդ մէջն ենք և մեզ կը քամես։

—Լաւ ուրեմն, բարեկամներ, ասկէ ետքը ձեզի վնաս տուող չպիտի ըլլայ... եթէ դուք ձեզի վնաս չընէք։

—Ինչպէ՞ս վնաս չես տար։ Այս ամառ կզակս ջախջախեցիր և բան մը չըրին քեզի։ Արդարութիւնը հարուստներէն հաշիւ չպահանջեր։

—Դուն ալ օրէնքին թո՛ղ հպատակէիր։

Յայտնապէս կը տեսնուէր որ փոխանակուած խօսքերուն մէջ մեծ չփոթութիւն մը կը տիրէր։ Մէկ կողմէ դժգոհանքը զսպուած էր երկիւղէն, միւս կողմէ մեծութեան և իշխանութեան զգացումը կը պայթէր։ Վերջապէս Նեխլիւտոֆ վիճաբանութիւնը իր բուն նիւթին բերաւ. այն է՝ վարձքի գինին որոշումը և վճարումներու պայմանաժամը։

—Գալով հողերու բաժանումին՝ ինչպէ՞ս կ՚երեւայ ձեզի, ի՞նչ կ՚ուզէք և ի՞նչ վարձք կուտաք եթէ ձեզի բաժնենք։

—Ապրանքը ձերն է, ձեզի կ՚իյնայ գինը որոշել։

Նեխլիւտոֆ գին մը ըսաւ։ Ուզուած գինը շատ նուազ էր քան մինչեւ այն ատեն վճարուածը։ Գեղացիները բողոքեցին և այդ գինը չափազանց գտան։

Նեխլիւտոֆ կը մտածէր թէ իր առաջարկը ուրախութեամբ պիտի ընդունուէր, բայց դէմքերուն վրայ գոհունակութեան ո և է նշան չնշմարեց։ Նեխլիւտոֆ, յետոյ, երբոր առաջարկուած գինին վրայ վիճեցան, հասկցաւ որ իր առաջարկը գեղացիներուն շահաբեր կ՚երեւար։ Բայց ո՞վ պիտի վարձէր հողերը, գիւղացիներու հաւաքական մարմի՞նը թէ ընկերակցութիւն մը։ Բուռն վիճաբանութիւն մը ծագեցաւ մէկ կողմէ անոնց միջեւ որոնք այս բաժանումէն դուրս թողուլ կ՚ուզէին տկարները և վճարումի դժուարութիւն ընողները և այս վերջիններուն միջեւ որոնք իրենց բաժինը կը պահանջէին։ Վերջապէս շնորհիւ վերակացուին միջամտութեան, պայմանագրութեան յօդուածները որոշեցին և գիւղացիները՝ գոհ մնացած՝ աղմկալից կերպով գեղ վերադարձան։ Նեխլիւտոֆ և վերակացուն գրասենեակ գացին պայմանագրութիւնը պատրաստելու համար։

Ամէն ինչ կարգադրուեցաւ իշխանին յուսացածին պէս. գիւղացիները հողերը վարձեցին միւսներէն հարիւրին երեսուն պակաս գինով։ Այս կերպով իր հասոյթները կէս առ կէս կը նուազէին, բայց դարձեալ բաւականէն աւելի, մանաւանդ եթէ վրան աւելցուէր անտառի մը և հիւղերէններու վաճառման արդիւնքը։

Կը թուէր թէ լաւագոյն կերպով եղած էր ամէն բան և սակայն Նեխլիւտոֆ ձանձրոյթի ու տխրութեան զգացում մը կը կրէր։

Կը հաստատէր թէ հակառակ բազմաթիւ գիւղացիներու երախտագիտութեան արտայայտութեան, ասոնք ընդհանրապէս դժգոհ էին և լաւագոյն բանի մը կը սպասէին։ Ինք համոզուած էր որ շատ ստացուածքէ ինքզինք զրկած էր և չէր կրցած գոհացնել գեղացիներու ընչաքաղցութիւնը։

Հետեւեալ օր պայմանագրութիւնը կնքուեցաւ և վարձակալներուն կողմէ որոշուած ծերաններու ընկերակցութեամբ, Նեխլիւտոֆ կառք նստաւ և դէպի կայարան ուղղուեցաւ։

Տխուր տպաւորութեան տակ էր։ Ի՞նչ բանէ դժգոհ էր․ ճշդապէս չէր գիտեր, բայց տարտամ մտատանջութեան մը ծանրութեան տակ ընկճուած էր։

Բ.

Քուսմինսքօյիէն Նէխլիւտօֆ գնաց իր միւս կալուածը զոր հօրաքոյրներէն ժառանգած էր։ Հո՛ն ճանչցած էր Քաթիւշան։ Կ'ուզէր այդ հողն ալ բաժնել։

Կ'ուզէր գիտնալ թէ ի՛նչ եղած էր Մասլօվան և անոր զաւակը որ իրն ալ էր։ Իրաւցնէ մեռա՞ծ էր։

Առտուն կանուխ փառօք հասաւ։ Երբ բակէն ներս մտաւ, զարմացած մնաց հոն տիրող աւերածը տեսնելով։ Տունն ու յարակից մասերը շատ գէշ վիճակի մէջ էին։ Երկաթէ տանիքը, որ առենօք կանանչ էր, գոյնը նետած՝ ու ժանգէն կարմրած էր։ Հովը շատ մնաներ հասցուցած էր։ Խոհանոցն ու աթոռները աւերակ էին։ Պարտէզը, հրաշքով, անեղծ մնացեր էր։

Տան մատակարարը դիմաւորեց Նէխլիւտօֆը և ժըպտաշուրթն հրաւիրեց զայն գրասենեակ, իբր թէ մասնաւոր յայտնելիք մը ունենար։

Բոկոտն փոքրիկ աղջիկ մը վազելով պատուհանին առջեւէն անցաւ․ գեղացի մը, նոյնպէս վազելով, անոր կը հետեւէր։

—Ե՞րբ կը փափաքիք ձեր ճաշը ընել, ըսաւ աշկերտ մը ժպտելով։

—Երբ որ կ'ուզէք, անօթի չեմ։ Գեղին մէջ պտոյտ մը պիտի ընեմ։

—Չէ՞ք ուզեր տունը տեսնել․ ամէն ինչ կարգին է։

—Չէ, երբ որ վերադառնամ՝ այն ատեն․ ըսէք ինծ

3687-22

թէ կը ճանչնա՞ք Մաթրիօնա Հարինա անուն կին մը որ Քաթիւշայի մօրաքոյրն էր։

— Այո՛, կը ճանչնամ։ Այս գեղին մէջ ինծի համար շարունակական նեղութեան պատճառ մըն է։ Պանդոկ մը կը բանեցնէ․ զինք կը յանդիմանեմ երբոր պարտքերը չվճարեր․ բայց պառաւին մէկն է, շատ տղաք ունի, ըսաւ աշկերտը իր յաւիտենական ժպիտով, ուզելով այսպէս ցոյց տալ տիրոջը հաճոյ ըլլալու փափաքը ու նաև զայն համոզելու թէ բոլոր գործերուն տեղեակ էր։

— Ո՞ւր կը բնակի։ Կ'ուզեմ մինչև իր տունը երթալ։

— Գեղին ծայրը, յետին տունէն երկու տուն առաջին։ Ձախ կողմը աղիւսէ տուն մը պիտի տեսնէք, յաջորդը գինետուն մըն է։ Բայց լաւագոյն է որ ձեզի ընկերանամ։

— Ո՛չ, շնորհակալ եմ, ես կը գտնամ տունը․ գեղացիները հաւաքել տո՛ւր, անոնց հետ խօսելիք ունիմ հողերուն մասին, ըսաւ Նէխլիւտօֆ, քանզի կ'ուզէր ժամ առաջ այս գործը լմնցնել։

Մեծ դռնէն դուրս ելլելով ծերունի գեղացիի մը հանդիպեցաւ։ Մարդը դէպ ի իրեն եկաւ ու ողջունեց․

— Մեր հանգուցեալ տիկիններուն եղբօրորդին չե՞ս, ըսաւ։

— Այո՛։

— Բարի գալուստ կը մաղթեմ․ մեզ տեսնելու եկար, այնպէս չէ՞, ըսաւ ծերուկը որ խօսելու մարմաջ ունէր։

— Այո՛, այո՛... լաւ ուրեմն, ի՞նչպէս կ'ապրիք, շարունակեց Նէխլիւտօֆ, չգիտնալով ի՛նչ ըսելիքը։

— Ինչպէ՞ս կ'ապրիք․ Ամենաթշուառ կեանք մը

Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ-Арм.ССР
им. А. Мясникяна

կը վարենք, ըսաւ ծերուկը ձայնը քաշքշելով՝ իրենց տառապանքը ճանչցուցած ըլլալու գոհունակութեամբ։

— Ինչո՞ւ ձեր կեանքը դժբախտ է, ըսաւ Նէխլիւտոֆ դրան մօտենալով։

— Ի՛նչ կեանք, ամէնէն տխուր կեանքը... շարունակեց ծերուկը. դէպ ի չտեմարանը ուղղուելով։

Նէխլիւտոֆ իր խօսակցին հետեւեցաւ։

— Տանս մէջ նայեցէք տասներկու մարդ ունիմ, շարունակեց ծերունին, ցոյց տալով երկու կիներ որոնք թաշկինակը գլխնուն, սրունքնին մերկ ու ցեխոտ, մանգաղը ձեռքերնին կեցած էին...։ Ամէն ամիս ստիպուած եմ 96 քիլօ ալիւր գնելու, բայց ինչպէ՞ս կարելի է։

— Քու ալիւրդ բաւական չէ՞։

— Իմս..., ըսաւ ծերունին արհամարհոտ ժպիտով մը...։ Հազիւ երեք հոգի ապրեցնելու չափ հող ունիմ։

— Անանկ է նէ՝ ի՞նչպէս կ'ընես։

— Կրցածնուս պէս կ'ընենք. աղուս մէկը տեղ մը դրած եմ ու քիչ մը դրամ փոխ առած եմ ձեր Մեծութենէն։ Մեծ պահքէն առաջ ամէն բան ծախսեցինք և տակաւին տուրքերն ալ չենք վճարած։

— Որչա՞փ տուրք ունիք։

— Տասնըեօթը րուպլիի չափ..., այսպիսի կեանք մը շատ ծանր է ինծի համար, չեմ գիտեր ի՛նչպէս մէջէն պիտի ելլեմ։

— Կրնա՞մ ձեր հիւղակը մտնել, ըսաւ Նէխլիւտոֆ յառաջանալով դէպ ի աղբակոյտներու երկայնքը դըտնուող բնակարան մը։

— Ինչո՞ւ չէ, մտի՛ր, ըսաւ ծերունին որ իր տնակին դուռը բացաւ։

Կիները, թաշկինակնին գլխնուն վրայ դրած, երկիւղով ու հետաքրքրութեամբ համակուած, կը դիտէին վայելուչ ու մաքուր հագուած Տէրը որ իրենց հիւղակը կը մտնար։

Տնակէն երկու պզտիկ աղջիկներ դուրս ելան։ Նէխլիւտոֆ, գլխարկը հանելէ ետքը, մտաւ հիւղակը ուր երկու ընտանիքներ կը բնակէին։ Կերակուրի հոտ մը կը բուրէր ներսը։

Հացի փռան մօտ, պառաւ մը կը գտնուէր թեւերը վեր սոթթած։

— Անհաւասիկ մեր տէրը որ եկած է մեզ տեսնելու, ըսաւ ծերունին։

— Բարի եկաք, ըսաւ քաղցրօրէն պառաւը, թեւերը վար առնելով։

— Կ'ուզէի գիտնալ թէ ի՛նչպէս կ'ապրիք, ըսաւ Նէխլիւտոֆ։

— Բայց, տեսածիդ պէս կ'ապրինք։ Ուշադրութիւն ընելու է որովհետեւ տնակը փլչելու վրայ է, ուշադրութիւն ընելու է որ մէկը չսպաննուի։

Եւ ծերունին ըսաւ։

– Անհաւասիկ կ'ապրինք։

— Թագաւորներու պէս ենք, կ'ըսէր պառաւը ուժգնութեամբ։ Քիչ մը ետքը բոլոր մերինները պիտի ժողվեմ ճաշելու համար։ Աշխատողները պիտի կերակրեմ։

— Ի՞նչ պիտի ուտէք։

— Ի՞նչ պիտի ուտենք մի... մեր կերակուրը լաւ է։ Նախ՝ հաց՝ kվասի հետ, յետոյ kվաս հացի հետ, ըսաւ պառաւը իր կոտրած ակռաները ցոյց տալով։

— Զէ՛, առանց կատակի, ցոյց տուէք ինծի ձեր այսօրուան ճաշը։

— Մեր ճա՞շը, ըսաւ ծերուկը խնդալով... պառա՛ւ ցոյց տուր զանոնք իրեն։

Պառաւը գլուխը օրօրեց։

— Մեր գեղացիի ուտելիքը կ'ուզէ տեսնել. հետաքրքիր ես եղեր, տէ՛ր։ Կ'ուզէ ամէն բան հասկնալ. լաւ, քվասով հաց և յետոյ կաղամբով ապուր. կիները ձուկ բերին, փոքրիկ ձուկեր և ահա՛ ապուրը... և յետոյ, գետնախնձոր։

— Ուրիշ բան չի կա՞յ։

— Լաւ ուրեմն, յետոյ այս ամէնքը կաթով կը ճերմկցնենք, ըսաւ պառաւը խնդալով։

Բաց դռնէն մարդիկ կ'երեւային, փոքրիկ աղջիկներ ու կիներ իրենց ծծկեր երախաներով։ Ամէնքը կը դիտէին այս տարօրինակ տէրը որ գեղացիներով կը հետաքրքրուէր։

Պառաւը հպարտ կը թուէր տիրոջը հետ կարենալ ու գիտնալ խօսելուն։

— Այո՛, մեր կեանքը դժբախտ է, ըսելիք չի կայ, կը հառաչէր ծերունին։

— Ո՞ւր կը թխմուիք այդպէս, գոչեց անոնց որոնք դրան քով կը կենային։

— Լաւ ուրեմն, մնաք բարով, ըսաւ Նէխլիւտօֆ, ինքզինք նեղուած զգալով՝ հակառակ իր կամքին։

— Խոնարհաբար շնորհակալութիւններս կը յայտնենք մեզ տեսութեան եկած ըլլալնուդ համար, ըսաւ ծերունին։

Դրան սեմին վրայ գտնուողները իրար հրմշտկեցին որպէսզի ճամբայ տան Նէխլիւտօֆի։

Անմիջապէս երկու լակոտներ իրեն հետեւեցան։

Ամէնէն մեծը աղտոտ պլուզ մը հագած էր որ ատենօք ճերմակ ըլլալու էր. միւսը վարդագոյն ու հինցած պլուզ մը։

Նէխլիւտօֆ անոնց նայեցաւ։

— Ո՞ւր կ'երթաս կոր հիմա, ըսաւ երկուքէն անդրանիկը։

— Մաթրիօնա Հարինայի տունը, պատասխանեց։ Կը ճանչնա՞ք զինքը։

Պզտիկ մանչը սկսաւ խնդալ։

— Որ Մաթրիօնան... պառա՞ւը։

— Այո՛, պառաւը։

— Ո՜հ, ո՜հ, ըսաւ, Սէմիմօիքայի համար է... գեղին ծայրն է։ Քեզ կ'ընկերանանք... օ՛ն, Ֆէտքա, ընկերանանք իրեն։

Բայց ձի՞րը։

— Յուսանք որ իրենց դժբախտութիւն մը չպատահիր։

Ֆէտքա հաւանեցաւ և երեքը միասին գեղն ի վեր ուղղուեցան։

Գ.

Նէխլիւտօֆ ինքզինք աւելի ազատ կը զգար երկու տղեկներուն հետ և ճամբուն երկայնքը հետերնին կը խօսէր։

— Գեղին մէջ ամէնէն աղքատը ո՞վ է, հարցուց Նէխլիւտօֆ։

— Ամէնէն աղքա՞տը... Միքայէլա աղքատ է, յետոյ նոյնպէս Սէմիօն, Մաքարօֆ. Մարֆան ալ շատ աղքատ է։

— Ու Անիսիա, ինք ա՛լ աւելի աղքատ է։ Անիթիա նոյն իսկ կով մը չունի, կը մուրայ, կը բացատրէր Ֆէտքա։

— Այո՛, բայց Անիթիա որբեւայրի է։

— Կ'ըսես որ Անիթիա որբեւայրի՞ է, բայց Մարֆան

ալ նոյնպէս որբեւայրի չէ՞, չարունակեց անդրանիկը։ Ան ալ էրիկ չունի։

— Ո՞ւր է ուրեմն իր էրիկը, հարցուց Նէխլիւտոֆ։

— Բանտն է։

— Այս ամառ երկու ծառ կտրեց, վրայ հասան ու բռնեցին ու բանտ տարին։ Վեց ամիսէ ի վեր հո՛ն է. կնիկը կը մուրայ։ Երեք պզտիկ տղաք և պառաւ մայր մը ունի։

— Ո՞ւր կը բնակի, հարցուց Նէխլիւտոֆ։

— Այս բակին մէջ, ըսաւ տղեկներէն մին ցոյց տալով տուն մը որուն առջեւ փոքրիկ երախայ մը կար։

— Վասքա, ո՞ւր էիր, փոքրիկ անառակ, կը գոչէր տունէն երիտասարդ կին մը, աղտոտ զգեստ մը հագած։

Դուրս նետուած էր, դէմքը վրդոված, ու տղան գրկելով տուն մտած կրկին։

Կինը չէր նշմարած Նէխլիւտոֆը։

Ծիշդ այդ կինն էր որուն էրիկը բանտը կը գտնուէր երկու ծառ կտրած ըլլալուն համար, Նէխլիւտոֆի պատկանող անտառին մէջ։

— Մաթրիոնան ալ աղքա՞տ է, հարցուց Նէխլիւտոֆ մինչ տնակին կը մօտենար։

— Աղքա՞տ, ո՛չ։ Գինի կը ծախէ պատասխանեց աշխոյժ կերպով փոքրիկ տղեկը։

Մաթրիոնայի դրան առջեւ Նէխլիւտոֆ ճամբեց իր երկու ընկերակիցները և ներս մտաւ։ Պառաւ կնոջ խրճիթը փոքր էր։ Անկողինը վառարանին նեղն էր։ Երկայնահասակ մարդ մը չէր կրնար անոր մէջ պառկիլ։

— Այս անկողնին մէջ, մտածեց իշխանը, տղաբերքը ըրած ու տառապած է Քաթիւշա։

Երբ Նէխլիւտոֆ տուն մտաւ, պառաւը իր թոռնուհիին օգնութեամբ տղաքը կը պառկեցնէր։

Բայց հազիւ թէ ներս մտած էր միւս երկու պզտիկները եկան դրան առջեւ, երկչոտ ու հետաքրքիր կերպարանքով մը։

— Ի՞նչ կ'ուզէք, հարցուց պառաւը խիստ ձայնով մը՝ պզտիկներուն մէկ անհնազանդութենէն բարկացած։ Ասկէ զատ, որովհետեւ գաղտուկ գինի կը ծախէր, վախ կը զգար իրեն ներկայացնող անծանօթէն։

— Ես այստեղի տէրն եմ, կը փափաքիմ ձեզ հետ տեսնուիլ։

Պառաւը լռեց, ուշադրութեամբ անոր նայելով. յետոյ, մէկէն, դէմքը փոխուեցաւ։

— Ա՜հ, սիրելի պզտիկս- և ես ալ ապուշի մը պէս քեզ չճանչցայ, կը կարծէի թէ ո և է անցորդ մըն էր. ըսաւ կեղծօրէն կակուղցած ձայնով մը։ Ա՜հ, իմ չողչողուն արծիւս։

— Ինչպէ՞ս կրնամ ձեզ հետ առանձին խօսիլ, ըսաւ Նէխլիւտոֆ, որ կը դիտէր բաց դուռը որուն առջեւ լակոտներ կը խաղային։

— Ի՞նչ կ'ընէք հոս, օ՛ն, կորսուեցէք. եթէ ո՛չ գաւազանս կ'առնեմ կուգամ, գոչեց պառաւը պզտիկներուն։

Տղաքը գացին։ Կինը դուռը գոցեց։

Նէխլիւտոֆ նստաւ. պառաւը իր դէմը անցաւ, ծնօտը աջ ձեռքին յենած. մինչ ձախովը իր միւս բազուկին սուր արմուկը բռնած էր. երգեցիկ ձայնով մը կը խօսէր անոր։

— Ծերացեր ես, վսեմաշուք Տէր. առենօք գեղեցիկ էիր ու հիմա ա՛լ աւելի գեղեցիկ ես. մտահոգութիւնները անշուշտ նպաստեր են ծերութեանդ։

— Մտիկ ըրէ՛ որպէս զի իմանաս թէ ի՛նչ պիտի ուզեմ քենէ. կը յիշե՞ս Քաթիւշա Մասլօվան։

— Կատարինէ՜ն. ինչպէ՜ս չեմ յիշեր, իմ քրոջս աղ-

ջինն է ։ Ինչպէ՞ս կրնամ զինքը մոռնալ։ Իրեն համար որքա՜ն արցունք թափած եմ։ Ամէն բանի տեղեակ եմ։ Եւ ո՞վ մեղաւոր չէ Աստուծոյ ու ձարին առջեւ։

«Պատճառը ձեր երիտասարդութեանն էր, Սատանան ձեզ հրապուրեց, որովհետեւ շատ խորամանկ է և ատկէ առաջ եկաւ դժբախտութիւնը։

«Ի՞նչ կրնանք ընել։ Դուն ալ, ուրիշներու պէս, կրնայիր զինքը երեսի վրայ թողուլ՝ բայց փոխանակ ատանկ վարուելու, նոյն իսկ իրեն հարիւր րուպլի դրամ տուիր։ Եւ ինք, ի՞նչ ընթացք բռնեց։ Իր թեթեւութիւնը զինք բոլորշվին նետեց ուրիշ դժբախտութիւններու մէջ։ Եթէ ինծի մտիկ ընէր կրնար ինքզինք փրկել։ Հակառակ քրոջս աղջիկը ըլլալուն՝ ստիպուած եմ խոստովանելու որ կորսուած արարած մըն էր։ Իրեն շատ աղէկ տեղ մը գտայ, չուզեց մնալ, իր մեծաւորը նախատեց։ Կարելի՞ է անպատիժ կերպով մեծաւոր մը նախատել։ Վռնտուեցաւ։ Անտառապահը որուն քով մտաւ, գէշ մարդ չէր, բայց հոն ալ չկրցաւ վարուիլ։

— Կը փափաքէի գիտնալ թէ ի՛նչ եղաւ իր զաւակը։ Տղաբերքը ձեր քովը կատարեց, այնպէս չէ՞։

— Այո՛, և ամէն բանի հոգ տարի։ Որովհետեւ մայրը շատ հիւանդ էր, չէի յուսար որ մահուընէ կ'ազատի։ Ուստի տղան կնքել տուի և Աղքատախնամին յանձնեցի։ Ի՞նչ պէտք կար թողուլ որ փոքրիկ հրեշտակ մը տառապի երբ մայրը մեռնելու վրայ էր։

«Ուրիշներ նմանօրինակ պարագաներու, պզտիկները չեն սնուցաներ ու կը թողուն կ'երթան։ Չուզեցի իրենց օրինակին հետեւիլ։ Չեմ ըսեր որ ասոր համար կարողութենէս աւելի աշխատեցայ, միայն թէ քիչ մը բան ունէի ատով կրցայ ծրագիրս գործադրել։

— Տղան թուանշանո՞վ մը արձանագրեցին։

— Այո՛. բայց քիչ ետքը մեռաւ։ Արդէն անիկա ըսած էր որ «տանելուս պէս պիտի մեռնի։»

— Ո՞վ անիկա...

— Բայց այն կինը որ տղան տարաւ... Սքորոտնոժ կը բնակէր։ Տղոց վերաբերեալ ամէն տեսակ յանձնարարութիւններով կը զբաղէր այդ կինը։ Անունը Մալանիա էր։ Հիմա մեռած է։ Խելացի մէկն էր։

— Ինչպէ՞ս կը կատարէր իրեն յանձնուած գործերը։

— Երբոր իրեն երախայ մը տանէին, քիչ մը ատեն իր տունը կը պահէր ու կը սնուցանէր. յետոյ, երբոր երեք չորս հատ ըլլային, զանոնք հիւանդանոց կ'առաջնորդէր։ Ասոր համար ամէն բան վարպետութեամբ կարգադրուած էր տանը մէջ։ Խոշոր օրրոց մը ունէր, երկու անկողնի մեծութեամբ, որ կրնար շատ մը երախաներ պարունակել և երբ անոնց թիւը երեք չորսի հասնէր, ինչպէս, ինչպէս ըսի, Աղքատախնամին կը տանէր։

— Ուրե՞մն։

— Ուրեմն նոյն բանը ըրաւ նաեւ Կատարինէի տղան։ Հազիւ երկու շաբաթ քովը պահեց։ Խեղճ տղան խնամքի պակասութենէն շուտով տկար ինկաւ։

— Այդ տղան գեղեցի՞կ էր, հարցուց Նէխլիւտօֆ։

— Պզտիկ հրեշտակ մըն էր. իրեն պէս երկու հատ կարելի չէր գտնել։ Քու կենդանի պատկերդ էր, աւելցուց պառաւը, աչքը քթթելով։

— Ինչո՞ւ տկար մնաց, հաւանօրէն աղէկ սնունդ չէր առած։

— Անշուշտ, արդէն այդ կնոջ անձնական զաւակը չէր, ինք կ'ուզէր միայն ողջ հիւանդանոցին յանձնել, ուր շուտով պիտի մեռնէր։ Վկայագիրներ բերաւ կանոնի հակառակ չգործելու համար։ Խելացի կին մըն էր։

Ահա՛ ինչ որ Նէխլիւտօֆ կրցաւ իմանալ իր զաւկին մասին։

Նէխլիւտօֆ հիւղակին դուռը բանալով՝ կրկին ինք-

գինք փողոցը գտաւ։ Լակոտները ճամբան իրեն կը սպասէին։ Իրենց խումբը մէկ քանի նորեկներով աւելի բազմացած էր. մայրեր ալ կային իրենց նորածիններով միասին. պառաւ մը տխեղծ երախայ մը գրկած էր քուրջերու մէջ։ Այդ երախան որուն դէմքին վրայ տժգոյն ժպիտ մը կ'երեւար, ջղաձգօրէն կը շարժէր իր երկար չոր մատները։

Նէխլիւտոֆ զգաց որ այդ ժպիտը տառապանքի դիմակն էր։ Հարցուց թէ ո՞վ էր այդ կինը։

— Անիսիան է, որու մասին արդէն խօսեցայ, ըսաւ տղոց փոքրագոյնը։

Նէխլիւտոֆ խօսքը Անիսիային ուղղեց.

— Ինչպէ՞ս կ'ապրիս. ինչպէ՞ս կը սնանիս, հարցուց։

-- Ինչպէ՞ս կ'ապրիմ, կըցածիս պէս. ըսաւ կինը լալով։

Տժգոյն մանկիկը ժպիտ մը ձեւացուց դէմքին վրայ, նիհար սրունքները պրկելով։ Նէխլիւտոֆ տասը րուպլի տուաւ այս թշուառուհիին։

Հազիւ թէ սկսած էր քալել ուրիշ կին մը մօտեցաւ իրեն, մանուկով մը, յետոյ ուրիշ մը, և վերջապէս չորրորդ մը։ Ամէնքն ալ իրեն կը ներկայացնէին իրենց թշուառութիւնը և օգնութիւն կը հայցէին։ Նէխլիւտոֆ անոնց բաժնեց թղթապանակին մէջ եղած վաթսուն րուպլին։

Տուն դարձաւ սիրտը խորապէս տրտմած։

Տնտեսը զինքը դիմաւորեց և ծանուց թէ գեղացիները այդ իրիկունն իսկ պիտի հաւաքուէին։ Նէխլիւտոֆ շնորհակալ եղաւ անոր։ Փոխանակ բնակարանը մտնելու, ժուռ եկաւ պարտէզի ծառուղիներուն վրայ։ Կը խորհէր այն եղկելի տեսարաններուն՝ որոնց ներկայ գտնուած էր։

Շէնքին մօտերը ամէն ինչ հանդարտ էր. բայց կեդրոնին մօտենալով, երկու բարկացած կիներու բուռն խօսակցութիւնը լսեց։ Այդ բանավէճը ատեն ատեն կ'ընդհատուէր վերակացուին աւելի հանդարտ ձայնովը։ Նէխլիւտոֆ ականջ դրաւ։

— Ոյժս չրաւեր, ասոր համար խաչս վիզէս կը յափշտակես. կ'ռոնար կին մը։

— Բայց տիրոջը կալուածքին մէջ մտաւ, կ'ըսէր ուրիշ ձայն մը։

— Վճարէ՛, ըսաւ վերակացուին հանդարտ ձայնը։

Նէխլիւտոֆ ելաւ պարտէզէն և վերնագաւթակին մօտեցաւ, որուն մօտ երկու կիները կը կռուէին. իրենցմէ մին յայտնապէս կերեւար որ յղի էր։

Վերակացուն, ձեռքերը վերարկուին գրպաններուն մէջ, վերնագաւթակին սանդուխին վրայ կեցած էր։

Տէրերնին տեսնելնուն պէս կիները լռեցին և գլխերնուն վրայ գտնուած թաշկինակները շտկեցին. վերակացուն ձեռքերը գրպանէն հանեց և ժպտեցաւ։

Ըստ վերակացուի բողոքին՝ վէճի առարկան այն էր որ գեղացիները իրենց հորթերը և կովերը կը ձգէին որ կալուածատիրոջ մարգագետիններուն վրայ երթան։

Այսպէս երկու կով բռնուած և գրաւուած էր։ Վերակացուն կը պահանջէր որ կովերու տէրերը կա՛մ երեսունական կոպէկ վճարեն և կամ երկու օր ձրի աշխատին։

Կիները կը պնդէին որ նախ իրենց կովերը հազիւ մտած էին կալուածատիրոջ հողերուն վրայ. յետոյ՝ վճարելու համար դրամ չունէին. վերջապէս կ'ուզէին որ անասունները անմիջապէս իրենց վերադարձուի, խոստանալով ի փոխարէն քանի մը օր աշխատիլ. խեղճ անասունները առտուընէ ի վեր բան կերած չէին և եղկելիօրէն կը բառաչէին։

— Համեստ փոխարինութիւն մը պահանջեցի, կ'ըսէր վերակացուն՝ ժպտելով՝ Նեխլիւտոֆի, զոր իրեն իբրեւ վկայ բռնել կ'ուզէր։

— Եթէ ճաշին ատեն ձեր կովերը տանիլ կ'ուզէք, գոնէ վրանին հսկեցէ՛ք։

— Հազիւ թէ հորթին քով երթալու ժամանակ ունեցայ, անոնք գլուխնին առին գացին։

— Լաւ ուրեմն, պէտք չէր քովերնէն հեռանալ, քանի որ պահպանութիւնը քեզի յանձնուած էր։

— Եւ ո՞վ պիտի կերակրէր պզտիկս։ Դուն չես որ իրեն ծիծ պիտի տաս։

— Բոլոր այս կիները իրենց հօտերը ձեր մարգագետիններուն վրայ արածել կուտան, ըսաւ վերակացուն Նեխլիւտոֆի։ Եթէ իրենց հետ խիստ չվարուինք, այս տարի բնաւ խոտ հնձելիք չունինք։

— Գոնէ մի՛ ստեր ըսաւ յղի կինը։ Իմ անասուններս երբեք ձեր կալուածներուն մէջ բռնուած չեն։

— Ինչպէս չէ, բռնուած են։ Կա՛մ դրամ և կամ ձրի աշխատանք, ես այս գիտեմ։

— Լաւ ուրեմն, եթէ հարկ է կ'աշխատիմ։ Կովս ազատ թո՛ղ և մի՛ ձգեր որ անօթութենէ մեռնի, ըսաւ կինը բարկութեամբ։ Ափսո՛ս, գիշեր ցերեկ հանգստութիւն չի կայ մեզի համար։ Հարսս հիւանդ է, էրիկս կը գինովնայ, պէտք է որ առանձին ամենուն հանիմ... վրաս ուժ չմնաց։

Նեխլիւտոֆ հրամայեց վերակացուին անասունները ազատ թողուլ, յետոյ պարտէզ վերադարձաւ քիչ մը առաջուան մտածումներուն մէջ ընկղմելու համար։

Ու իր երազանքները տխուր էին։

— Ինչպէ՞ս կ'ըսէր ինքնիրեն, ամէն մարդ և ես ալ ամենուն պէս, չենք նշմարած ինչ որ սակայն խիստ պայծառ է։

«Ժողովուրդը այլասերած է և վարժուած է իր այլասերումին։ Կամաց կամաց ինքզինք քշած է այս թշուառութեան մէջ առանց տրտնջալու, կիներու բռնի աշխատութեան, մանուկները մահացումին, սնունդի պակասութեան պատճառաւ, մանաւանդ ծերերն ալ։ Եւ որովհետեւ իրերու այս վիճակին վարժուած է, մենք ալ զայն բնական գտած ենք։

«Եւ հիմակ որ կ'ուզէ տրամաբանել, իրեն կը թուի՝ օրուան պէս պայծառ՝ թէ այս թշուառութիւնը ամբողջովին յառաջ եկած է կալուածատէրներէն որոնք ձեռք անցուցած են այս թշուառներուն մշակած բոլոր հողերը։ Եթէ տղոց և ծերուններուն մէջ մեռնողները այնքա՛ն շատ են՝ պատճառը կաթի պակասութիւնն է։ Կալուածատէրները գրաւելով բոլոր հողերը, արօտատեղի են. անասունները խոտի պակասութեան պատճառաւ արդիւնք չեն ի տար։ Այո՛, գեղացիներու բարոյական ու ֆիզիքական տառապանքներուն սկզբնապատճառը կալուածատէրն է որ ուրիշներու աշխատութեամբը կ'ապրի, մինչ անոնք որ կը տատին՝ բոլորովին ընչազուրկ են։ Երկիրը անհրաժեշտ է աղքատներուն, անկէ չեն կրնար բաժնուիլ, և սակայն երբ զայն կը պարարտացնեն իրենց քրտինքովը, անկէ քաղած պտուղնին իրենց համար չէ, այլ արտասահման կը ղրկուի որպէս զի վաճառուի և անոր հասոյթովը կալուածատէրները կարենան գլխարկներ, կառքեր, գեղարուեստի ու պերճանքի առարկաներ գնել։

«Սոսկալի բան է այս և հարկ է որ փոխուի։ Գոնէ ես այլ եւս չպիտի մասնակցիմ այս բռնաւորութեան։ Պէտք եղած դարմանը պիտի ընեմ իրերու այս վիճակը փոխելու համար, կը կրկնէր իշխանը, ծառուղիին մէջ երթալ գալով։

«Մեր գիտուններու ընկերակցութեանց, վարչութիւններուն և թերթերուն մէջ կը սիրենք վիճաբանիլ ժողովրդին թշուառութեան, զոյն պակսեցնելու միջոցներուն վրայ, բայց կը զգուշանանք միակ դարմանը գործադրելէ, որ է՝ հողին ստացումը զայն մշակողին կողմէ։

Եւ յիշեց Հանրի Ճօրճի վարդապետութիւնը, իր խանդավառութիւնը հաւաքականութեան (collectivisme) այդ քարոզչին համար և զարմացաւ։ Ինչպէ՞ս կրցած էր մոռնալ սա սկզբունքները. «Երկիրը չկրնար ստացուածքի առարկայ մը ըլլալ, ինչպէս որ ո՛չ ջուրը, ո՛չ օդը և ո՛չ արեւը կրնան ծախուիլ կամ գնուիլ։ Ամէնքն ալ անոնց վրայ նոյն իրաւունքները ունին։»

Եւ այս տեսութիւններու յիշատակը իրեն հասկցուց թէ ի՛նչու Քուզմինսքոյի մէջ ըրած կարգադրութենէն ամօթ զգացած էր։ Ուզած էր ինքզինքը խաբել։ Գիտէր որ մարդս ո և է իրաւունք չունի հողին վրայ. և սակայն ընդունած էր այս իրաւունքը՝ քանի որ իր հողերէն մաս մը նուիրած էր գեղացիներուն։ Այլ ևս այդպէս չպիտի ընէր։ Եւ նոր ծրագիր մը յղացաւ որուն համեմատ բոլոր հողերը գեղացիներուն պիտի տար եկամուտի մը փոխարէն որ իրենց ստացուածքը պիտի ըլլար և որով պիտի հոգային տուրքերը և աշխատելու անկարողներուն պէտքերը։ Այս էր հաւասարաբաշխ արդարութեան ամենէն աւելի մօտենալու միջոցը։ Եւ սակայն տակաւին այս չէր երազածը։ Ինչ որ է, կարեւորը այն էր որ կը հրաժարէր օրէնքի կողմէ իրեն տրուած հողային իրաւունքէն։

Երբոր վերակացուին բնակարանը մտաւ, այս վերջինը մեծ հաճոյակատարութեամբ զինքը դիմաւորելու վազեց և առաջուց ներում խնդրեց որ կերակուրները

զորս իր կինն ու դեղջկուհի մը պատրաստած էին, քիչ մը չափազանց եփած էին։ Թէեւ ճաշը շատ համեղ չէր, սակայն Նեխլիւտօֆ ախորժակով կերաւ։

Ճաշէն անմիջապէս ետքը, Նեխլիւտօֆ, իր դիտաւորութիւնները մէկու մը ըսելու պէտք զգալով, ծրագիրը իր վերակացուին պարզեց։ Ըսաւ որ որոշած էր իր հողերը գեղացիներուն շնորհել և անոր կարծիքը հարցուց։ Այս վերջինը հաւանութեան ձեւով ժպտեցաւ, կարծես իր տիրոջ բոլոր գաղափարներուն համամիտ ըլլար։ Շիտակը այն է որ բան մը չէր հասկցած, ո՛չ թէ անոր համար որ իշխանը իր մտածումը պայծառօրէն չէր բացատրած, այլ որովհետեւ իր միտքը այն աստիճան համոզուած էր թէ ամէն մարդ իր անձնական շահուն համեմատ միայն կրնար գործել որ չէր կրնար ըմբռնել թէ կարելի է տարբեր բան ընել։

— Այո՛, կը հասկնամ ըսաւ, դրամագլխին շահը պիտի ստանաք։

— Բայց ո՛չ, հողը ամբողջովին կուտամ։

— Ինչպէ՛ս, ա՛լ եկամուտ չպիտի՞ ունենաք. ըսաւ վերակացուն որուն ժպիտը դադրեցաւ։

— Բնա՛ւ։

Վերակացուն երկար ծիծաղ մը ունեցաւ, յետոյ ինքզինք ժողվուելով՝ կրկին ժպտեցաւ։ Հիմա հասկցած էր։ Իշխանը, ըստ իրեն, մտային առողջութիւնը կորսնցուցած էր։ Եւ անմիջապէս փնտռեց թէ իրեն համար ինչ անձնական շահ կրնար հանել իրերու այս նոր կացութենէն։

Ի զուր միտքը չարչարեց, չկրցաւ բան մը գտնել։ Ուստի բոլորովին դադրեցաւ իշխանին դիտաւորութիւններովը զբաղելէ և եթէ իր ժպիտը տակաւին տեւեց դէմքին վրայ, պարզապէս իր տիրոջ հանդէպ քաղաքա-

վարութեան համար էր։ Նէխլիւտոֆ տեսնելով որ վերակացուն իր գաղափարներուն համամիտ չէր, խնդրեց իրմէ որ հեռանայ և ինք սեղանի մը առջեւ անցնելով՝ սկսաւ թուղթի մը վրայ նշանակել իր ծրագրին զանազան յօդուածները։

Դ.

Գիւղապետին բակին մէջ կեցած էին բոլոր գեղացիները։ Ամէնքն ալ կը խօսէին, բայց իշխանը հասնելուն՝ լռութիւն տիրեց, և իրարու ետեւէ ամէնքն ալ գլուխնին բացին, ինչպէս ըրած էին Քուզմինսքօյի մէջ։ Այս երկրին բնիկները նուազ քաղաքակրթեալ էին քան Քուզմինսքօյինները։

Նէխլիւտոֆ իր ճառը սկսաւ։ Սկիզբէն իսկ ծանուց հողերը գեղացիներուն մէջ բաժնելու դիտաւորութիւնը։ Իրենցմէ ո՛չ մէկը շարժում մը ըրաւ։

— Ես այն կարծիքը ունիմ, կ'ըսէր Նէխլիւտոֆ յուզուած, որ ամէն մարդ իրաւունք ունի հողէն օգուտ քաղելու։

— Շատ շիտակ է, շատ շիտակ է, ըսին մէկ քանի ձայներ։

Նէխլիւտոֆ շարունակեց։ Ըսաւ որ հողերուն եկամուտը պէտք էր որ բաժնուէր ամենուն և իրենց առաջարկեց հողատէր ըլլալ իրենց մշակած դաշտերուն համար տարեկան գումար մը վճարելով մաս առ մաս։ Այդ գումարը իրենք պիտի որոշէին և հաւաքուած դրամը ամենուն պէտքին պիտի գործածուէր։ Ամբոխին մէջ հաւանութեան մէկ քանի խօսքեր լսուեցան, բայց գեղացիներու դէմքերը հետզհետէ աւելի լուրջ կը դառնային

և իրենց տիրոջ կը նայէին, յետոյ աչքերնին կը խոնարհեցնէին, կարծես ըսել ուզելով թէ իրենք հասկցած են իրենց տիրոջ խորամանկութիւնը և թէ ո՛չ ոք կը խաբուէր։

Նէխլիւտոֆ յստակօրէն կը խօսէր, գեղացիները խելացի էին, բայց չէին հասկնար իշխանին միտքը, կամ մանաւանդ չէին ուզեր հասկնալ, այն պատճառներով որով վերակացուն չէր հասկցած։ Այս վերջինին պէս, իրենք ալ համոզուած էին թէ՝ ամէն բանէ առաջ՝ մարդս իր անձնական շահը կը մտածէ։

Երկար փորձառութիւն մը, փորձառութիւն զոր սերունդներէ ի վեր ստացած էին, իրենց կը սորվեցնէր թէ կալուածատէրները միշտ ի վնաս գեղացիներուն գործած են։ Երբ կալուածատէրը զիրենք այսպէս կը հաւաքէր, միշտ լաւագոյն կերպով կողոպտելու համար էր։

— Լաւ ուրեմն, տարեկան եկամուտը քանի՞ կ'որոշէք, հարցուց իշխանը։

— Ինչպէ՞ս կրնանք գինը որոշել։ Հողը ձերն է և դուք մեր տէրն էք, ըսին բազմաթիւ ձայներ։

— Այդ դրամէն դուք պիտի օգտուիք ձեր հասարակաց պէտքերուն համար։

— Ատիկա չենք կրնար ընել։

— Հասկցէ՛ք տեսնեմ, ըսաւ վերակացուն, որ Նէխլիւտոֆի ետեւը կեցած էր. իշխանը հողը ձեզի կու տայ, դուք ալ եկամուտ մը պիտի վճարէք։ Բայց այդ եկամուտը ձեր ստացուածքն է. ձեզի պիտի վերադառնայ ձեր ամենուն պէտքին համար։

— Շատ լաւ կը հասկնանք, ըսաւ ակռայլիկ ծերունի մը՝ առանց գլուխը վերցնելու։ Դրամը կու տանք պանքան դնելու պէս։ Բայց պէտք է որ պայմանաժամին վճարենք։ Երբեք չպիտի կրնանք ընել ատիկա. որ-

դէն շատ դժուարաւ երկու ծայրերը իրար կը բերենք կոր. ատիկա մեր կործանումը պիտի ըլլայ։

— Այո՛, այո՛, ըսին ուրիշ ձայներ կատղած ու նոյնիսկ բրտօրէն, բոլոր ասանք անօգուտ են։ Լաւագոյն կը համարինք եղածնուս պէս մնալ։

Երբոր Նեխլիւտոֆ աւելցուց թէ պայմանագիր մը գրած է զոր պիտի ստորագրէ և որ ամէն մէկն ալ պէտք է ստորագրեն, մերժումի ճշմարիտ աղաղակ մը լսուեցաւ բոլոր բերաններէն։

— Ինչո՞ւ ստորագրել։ Մինչեւ այսօր աշխատած ենք, ասկէ ետքն ալ կը շարունակենք։ Մենք ագէտ ենք, գրել չենք գիտեր։

— Չենք ընդունիր, երբեք այս տեսակ գործ մը չենք տեսած։ Առաջուան պէս մնանք։ Թո՛ղ մեզ սերմէն ազատեն՝ ուրիշ բան չենք ուզեր։

«Սերմէն ազատել» կը նշանակէր թէ գեղացիները կը խնդրէին որ այլեւս դաշտերը մշակելու համար սերմը իրենք չհայթայթեն, այլ այդ սերմը հողատիրոջ կողմէ տրուի։

— Ուրեմն կը մերժէք ձեզի նուիրած հողս, ըսաւ Նեխլիւտոֆ խօսքը ուղղելով կարմրադէմ գեղացիի մը։

— Այդպէս է, ըսաւ այս վերջինը։

— Ատով ըսել կ'ուզէք թէ բաւական հող ունի՞ք... ըսաւ Նեխլիւտոֆ։

— Բնաւ երբեք..., պատասխանեց կարմրադէմ գեղացին որ նախկին զինուոր մըն էր։

— Կը խնդրեմ որ ըսածներուս վրայ խորհի՛ք, կրկնեց Նեխլիւտոֆ զարմացած։

— Արդէն խորհած ենք. ըսածնուս պէս թո՛ղ ըլլայ, ըսաւ ակրայլիկ ծերուկը։

— Վաղը հոս պիտի մնամ և եթէ որոշում մը տաք, հաճեցէ՛ք ինծի իմացնել։

Գեղացիները լռութիւն պահեցին։

Նեխլիւտոֆ չկրցաւ իրենցմէ բան մը քաղել և գրասենեակ դարձաւ։

— Ներեցէք որ ձեզ գիտել տամ թէ, ըսաւ վերակացուն, երբեք համաձայնութեան մը չէք կրնար գալ իրենց հետ։ Շատ յամառ են. ամէն բանէ կը կասկածին։ Այս գեղացիներէն շատերը տապուշ չեն, ընդհակառակը շատ մտացի են, երբոր զիրենք թէյի կը հրաւիրեմ շատ խելացի խօսակցութիւններ կ'ընեն։ Ամէն բանի վրայ ուղղութեամբ կը տրամաբանեն։ Մինչդեռ երբ ամէնքը միասին գտնուին, անկարելի է իրենց բան մը հասկցնել։

— Արդեօք կարելի չէ՞ իրենցմէ ամենէն խելացիները հաւաքել, ըսաւ Նեխլիւտոֆ, իրենց մանրամասնաբար կը պարզեմ ծրագիրս։

— Ատիկա կարելի է, ըսաւ վերակացուն ժպտելով։

— Հաճեցէ՛ք, կը խնդրեմ, վաղուան համար հրաւիրել։

— Շատ աղէկ։

— Ինչ վարպետ է, կ'ըսէր թուխ գեղացի մը իր ընկերոջ. հողը քեզի նուէր պիտի ընեմ. միայն թէ ստորագրէ՛։ Վա՛յ սատանայ, բայց տանօք մէյմը խաբուած ենք ու հիմա աչքերնիս բացուած է։

— Ստորագրէ՛, ստորագրէ՛ տեսնեմ..., վերսկսաւ ծերունի գիւղացին։ Յետոյ, ոչխարի մը պէս, մեզ պիտի խուզեն։

— Այդ մասին վստահ կրնանք ըլլալ, պատասխանեց միւսը և լռեց։

Հետեւեալ առտու Նեխլիւտոֆ կանուխ արթնցաւ։

Կէսօրին, վերակացուին զատած եօթը գիւղացիները եկան պարտէզ, ուր, խնձորենիներուն ներքեւ սեղան մը դրուած էր և դիմացն ալ երկու նստարան։

Բուակա՛ն ժամանակ պէտք եղաւ որպէսզի գեղացիները իրենց գդակը գլուխնին դնեն ու նստին․

Նէխլիւտօֆ, իրենց դէմը, սեղանին կռթնած, թուղթը առջեւը, իր ծրագիրը պարզեց։

Գեղացիները լռութեամբ մտիկ կ՚ընէին․

Նէխլիւտօֆ նախ բացատրեց իր հողերուն մասին ունեցած գաղափարները։

— Ըստ իս, երկիրը, ըսաւ, չկրնար ծախուիլ կամ գնուիլ, քանզի եթէ ծախու հանեն, դրամ ունեցողները ամբողջովին պիտի գնեն և ուրիշներ չպիտի կրնան անկէ օգտուիլ։

— Ճիշդ է, ըսաւ ծերունի մը խորունկ ձայնով։

— Բացարձակապէս, ըսաւ նախկին զինուորը․

— Կինս քիչ մը խոտ բերելու կովին համար, զինքը բռնեցին ու բանտ դրին․ ըսաւ ուրիշ մը։

— Մեր հողը հինգ վէրսթ անդին է ու վարձուած․ գիները այնքա՛ն բարձրացուցին որ այլեւս կարելի չէ բան մը քաղել այդ հողէն, աւելցուց ծերունի մը՝ սրտնեղած չեչտով․

«Ուզածնին կ՚ընեն մեզի, եթէ ձեռքերնուն գայ՝ մեր մարմինովը չուան պիտի հիւսեն․

— Ես ալ ձեզի պէս կը մտածեմ, ըսաւ Նէխլիւտօֆ։ Հող ունենալը մեղք կը համարիմ և ասոր համար զանոնք ձեզի պիտի տամ։

— Լաւ ուրեմն, աղէկ գործ մըն է ատիկա, ըսաւ այն ծերունին որուն երկար մօրուքը զինք Մովսէսին կը նմանեցնէր, կարծելով որ իշխանը կ՚ուզէր իր կալուածքը վարձել։

— Այդ նպատակով եկայ։ Կ՚ուզեմ հողերէս ազատիլ, բայց միջոցը գտնելու է։

— Պարզապէս գեղացիներուն տուր, ըսաւ ուրիշ մը։

Նէխլիւտօֆ նախ չփոթեցաւ, այդ խօսքերուն տակ անվստահութիւն մը զգալով։

Բայց ինքզինք ժողվեց և շարունակեց…

— Ես երջանիկ պիտի ըլլամ տալով։ Բայց որո՞ւ տալ և ինչպէս։ Որ գեղացիին․ ինչո՞ւ ձեզի տամ և ո՛չ թէ Տէմինսքօէի գեղացիներուն (դրացի գեղ մը)։

Ամէնքը կը լռէին։

Նախկին զինուորը ըսաւ․ «ճշմարիտ է»․

— Լաւ ուրեմն, ըսաւ Նէխլիւտօֆ, ինչպէ՞ս պիտի ընէիք հողերը գեղացիներուն բաժնելու համար։

— Ամենուն հաւասար չափով, աւելցուց իրենցմէ մէկը աչքը քթթելով։

— Անշուշտ, բոլոր գեղացիներուն մէջ բաժնելու է է, հաստատեց բարի ծերունին։

Ամէնքն ալ այս կարծիքէն եղան․

— Բայց ի՞նչպէս ընելու է այս բաժանումը, հարցուց Նէխլիւտօֆ։ Մշակներուն ալ հող տալո՞ւ է։

— Ո՛հ ո՛չ, պատասխանեց նախկին զինուորը գոհունակ դէմքով մը․

Բայց ուրիշ գեղացի մը այդ կարծիքէն չեղաւ։

— Պէտք է արդարութեամբ ամենուն բաժնել, ըսաւ խորունկ ձայնով մը․

— Կարելի չէ, պատասխանեց Նէխլիւտօֆ։ Եթէ հաւասար բաժնենք, անոնք որ չեն աշխատիր, որ չեն հերկեր, երենց բաժինը պիտի առնեն և ուրիշներու ծախեն։ Երկիրը կրկին հարուստներուն պիտի դառնայ։ Ցետոյ ոմանց ընտանիքը պիտի բազմանայ ու հողը կտոր կտոր պիտի ըլլայ։ Այն ատեն հարուստները աղքատներուն հողին տէր պիտի դառնան։

— Բացարձակապէս, ըսաւ դաժանօրէն նախկին զինուորը։

— Արգիլել հողը ծախելը, հողատէրը ստիպել որ աշխատի, գոչեց՝ բրտօրէն՝ գեղացի մը։

Նէխլիւտոֆ պատասխանեց թէ անկարելի էր հասկընալ թէ մէկը իրե՞ն թէ ուրիշին համար կը հերկէ։

Այն ատեն խելացի ծերունի մը առաջարկեց որ հողը ընկերովի հերկուի։

— Այն որ կ'աշխատի՝ իր բաժինը կ'ունենայ, այն որ բան մը չընէր՝ բան մը չունենար, ըսաւ հաստատ ձայնով մը։

Նէխլիւտոֆ՝ ասոնց յանկարծակի գալու՝ բացատրեց թէ այդ պարագային պէտք էր որ ամէնքը արօրներ, ձիեր և ցերենահատներ ունենային ընկերովի և ասոր համար միաձայն համերաշխութիւն հարկաւոր էր։

— Մեր ժողովուրդը այդ մասին երբեք համաձայն չպիտի ըլլայ, ըսաւ ծերունի մը։

— Քաղաքական պատերազմ առաջ պիտի գայ, դիտել տուաւ ճերմակ մօրուքով ու ժպտուն աչքերով ծերուկ մը։

— Յետոյ, ինչպէ՞ս հաւասար բաժնել հողերը, ըսաւ Նէխլիւտոֆ։ Ոմանք պարարտ հողեր պիտի ունենան, ուրիշներ՝ կաւային կամ աւազուտ հողեր։

— Պէտք է որ բաժինները նոյն կարեւորութիւնը ունենան։

Նէխլիւտոֆ պատասխանեց թէ՝ այս գործը միայն ընկերութեան մը մէջ ինչքի բաժանում չէր, այլ բազմաթիւ երկիրներու մէջ։

— Եթէ հողը հիարար բաժնուի գեղացիներուն, ինչու համար ոմանք աղէկ հող ունենան և ուրիշներ գէշ հող։ Ամէնքն ալ պիտի ուզեն աղէկէն ունենալ։

— Իրա՛ւ է, ըսաւ Նախկին զինուորը։

Գեղացիները կը լռէին։

— Ուստի խնդիրը ձեր կարծածին չափ պարզ չէ, շարունակեց Նէխլիւտոֆ։ Եւ միայն մենք չենք այս խնդիրները յուզող։ Ճորճ անուն Ամերիկացի մը կայ որ այս մասին բան մը մտածած է և ես համաձայն եմ իրեն։

— Դուն տէրն ես, ուզածդ ըրէ՛. իրաւունքդ է, ըսաւ կռուարար ծերունի մը։

Այս բացադանչութիւնը չփոխեց իշխանը, բայց նշմարեց որ միւսներն ալ իրեն չափ զարմացած էին։

— Սպասէ, պապա Սէմիօն, թո՛ղ տուր որ խօսի, ըսաւ իր լուրջ ձայնովը ճերմակ մօրուօք ծերունին։

Նէխլիւտոֆ՝ քաջալերուած՝ իրենց բացատրեց Հանրի Ճորճի ծրագիրը միակ տուրքի մը մասին։

— Հողը ոչ ոքի է՝ այլ Աստուծոյ, սկսաւ խօսիլ։

— Ճշմարիտ է, շատ շիտակ է, գոչեցին բազմաթիւ ձայներ։

— Հողը հասարակաց է։ Ամէնքն ալ անոր վրայ հաւասար իրաւունքներ ունին։ Բայց աղէկ հող ալ կայ՝ գէշ հող ալ կայ. և ամէնքը աղէկ հողը կ'ուզեն։ Ինչպէս ընելու է ամէնքը գոհացնելու համար։ Պէտք է որ աղէկ հող ունեցողները իրենց աւելորդը տան անոնց որ չունին։ Եւ որովհետեւ դժուար է որոշել թէ որո՛նք պիտի վճարեն և որո՞նց պիտի վճարուի և որովհետեւ դրամը հետզհետէ աւելի անհրաժեշտ է, ըստ արդարութեան, պէտք է որ հողը մշակողը բան մը վճարէ ընդհանուրին։ Կ'ուզես հող մը մշակել. աղէկ հողին համար աւելի կը վճարես՝ քան գէշին համար։ Եթէ բան մը չես ուզեր ունենալ, բան մը չես վճարեր։ Ամենուն պէտքին համար հարկ եղած տուրքը ունեցողներէն կ'առնուի։

— Իրաւացի է, ըսաւ մին, այն որ լաւագոյն հողը ունի աւելի կը վճարէ։

— Ի՛նչ խելացի մարդ է եղեր այդ Ժորժը, ըսաւ ծերունի մը։

— Միայն թէ կարենայինք վճարել, ըսաւ խոշոր գեղացի մը։

— Գինը ո՛չ շատ սուղ, ո՛չ ալ շատ աժան պէտք է ըլլայ։ Եթէ սուղ ըլլայ՝ չեն վճարեր և բաց կ'ունենանք. եթէ աժան ըլլայ, ոմանք հող կը գնեն ուրիշներէ և միասին կը շահագործեն։ Ահաւասիկ Ժորժի սկզբունքները. կ'ուզեմ զանոնք գործածել ձեզի համար։

— Եւ եթէ ես ալ հող ունենալ ուզեմ, ըսաւ վերակացուն ժպտելով։

— Բաժինները ազատ են. դուն ալ ա՛ռ ու աշխատէ՛, ըսաւ Նեխլիւտոֆ։

— Պէտք ունի՞ս, բաւական կշտացած չե՞ս, ըսաւ ժպտուն աչքերով ծերունին։

Եւ վիճաբանութիւնը փակուեցաւ։

Նեխլիւտոֆ վերջին անգամ մը իր ծրագիրը պարզեց. ըսելով որ անմիջական ծախքերու պէտք չի կար։

Իրենց խրատեց իրարու հետ լաւ համաձայնիլ և յետոյ իրենց որոշումը հաղորդել։

Գեղացիները խոստացան և աղմկալից խօսակցութեամբ մեկնեցան։

Ոգեւորութեամբ խօսելնին կը լսուէր և իրենց ձայնին արձագանգը, լռութեան մէջէն մինչեւ իշխանին կը հասնէր։

Հետեւեալ օրը, գեղացիները չաշխատեցան. ամբողջ օրը իրենց տիրոջ ծրագրին վրայ վիճեցան։

Երկու խումբի բաժնուած էին, մին Նեխլիւտոֆի ծրագիրը շահաւոր և անվտանգ կը գտնէր, միւսը ծուղակ մը կը վախնար, և որովհետեւ չէր կրնար բացատրել ի՛նչ ըլլալը, ա՛լ աւելի երկիւղ կը զգար։

Երեք օր ետքը վերջապէս համաձայնեցան առաջարկուած պայմանները ընդունելու և իմաց տուին Նեխլիւտոֆի։

Բանադնաց եօթը գեղացիները Նեխլիւտոֆի չըսին թէ բաւական դժուարութիւն կրած էին յաղթելու համար պառաւ կնոջ մը ազդեցութեան և մեքենայութեանց, որ կ'ըսէր թէ իրենց տէրը այսպէս կը վարուէր իր մեղքերը քաւելու և հոգին փրկելու համար։ Այդ մեկնութիւնը կը հիմնէր սա իրողութեան վրայ որ Նեխլիւտոֆ հոն գտնուած միջոցին առատաձեռն ողորմութիւններ ըրած էր։

Երբ աղքատները իմացան որ իշխանը ամէն ուզողներուն դրամ կուտար, ամէն կողմէ իր վրան թափեցան։ Նեխլիւտոֆ շուարած էր, չգիտնալով թէ որո՞ւ տալու էր և ի՛նչպէս, առանց ուրիշներուն անիրաւութիւն ընելու։

Կը հասկնար որ իր պարտականութիւնն էր առատաձեռն ըլլալ և ո՛չ ոքին մերժել։ Այսուհանդերձ, ըստ դիպուածի, ամենուն դրամ բաժնելը լուրջ գործ մը չէր։

Փատովի մէջ անցուցած իր վերջին օրը, Նեխլիւտոֆ ճաշարանը ելաւ և հոն գտնուող առարկաներուն ցուցակը պատրաստեց։ Դարակի մը մէջ, որ հօրաքրոջներուն կը պատկանէր, բազմաթիւ նամակներ և անոնց մէջ լուսանկար մը գտաւ որ կը ներկայացնէր Սօֆիա Իվանովնան, Մարիա Իվանովնան, ինքը՝ դպրոցականի համազգեստով և Գաթիւշան։

Բոլոր առարկաներէն Նեխլիւտոֆ միայն նամակներն ու լուսանկարը առաւ։

Մնացածը թողուց աղօրեպանին որ ամէնքը մէկտեղ գնեց իրենց արժէքէն տասը անգամ նուազ գնով։

Յիշելով կսկիծի այն զգացումը զոր ունեցած էր Քուս-

մինաքօյին մէջ իր ինչքերէն զատուելուն համար ։ Նէխլիւտօֆ այժմ կը զարմանար այդ կսկիծը ունենալուն ։

Այսօր ազատ ըլլալու անհուն ուրախութիւնը կը զգար, նոր հմայք մը որ կրնայ բաղդատուիլ այն հմայքին զոր երկրախոյզ մը կը զգայ նոր երկիր մը գտնելով ։

Ը.

Երբոր քաղաք վերադարձաւ նեղութեան տպաւորութիւն մը ունեցաւ ։ Իր բնակարանը հասաւ լրիկունը կանթեղներու լուսով ։ Բոլոր սենեակներուն մէջ ՆԷՖթալինի հոտ մը կար ։

Ակրիբին Փէթրովնա և Քօրնէյ յոգնած և դժգոհ կ'երեւային ։ Նոյնիսկ իրարու հետ վիճեր էին երբ հարկ եղեր էր կարասիները կարգի դնել ։

Նէխլիւտօֆի սենեակը սնտուկներով խճողուած էր ։

Որոշեց բնակարանէն ելլել և երթալ պանդոկը բնակիլ հետեւեալ օրն իսկ, թողլով որ Ակրիբին ուզածին պէս տունը կարգի դնէ, մինչեւ որ քոյրը գայ, վերջնական հրամանները տալու համար ։

Առտուընէն Նէխլիւտօֆ դուրս ելաւ և պանդոկ մը ընտրեց բանտին մօտերը ։ Երկու սենեակ վարձեց և հրամայեց որ իրեն հարկաւոր առարկաները հոն բերեն, յետոյ փաստաբանին գնաց ։

Փաստաբանը առանց սպասցնելու ընդունեց զինքը և անմիջապէս խօսք բացաւ Մէնշօֆի դատին վրայ, որուն պարութեան կարդացեր էր ։ Ամբաստանութեան անհաստատութենէն սրտմտած կը թուէր ։

— Այս գործը ըմբոստացուցիչ է, կ'ըսէր ։ Հաւանական է որ կրակը բուն իսկ տանտիրոջ կողմէ արուած է,

ապահովագրական պարգեւը ստանալու համար ։ Բայց նոյնքան ճշմարիտ է որ Մէնշօֆի յանցաւորութիւնը պէտք եղածին պէս ապացուցուած չէ ։ Փաստ բնաւ չի կայ ։ Հարցաքննիչ դատաւորին կողմէ չափազանց եռանդ մը միայն կ'երեւայ և դատախազին կողմէ մեղադրելի անհոգութիւն մը ։ Իցի՜ւ թէ գործը հոս դատուէր և ո՛չ թէ գաւառը, անպարտ արձակումը կ'երաշխաւորեմ՝ առանց վարձք պահանջելու ։ Գալով միւս գործին, Թէոդոսիա Պիրիուկօֆի խնդրագիրը խմբագրուած է ։ Եթէ Բեդերսպուրկ երթաք միասին տարէք և հարկ եղած դիմումները ըրէք ։ Եթէ ո՛չ տեղեկութիւններ ուզելու պիտի սկսին և գործը երեսի վրայ պիտի մնայ ։ Դուք ձեր կողմէ գործելով, կրնաք ազդեցիկ անձերու այցելել որոնք խնդրագիրներու Յանձնաժողովին անդամ են ։ Ամէնքը այս չէ՞ ։

— Ո՛չ, ինձ կը գրեն տակաւին թէ՝ ... ։

— Բայց կը տեսնեմ որ կերպով մը բոլոր բանտի բողոքներուն ընդունարան եղած էք, ըսաւ փաստաբանը ժպտելով ։ Այդ տեսակ խնդիրները չափազանց շատ են և ձեր ուժէն վեր ։

— Բայց այս խնդիրը զարմանալի է, պատասխանեց Նէխլիւտօֆ ։

Եւ համառօտ կերպով պատմեց խնդիրը որ հետեւեալն էր ։ Գիւղի մը մէջ, կարդալ գիտցող գեղացի մը Աւետարանը կարդացած ու մեկնած էր իր բարեկամներուն քով ։ Կրօնական իշխանութիւնը ոճիր մը տեսած էր ատոր մէջ և դատարանի դիմած ։ Հարցաքննիչ դատաւորը քննած էր գեղացին և դատախազը զինքը ղրկած էր ամբաստանութեան ատեանին որ հաստատած էր ամբաստանութիւնը ։

— Սոսկալի բան է, եզրակացուց Նէխլիւտօֆ ։ Միթէ կարելի՞ է որ բոլոր ասոնք ճշմարիտ ըլլան ։

— Ի՞նչ բան ձեզի կը զարմացնէ ատոր մէջ։

— Ամէն բան. կը հասկնամ որ դատաւորը կարգախօսի մը հպատակած ու իր պարտականութիւնը կատարած է։ Բայց դատախազը, որ ուսեալ մարդ մըն է...։

— Բո՛ւն հոս է ձեր սխալը։ Մենք սովորած ենք ըսելու որ դատաւորները ազատական են։ Ատենօք ատիկա ճիշտ էր, բայց այժմ այլեւս անանկ չէ։ Հիմակուան դատաւորները ամէն բանէ առաջ ամսագլխուն կը նային։ Ամսականնին կ'առնեն ու աւելին առնել կ'ուզեն։ Ահա՛ ինչի մէջ կը սահմանափակուի իրենց բոլոր սկզբունքները։ Ուրեմն կը հասկնա՞ք, կը հետապնդեն, կը դատեն, կը դատապարտեն ո՛վ որ ալ ըլլայ։

— Միթէ կարելի՞ է որ օրէնքներ գտնուին որոնք թոյլատրեն աքսորելու մէկը, բարեկամներու հետ Աւետարանը կարդացած ըլլալուն համար։

— Ո՛չ միայն աքսորելու այլ նոյնիսկ թիարան ղրկելու, եթէ ապացուցուի թէ Աւետարանը մեկնած է Եկեղեցիին հասկցածէն տարբեր կերպով։

— Հաւատալի չէ։

— Ըսածիս պէս է։ Մինչ այդ պարոն դատաւորներուն կ'ըսեմ թէ իրենց հանդէպ անհուն երախտագիտութիւն մը կը տածեմ, որովհետեւ եթէ դուք և մենք ամէնքս բանտերուն մէջ չենք, ասիկա իրենց բարութեանը կը պարտինք։ Ոչինչ այնքա՛ն դիւրին է որքան մէկու մը վրայ ոճիր մը գտնել զինքը աքսորի դատապարտելու արժանի։

— Բայց եթէ այդպէս է և եթէ ամէն ինչ կախուած է դատարանի կամայականութենէն ու մարդերէ որոնք ուզածնուն պէս օրէնքը կը գործադրեն կամ չեն գործադրեր, այն ատեն ինչի՞ կը ծառայեն դատարանները։

Փաստաբանը ուրախ ծիծաղ մը ունեցաւ։

— Ահաւասիկ հարցումներ... բայց ձեր ըրածը փիլիսոփայութիւն է։ Շաբաթ օր մը ինծի եկէ՛ք, հոն գրագէտներու և արուեստագէտներու պիտի հանդիպիք։ Հո՛ն ընդհանուր հարցերու վրայ կը վիճաբանինք եզրակացուց փաստաբանը՝ թեթեւօրէն հեգնական շեշտով մը։ Կրնա՞մ ձեր վրայ յոյս դնել։

— Այո՛, կը ջանամ գալու, պատասխանեց Նեխլիւտոֆ։ Բայց կը զգար որ ճշմարտութիւնը չէր ըսեր և թէ ընդհակառակը պիտի զգուշանար գիտուններու, գրագէտներու և արուեստագէտներու ընկերութենէն որ կը հաւաքուէր փաստաբանին տունը։

Արդէն ուշ էր և Նեխլիւտոֆ, աւելի շուտ բանտ հասնելու համար, կառք մը նստաւ։ Կառապանը իր յաճախորդին ցոյց տուաւ կառուցման վրայ եղող մեծ շէնք մը։

— Տեսէ՛ք ըսաւ, ինչ հոյակապ շինուած է։

Կարծես կերպով մը անոր շինութիւնը ինքզինքին կը վերագրէր ու անկէ իր ունայնամտութիւնը կը գոհացնէր։

Արդարեւ շէնքը շատ մեծ էր, արտառոց և կնճռոտ ոճով մը յղացուած։ Բանւորներ կ'երթային կուգային, ցեխոտած։ Աղէկ հագուած խոշոր պարոն մը, որ հաւանօրէն ճարտարապետն էր, լաստափայտներուն քով կեցած էր ու բացատրութիւններ կուտար։

Եւ Նեխլիւտոֆ ինքնիրեն ըսաւ.

«Զարմանալի է որ թէ՛ բանւորները և թէ շինութիւնը վրանին առնողները ամէնքն ալ համոզուած են որ բոլոր ասոնք կանոնաւոր բաներ են. թէ՝ մինչ տանը մէջ իրենց յղի կիները կը ջախջախուին չափազանց աշխատութեան տակ և իրենց լաճերը տխեղծ ժպիտով մը

արդէն իրենց վրայ կը կրեն վաղահաս մահուան կնիքը. իրենք պէտք է որ կառուցանեն այս անօգուտ պալատը մէկու մը համար որ ոչ նուազ անօգուտ է և ասկէ զատ ապուշին ալ մէկն է։

Եւ բարձր ձայնով եզրակացուց։

— Այո՛, ապուշ շինութիւն մըն է։

— Ինչպէ՛ս ապուշ, պատասխանեց կառապանը թեթեւօրէն սրտմտած։ Սակայն բանուորներուն գործ կը հայթայթէ։

— Բայց քանի որ այս աշխատութիւնը անօգուտ է։

— Քանի որ կը շինեն, ըսել է որ օգուտ մը ունի. ըսաւ կառապանը։ Եւ ասիկա հաց կուտայ ժողովրդին։

Կառքը վերջապէս հասաւ բանտը։

Նէխլիւտօֆ, դուռը զարնելու վայրկեանին, անձկութեամբ ինքնիրեն կը հարցնէր թէ արդեօք մտքի ինչ տրամադրութեան մէջ պիտի գտնէր հիմա Մասլօվան։ Իրմէ իմացած ըլլալով որ դարմանատունը կը գտնուի, Նէխլիւտօֆ ուզեց հոն երթալ և հիւանդապահը զայն մտցուց տղոց սրահը ուր կը գտնուէր մանկամարդ կինը։

Երիտասարդ բժիշկ մը խստօրէն այցելուին նայեցաւ և հարցուց թէ ի՛նչ ընելու եկած էր հոն։ Այս բժիշկը ամէն տեսակ շնորհներ կը շռայլէր բանտարկեալներուն և, ասոր համար, միշտ կռիւ ունէր բանտի իշխանութեան՝ և նոյնիսկ բժշկապետին հետ։ Վախնալով որ Նէխլիւտօֆ իրմէ ապօրէն բան մը չպահանջէ և փափաքելով ցոյց տալ թէ ո՛չ ոքի համար բացառութիւն կ'ընէ, նեղսիրտ շեշտով մը ըսաւ իրեն.

— Հոս կին չի կայ, մանուկներու յատուկ սրահ մըն է։

— Գիտեմ։ Բայց հոս բանտարկեալ կին մը ըլլալու է որ վերջերս հիւանդապահ անուանուեցաւ։

— Արդարեւ երկու հատ կայ. ո՞րն է ձեր ուզածը։

— Իրենցմէ մէկովը շատ կը շահագրգռուիմ, Մասլօվան։ Կ'ուզէի զայն տեսնել։ Բեդեւրապուրկ պիտի երթամ իր դատը վճռաբեկ ատեանին հանելու համար և կը փափաքէի ասիկա իրեն տալ։

Եւ, գրպանէն պահարան մը հանելով, Նէխլիւտօֆ աւելցուց.

— Լուսանկար մըն է։

Բժիշկը մեղմացաւ, արտօնութիւն տուաւ և ըսաւ որ Մասլօվան կանչեն։

— Նստեցէ՛ք խնդրեմ, կամ, եթէ լաւագոյն կը համարիք, խօսարանը անցէ՛ք։

— Ո՛չ, շնորհակալ եմ։

Եւ բժիշկին լաւ տրամադրութենէն օգուտ քաղելով, Նէխլիւտօֆ հարցուց թէ Մասլօվայի ծառայութենէն գո՞հ էին դարմանատան մէջ.

— Շատ գէշ չէ... մանաւանդ եթէ մտածենք որ ատենօք ինչ եղած է։ Ահա եկաւ։

Արդարեւ Մասլօվա ներս կը մտնէր։ Ճերմակ գոգնոց մը կապած էր և գլուխն ալ շալ մը դրած։ Երիտասարդը նշմարելով՝ կարմրեցաւ ու տարտամ ձեւով մը կեցաւ. յետոյ, վայրագ դէմքով մը աչքերը խոնարհեցուց և արագօրէն դէպի այցելուն քալեց։ Վայրկեան մը վարանումէ ետքը, ձեռքը սեղմեց և ա՛լ աւելի կարմրեցաւ։

Նէխլիւտօֆ զինքը չէր տեսած այն տեսակցութենէն ի վեր որուն միջոցին աղջիկը ներում խնդրած էր իր գրգռուած վիճակին համար և այժմ կը յուսար որ նոյն նպաստաւոր տրամադրութեան մէջ պիտի գտնէ զայն։ Դժբախտաբար, այդ օրը բոլորովին տարբեր էր։ Իր դէմքին վրայ փոխուած բան մը կար։ Երիտասարդը

կարծես վերապահութեան, նեղուածքի և նոյնիսկ թըշնամանքի բան մը նշմարել Մասլովայի ընթացքին մէջ։

Նեխլիւտոֆ անոր կրկնեց ինչ որ արդէն ըսած էր իր Բեդերսպուրկ ընելիք ուղեւորութեան մասին և յանձնեց լուսանկարը զոր հետը բերած էր։

— Հին լուսանկար մըն է զոր Փանովի մէջ գտայ։ Առէ՛ք, գուցէ ձեզի հաճոյք պատճառէ։

Մասլովա աչքերը իր վրայ վերցուց, կարծես հարցնելու համար այդ նուէրին պատճառը։ Յետոյ, առանց խօսք մը ըսելու, պահարանը առաւ և գոգնոցին տակ պահեց։

— Ձեր մօրաքոյրը տեսայ, ըսաւ Նեխլիւտոֆ։

— Ա՛հ, տեսա՞ք զինքը, պատասխանեց անտարբեր։

— Աղէ՞կ էք այս տեղ։

— Շատ գէշ չէ։

— Աշխատութիւնը շատ ծանր չէ՞։

— Ո՛չ։ Բայց սովորութիւնը կը պակսի ինծի։

— Շատ գոհ եմ ձեզ համար եղած այս փոփոխութենէն։ Բանզի, ամէն պարագային, հոս աւելի աղէկ էք՝ քան այնտեղ։

— Ո՞ր «այնտեղ», հարցուց աշխոյժով։

— Հո՛ն, բանտին մէջ։

— Աւելի աղէկ, ինչպէս...

— Ըսել կ'ուզեմ որ այստեղ լաւագոյն ընկերութեան մը մէջ կ'ապրիք։

— Հո՛ն ալ աղէկ անձեր կային։

— Մէնչօֆներուն համար դիմումներ ըրի և կը յուսամ որ մօտերս զիրենք ազատ կ'արձակեն։

— Արդարութիւն պիտի ըլլայ, որովհետև պառաւը շատ աղէկ կին մըն է։

— Այս իրիկուն կառախումբով Ս. Բեդերսպուրկ

կը մեկնիմ։ Ձեր դատը մօտերս պիտի վերաքննուի և կը յուսամ որ ձեզ դէմ տրուած վճիռը բեկանուի։

— Կ'ուզեն բեկանեն՝ կ'ուզեն չբեկանեն, այժմ ինծի համար միեւնոյն բանն է։

— Ինչու համար այժմ։

— Որովհետեւ... պատասխանեց խուսափուկ կերպով, ծածկաբար աչքերը անոր վրայ յառելով՝ խուզարկու ակնարկով մը։

Այս պատասխանէն և այս ակնարկէն Նեխլիւտոֆ եզրակացուց թէ՝ աղջիկը հետաքրքիր էր գիտնալու թէ ինք իր որոշմանը մէջ հաստատ կը մնա՞ր, թէ ընդհակառակը, իր մերժումէն ետքը, զինքը լքած էր։

— Չեմ գիտեր ինչու, ըսաւ, ատիկա միեւնոյն բանն է ձեզի համար։ Գալով ինծի, կրնամ ըսել որ արդարեւ ձեր դատին ելքը շատ կարեւորութիւն չունի ինծի համար. որովհետեւ, աւելցուց վճռականօրէն, ինչ որ ալ ըլլայ արդիւնքը —ձեզ ազատ արձակեն կամ ոչ— ես պատրաստ եմ ընելու ինչ որ ձեզի ըսի։

Մասլովա գլուխը վերցուց, անոր վրայ չեղակի ակնարկ մը սահեցուց և իր դէմքը ուրախութեամբ ճառագայթեց։ Բայց անմիջապէս, կարծես ինքզինք ժողվուելով, փութաց իր խօսքերովը հերքել իր ակնարկին զուարթ արտայայտութիւնը։

— Պէտք չէ որ այդ բանը ինծի ըսէք, ըսաւ։

— Կ'ըսեմ որպէս զի գիտնաք։

— Ատիկա արդէն ըսիք և աւելորդ է այդ մասին խօսիլ, պատասխանեց աղջիկը, դժուարաւ իր ծիծաղը զսպելով։

Սրահին մէջ շշուկ մը լսուեցաւ։ Տղայ մը սկսաւ ողբագին ճիչեր արձակել։

— Կարծեմ ինծի կը կանչեն, ըսաւ մտատանջ։

— Գացէ՛ք, յտեսութիւն։

Մասլօվա չտեսնալ ձեւացուց այցելուին դէպի իրեն երկարած ձեռքը և առեւ դարձաւ ծածկելու համար իր ուրախութիւնը ու արագութեամբ հեռացաւ։

Նեխլիւտօֆ ափիբերան մնաց։ Ի զո՛ւր գլուխը կը չարչարէր։

«Ի՞նչ կ'անցնի կոր իր մէջը, ի՞նչ կը մտածէ կոր, ի՞նչ կը զգայ կոր, կը խորհէր, արդեօք միայն զիս փորձելո՞ւ համար է թէ, իրապէս, չկրնար կոր ինծի ներել։ Չկրնա՞ր կամ չուզե՞ր ըսել ինչ որ մտքէն ու սրտէն կ'անցնի։

Բան մը միայն գիտէր, այսինքն թէ Մասլօվա փոխուած էր, թէ այն փոփոխութիւնը որ տեղի կ'ունենար մանկամարդ կնոջ հոգիին մէջ իրեն համար մեծ կարեւորութիւն ունէր և թէ այդ փոփոխութիւնը ո՛չ միայն զինքը հաղորդակցութեան կը դնէր անոր հետ, այլ նաեւ անո՛ր հետ որ այս փոփոխման սկզբնապատճառն էր։ Ու այս հաղորդակցութեան գաղափարը զինքը կը յափշտակէր ու կը խանդաղատէր։

Մասլօվա մտնելով այն սրահը ուր տասն ութը անկողիններ շարուած էին, սկսաւ կրօնաւորուհիի մը հրամանին վրայ, անկողին մը շտկել։ Սաւանը տարածած ատեն սահեցաւ և քիչ մնաց որ գետին իյնայ։ Փոքրիկ մանչ մը որ դիմացի անկողնէն զինքը կը դիտէր, սկսաւ խնդալ։ Մասլօվա ինքզինք չկրցաւ բռնել։ Անկողնին վրայ նստաւ և այնպիսի քահքահ մը ձգեց որ շատ մը տղաք ալ սկսան խնդալ։ Կրօնաւորուհին զայն խստօրէն յանդիմանեց։

— Ի՞նչ կ'ըլլաս կոր։ Ջանա՛ մոռնալու բանտի կեանքդ։ Գնա՛ կերակուրը բեր։

Օրուան մէջ, Մասլօվա, առանձին մնալուն պէս

պահարանը բացաւ և բերկրեցաւ լուսանկարին տեսքէն։ Բայց միայն իրիկունը, երբ փոքրիկ խուցին մէջ առանձին մնաց միւս հիւանդապահ կնոջ հետ, լուսանկարը հանեց և երկարօրէն դիտեց, ակնարկովը չոյելով դէմքերուն բոլոր մանրամասնութիւնները, հագուստները, պատշգամին սանդուխի ոտքերը, թուփերը, ևն. որոնք պատկերին խորքը կը կազմէին։ Մանաւանդ կը հիանար իր դէմքին վրայ, գեղատի, աղուոր ու ճակատը գանգուր մազերով պսակուած։

Այնքա՛ն թաղուած էր իր հայեցողութեան մէջ որ չլսեց ընկերուհիին սենեակէն ներս մտնելը։

— Ի՞նչ է ատիկա, այն մա՞րդն է որ քեզի տուաւ, հարցուց խոշոր հիւանդապահուհին լուսանկարին վրայ ծռելով։ Յետոյ կասկածոտ շեշտով մը աւելցուց.

— Դո՞ւն ես մէջինը։

— Անշուշտ ես եմ։

— Եւ ասիկա, ի՞նքն է ու անիկա իր մա՞յրն է։

— Ո՛չ, իր մօրաքոյրն է. Շիտակ ըսէ՛, զիս չպիտի ճանչնայիր այս պատկերին մէջ։

— Ինչու։ Դէմքդ փոխուած է բոլորովին։ Տասը տարուան չափ առաջ ըլլալու է։

— Դար մը ըսէ՛, ամբողջ կեանք մը, ըսաւ Մասլօվա որուն դէմքը յանկարծ մթագնեցաւ։

— Ըսէ՛ տեսնեմ, կեանքը դիւրին էր «հո՛ն» այնպէս չէ՞։

— Կը կարծե՞ս... թիարանէն աւելի գէշ է։

— Ինչու համար։

— Մտածէ՛ անգամ մը. իրիկուան ժամը ութէն մինչեւ առտուան ժամը չորսը, ու ասիկա ամէն օր։

— Ուրեմն ինչու կը կենան այդ տեղ։

— Եթէ ելլել ալ ուզեն չեն կրնար։ Բայց, աւել-

ւց մանկամարդ կինը չկամութեան յանկարծակի նոպայի մը մէջ, ա՛լ չխօսինք ատոր վրայ»

Եւ մէկէն ոտքի ելաւ, լուսանկարը սեղանի դարակին մէջ նետեց և հազիւ բռնելով իր արցունքները սենեակէն դուրս նետուեցաւ։ Լուսանկարը նայելով այնպէս երեւակայած էր թէ հո՛ն ներկայացուածին պէս մնացած էր։ Ինքնիրեն ըսած էր թէ որքա՛ն երջանիկ էր ատենօք և որքա՛ն երջանիկ կրնար ըլլալ տակաւին հիմա։ Բայց իր ընկերուհիին հարցումները իրեն յիշեցուցին այդ անդունդը որ կար իր հին ու այժմու կեանքին միջեւ՝ Իր ցոփութեան կեանքին բոլոր ահռելիութիւնը միտքը ինկաւ։

Վերյիշեց բոլոր այն սոսկալի գիշերները և մանաւանդ Բարեկենդանի գիշեր մը ուր ուսանող մը կը սպասէր որ իրեն խոստացած էր «տունէն» զինքը ազատելու։ Այդ գիշերը, կարմիր մետաքսէ շրջազգեստ մը հագած, մազերը կարմիր ժապաւէնով մը կապած, պարտասած ու գինով, ժամը երկուքին ատեններ ճամբայ դրած էր յետին յաճախորդները։ Երկու պարի միջեւ, նստած էր դաշնակահարին քովը, անոր բացատրելու համար իր կեանքին բոլոր ցաւատանջ պայմանները։ Այդ նիհար կինը իրեն պատասխանած էր որ ինքն ալ ձանձրացած էր իր դժբախտ կացութենէն։ Յետոյ, ուրիշ աղջիկ մը Քլարա՝ իրենց խօսակցութեան խառնուէր էր և երեքը միասին որոշած էին թողուլ այս կեանքը։ Երեկոյթը վերջացած կարծեր էր և արդէն կ'ուզէր քաշուիլ, բայց նոր յաճախորդներ եկեր էին։ Ջութակահարը սկսեր էր վալսի եղանակ մը նուագել։ Մասլովա ստիպուեր էր պարել սեւազգեստ և ճերմակ փողկապով հովարտայի մը հետ։ Ուրիշ մը, մօրուօք խոշոր պարոն մը, նոյնպէս սեւազգեստ, Քլարան առած էր։ Ու դեռ երկար ատեն

դարձան, պարեցին, կանչուըռտեցին, խմեցին...։

Այսպէս մէկ, երկու, երեք տարի անցաւ։ Ինչպէ՞ս կարելի էր այդ կեանքը փոխել։ Ու Նէխլիւտոֆն էր որ բոլոր ատոնց պատճառը։ Եւ նորէն իր սիրտը թշնամութեամբ լեցուեցաւ այդ մարդուն դէմ զոր կ'ուզէր նախատել, մեղադրանքով ջախջախել։ Ցաւեցաւ որ իրեն անգամ մըն ալ չէր կրկնած թէ կը ճանչնար զինքը և թէ իրեն անձնատուր չպիտի ըլլար թէ իրեն չպիտի ներէր որ իր հոգին բռնաբարէ, ինչպէս իր մարմինը բռնաբարած էր. չպիտի հաւանէր իր կինը ըլլալու։ Եւ խեղդելու համար իր վիճակին համար ունեցած ցաւատանջ զգացումը, փափաք զգաց ըմպելիով գինովնալու։ Եթէ դեռ բանտը ըլլար, ապահովաբար իր խօսումը պիտի դրժէր ու պիտի խմէր։ Բայց հոս, դարմանատան մէջ, գինի կրնար հայթայթել միայն օգնական վիրաբուժէն որմէ կը վախնար, որովհետեւ իր ետեւէն ինկած էր։ Արդէն իսկ մարդոց հետ յարաբերութիւն ունենալը անտանելի էր իրեն համար։ Խուցը մտաւ և, առանց իր ընկերուհիին հարցումներուն պատասխանելու, երկա՛ր ատեն լացաւ իր ցեխոտած կեանքին վրայ մտածելով։

Զ.

Ս. Բեդերսպուրկ հասնելով, Նէխլիւտոֆ երեք գործեր ունէր կարգադրելիք. Մասլովայի խնդրագիրը Ծերակոյտին ուղղուած, Պիրիուքոֆի գործը Ցանձնաժողովին առջեւ և Վերա Պօկօտուհօֆսքայայի խնդիրքը։ Ասոնցմէ զատ պիտի զբաղէր նաեւ չորրորդ խնդիրով մը, որն էր Աւետարանը մեկնող գեղացիին խնդիրը։ Ինքնիրեն խոստացած էր այդ անիրաւութեան առաջքը առնել։

Նեխլիւտոֆ Բեդերսպուրկի մէջ իր մօրաքոյրներէն մէկուն տունը իջաւ, որուն ամուսինը ազդեցիկ անձնաւորութիւն մըն էր որմէ կը յուսար մեծապէս օգտուիլ իր դիմումներու միջոցին։

Իշխանը իր հասնելուն հետեւեալ օրը Ծերակոյտին դիմեց։ Զինքը առաջնորդեցին պերճօրէն կահաւորուած սրահ մը ուր բազմաթիւ պաշտօնեաներ կային, խիստ քաղաքավար ու մաքուր։

Այդ պաշտօնեաները իրեն իմացուցին թէ Մասլօվայի խնդրագիրը ընդունուած և Վոլֆ ծերակուտականին քննութեանը ենթարկուած էր։ Նեխլիւտոֆ ճիշտ այդ Վոլֆի համար յանձնարարական մը ունէր իր մօրաքրոջ ամուսինէն։

Ու պաշտօնեաներէն մին իրեն հաղորդեց հետեւեալ մանրամասնութիւնները.

— Այս շաբթու Ծերակոյտը նիստ պիտի գումարէ, բայց կասկածելի է որ Մասլօվայի խնդրով զբաղի։ Այսուհանդերձ, եթէ դիմում ընէք, կրնայ ըլլար որ չորեքշաբթի օրակարգը անցնի։

Հոնկէ՝ Նեխլիւտոֆ ծերակուտական Վոլֆի բնակարանը գնաց, որ զինքը սիրալիր ժպիտով մը ընդունեց։

— Հաճեցէ՛ք նստիլ, ըսաւ, և ներեցէ՛ք ինծի որ շարունակեմ քալել սրահին մէջ։ Շատ գո՞հ եմ ձեզ հետ ծանօթանալուս և միեւնոյն ատեն հաճելի ըլլալուս ձեր մօրաքրոջ ամուսնոյն կոմս Իվան Միխայելովիչի։

— Կը փափաքէի որ խնդիրը գոնէ կարելի եղածին չափ շուտով քննուէր, որպէս զի խնդրագիրը մերժուելու պարագային, դատապարտեալը կարելի ըլլայ Սիպերիա փոխադրել առաջին կառաշարքով։

— Այո՛, գիտեմ, կը փափաքիք որ Նիժնիի առա-

ջին կառաշարքով դրկուի։ Ի՞նչ է դատապարտուած կնոջ անունը։

— Մասլօվա։

Վոլֆ գրասեղանին մօտեցաւ և աչքէ անցուց Դարութային ծալքերուն մէջ դրուած թուղթ մը։

— Արդարեւ, Մասլօվա։ Լա՛ւ, պաշտօնակիցներս կը տեսնեմ և խնդիրը չորեքշաբթի օրը կը քննենք։

— Կրնա՞մ այդ իմաստով հեռագիր մը տալ փաստաբանիս։

— Ուրեմն փաստաբա՞ն մը ունիք։ Ինչու համար... բայց եթէ կ'ուզէք հեռագրեցէ՛ք։

— Կրնայ ըլլալ որ, ըսաւ Նեխլիւտոֆ, վճռաբեկութեան պատճառները անբաւական ըլլան, Բայց կարծեմ թէ դատին իրողութիւնները յստակօրէն ցոյց կուտան ամբաստանութեան անհիմն ըլլալը։

— Շատ կարելի է, Բայց Ծերակոյտը խնդրին մանրամասնութեամբը չկրնար զբաղիլ։ Իբրեւ վճռաբեկ Ատեան, մեր միակ դերն է օրէնքը մեկնաբանել և ջանալ որ կանոնաւոր կերպով գործադրուի։

— Սակայն ինծի կը թուի որ ներկայ պարագային բացառիկ դէպքի մը առջեւ կը գտնուինք։

— Գիտեմ. բոլոր պարագաները բացառիկ են։ Մեր պարտականութիւնը պիտի կատարենք, ահա՛ ճշմարտութիւնը։

Նեխլիւտոֆ ոտքի ելաւ։

— Եթէ կրնաք, ըսաւ Վոլֆ երիտասարդը ճամբու դնելով, չորեքշաբթի օր ճաշի եկէ՛ք, ձեզի հաստատ պատասխան մը կուտամ։

Արդէն բաւական ուշ էր և Նեխլիւտոֆ իր մօրաքրոջ տունը վերադարձաւ։

Մասլօվայի խնդիրը Ծերակոյտին ներկայացուած օրը

Նէխլիւտօֆ հոն գնաց։ Իր փաստաբանն ալ միեւնոյն ատեն եկաւ։ Փառաւոր սանդուխէ մը վեր ելան։ Առաջին յարկը հասնելով՝ փաստաբանը, իբրեւ տեղեակ մէկը․ առանց վարանելու դէպի ձախ դարձաւ և անցաւ 1864 թիւը կրող դռնէ մը —այս թուականը Ռուսիոյ մէջ դատական բարենորոգմանց ներմուծումը ցոյց կուտար— հո՛ն՝ իր վերարկուն հանեց։ Ցետոյ, բարապանը իրեն իմաց տուած ըլլալով թէ բոլոր ծերակուտականները արդէն եկած են, փաստաբան Ֆանարին, սեւազգեստ և ճերմակ փողկապով, վստահ քայլերով անցաւ դիմացի սրահը։ Այդ սրահին աջ կողմը մեծ պահարան մը կը գտնուէր, յետոյ սեղան մը․ իսկ ձախ կողմը սանդուխ մը ուրկէ այդ միջոցին վայելուչ պաշտօնեայ մը վար կ'իջնար թեւին տակ թղթապանակով մը։

Այս վայրկեանին, Ֆանարին պաշտօնակից մը նշմարեց, նոյնպէս սեւազգեստ և ճերմակ փողկապով և անմիջապէս քովը գնաց և անոր հետ ոգեւորեալ խօսակցութեան մը սկսաւ։

Նէխլիւտօֆ, իր կողմէ, կը դիտէր սրահը գտնուող անձերը։ Ունկնդիրներուն մէջ կար տասնըհինգի չափ անձեր, որոնց երկուքը կին էին։ Մին մանկամարդ և ակնոցաւոր․ միւսը ալեհեր մազերով պառաւ մը։ Այդ օրը մամուլի զրպարտութեան դատ մը կար և ասոր համար ունկնդիրները սովորականէն աւելի էին։ Մեծ մասամբ լրագրողներ էին։ Ատեանին բարապանը մօտեցաւ Ֆանարինի, ձեռքը թուղթ մը բռնած, և հարցուց թէ ինչ դատի մէջ պիտի խօսէր։ Իմանալով որ Մասլովայի խնդրին համար է, թուղթին վրայ նօթագրեց և հեռացաւ։ Այդ միջոցին պահարանը բացուեցաւ և ծերունի մը դուրս ելաւ զարդարուն համազգեստով, որ իրեն խայտաճամուկ թռչունի մը կերպարանքը կուտար։

Այդ ծաղրելի հագուստը յայտնապէս նեղութիւն կը պատճառէր իր տիրոջ, դատելով այն շտապումէն որով մարդը անյայտ եղաւ դիմացի դռնէն։

Ֆանարին ըսաւ Նէխլիւտօֆի․

— Պէ ծերակուտականն է։ Շատ պատկառելի անձ մըն է։

Ցետոյ զայն ներկայացուց իր պաշտօնակցին և տեղեկութիւն տուաւ տեսնուելիք դատին մասին, որ ըստ իրեն, խիստ կարեւոր բան մըն էր։

Ատեանը բացուեցաւ և իշխանը, ունկնդիրներուն հետ, մտաւ ձախ կողմի սրահը։ Ամէնքը, Ֆանարին ալ միասին, ունկնդիրներու յատկացուած տեղը գրաւեցին, ի բաց առեալ Բեդերսպուրկցի փաստաբանը որ դէպ ի Ատեանը յառաջացաւ։

Ծերակոյտի սրահը աւելի պզտիկ էր քան ոճրադատ Ատեանինը։ Կահկարասիքն ալ նոյնքան պարզ էր։ Ասկէ զատ, սա տարբերութիւնը կար որ սեղանը որուն առջեւ ծերակուտականները նստած էին, ո՛չ թէ կանանչ կտաւով, այլ կարմիր թաւիշով եզերուած էր։ Բայց միւս բոլոր ստորոգելիները կը նմանէին անոնց որոնք կ'երեւան արդարութիւնը գործադրող տեղերու մէջ, Օրէնքի տախտակը, Սուրբ պատկեր մը—կեղծաւորութեան խորհրդանշան և կայսեր պատկերը—ստրկութեան խորհրդանշան։ Ուրիշ տեղերու պէս՝ բարապանը հանդիսաւոր կերպով ծանուց «Ատեանը»։ Ուրիշ տեղերու պէս՝ ամէնքը ոտքի ելան, ծերակուտականները՝ համազգեստով ներս մտան, իրենց թիկնաթոռներուն մէջ բազմեցան, արմուկնին սեղանին վրայ դրին և ջանացին բնական կերպարանք մը առնել։ Չորս հատ էին։ Նախագահ Նիքիթին, դանակի ծայրին պէս ողորկ դէմքով ու պողպատէ նայուածքով․ Վօլֆ, ճմլուած շրթունքներով, որ

պարութիւնը կը թղթատէր շատ ճերմակ ձեռքերով. Սքովորոտնիքոֆ՝ գէր ու ծանր մարդ մը՝ որ գիտուն օրէնսգէտի համբաւ ունէր և վերջապէս չորրորդը Պէ՝ այն փոքրիկ ծերուկը, նահապետի դէմքով, որ ամենէն ետքը եկած էր: Ծերակուտականներուն հետ երևցան դիւանապետը և ընդհանուր դատախազը, միջահասակ երիտասարդ մը, ածիլուած, խիստ թուխ, սև և տխուր աչքերով: Հակառակ իր հագած տարօրինակ համազգեստին ու վեց տարիէ ի վեր տեսած չըլլալուն, Նեխլիւտոֆ ճանչցաւ զայն: Իր լաւագոյն բարեկամներէն մէկն էր համալսարան գտնուած միջոցին:

Աւելի վստահ ըլլալու համար հարցուց իր փաստաբանին.

— Ընդհանուր դատախազ Սէլէնինն է, այնպէս չէ՞:

— Նոյն ինքն: Կը ճանչնա՞ք ուրեմն:

— Այո՛, լաւ կը ճանչնամ: Հիանալի մարդ մըն է...

— Ու միանգամայն կատարեալ ընդհանուր դատախազ մը: Պէտք էր որ իրեն դիմէիք:

— Ինք, ամէն պարագային, իր խղճին համեմատ պիտի գործէ, պատասխանեց Նեխլիւտոֆ, յիշելով իր մտերմական ու բարեկամական յարաբերութիւնները Սէլէնինի հետ և պարկեշտութեան մասին անոր ունեցած զօրաւոր սկզբունքները, բառին լաւագոյն առումով:

— Արդէն շատ ուշ է. ըսաւ Ֆանարին ցած ձայնով:

Բարապանը ծանուց առաջին դատը:

Խնդրագիր մըն էր ուղղուած Ատեանին՝ որ Դատարանի վճիռը հաստատած էր:

Նեխլիւտոֆ ուշադիր մտիկ ըրաւ և ջանաց ըսուածներուն իմաստը հասկնալ, բայց ճիշդ ոճրադատ Ատեանին պէս, չկրցաւ լաւ ըմբռնել, որովհետև վիճաբանութիւնը բուն խնդրին շուրջը չէր, այլ երկրորդական կէտերու վրայ:

Գործը թերթի մը յօդուածին վրայ էր որուն մէջ շահագիտական ընկերութեան մը նախագահին զեղծումները երևան կը հանուէին: Ամենէն կարևորը անշուշտ գիտնալն էր թէ իրաւցնէ այդ նախագահը զեղծումներ կը գործէ՞ր և ի՞նչ պէտք էր ընել անոնց առաջքը առնելու համար: Բայց ատով բնաւ չէին զբաղեր. ինչ որ ամենէն աւելի կը զբաղցնէր դատաւորները այն էր թէ՝ հրատարակիչը իրաւունք ունէ՞ր թէ ո՛չ իր խմբագրին յօդուածը հրատարակելու և թէ պատժական օրէնքի ո՞ր յօդուածին տակ կ՚իյնար այդ յանցանքը:

Միակ բանը զոր Նեխլիւտոֆ հասկցաւ այն էր թէ՝ ծերակուտական Վօլֆ, որ դատին տեղեկաբերն էր և որ, առջի օր այնքա՜ն խստութեամբ յայտարարած էր իրեն թէ Ծերակոյտը դատի մը մանրամասնութիւններով չկրնար զբաղիլ, ակնյայտնի կողմնակցութեամբ մը կը փաստաբանէր վճռին բեկանումը և թէ Սէլէնին, իր սովորական վերապահութենէն դուրս ելլելով, հակառակ կարծիք կը յայտնէր ամենայն եռանդով: Այդ եռանդը որ Նեխլիւտոֆը զարմացուց, սապէս կը բացատրուէր. Սէլէնին գիտէր որ շահագիտական ընկերութեան նախագահը վատանուն մէկն էր: Արդ, դիպուածով իմացած էր որ Վօլֆ այս դատին նախորդ օրը այդ մարդուն տունը ճաշած էր:

Սէլէնինին պատասխանը սրտմտեցուց տեղեկաբերը. կը կարմրէր, զարմանքի շարժումներ կ՚ընէր և վիրաւորուած դէմքով մը իր պաշտօնակիցներուն հետ քաշուեցաւ խորհրդակցութեան սրահը:

— Ո՞ր դատին համար պիտի խօսիք, հարցուց կըրկին բարապանը Ֆանարինի, ծերակուտականները դուրս ելլելնուն պէս:

— Բայց արդէն ըսի. Մասլօվայի դատին համար:

— Հաւ, դատը պիտի տեսնուի, բայց...

— Բայց ի՞նչ, հարցուց փաստաբանը զարմացած։

— Տեսէ՛ք այս դատը այնպէս կ'ենթադրուէր որ պաշտպանողականի տեղի չպիտի տայ, այնպէս որ կրնայ ըլլար որ ծերակուտականները վճիռին ընթերցումէն ետքը այլեւս չի գան։ Բայց պէտք եղածը կ'ընեմ...

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք...։

— Անհոգ եղէք, պէտք եղածը պիտի ընեմ։

Ու այս ըսելով բարապանը թուղթին վրայ նոր ծանօթագրութիւն մը ըրաւ։

Արդարեւ, ծերակուտականներուն դիտաւորութիւնը այն էր որ օրագրի դատին վճիռը տալէ ետքը, միւս բոլոր խնդիրները, Մասլովայինն ալ մէջը ըլլալով, խորհրդակցութեան սրահին մէջ կարգադրէին, սիկառէթ ու թէյ խմելով։

Խորհրդակցութեան սրահին մէջ, ծերակուտականները սեղանին շուրջ նստելնուն պէս, Վոլֆ սկսաւ մեծ ոգեւորութեամբ փաստաբանել այն պատճառները որոնք բեկանումի նպաստաւոր էին։ Նախագահը որ դիւրաւ համաձայնող մէկը չէր, այդ օրը շատ գէշ տրամադրութեան մէջ էր։ Արդէն, Ատեանին առջեւ գտնուած ատեն, իր կարծիքը կազմած էր և տեղեկաբեր Վոլֆի մտիկ կ'ընէր անուշադիր կերպով։ Իր ուշադրութիւնը ուրիշ կողմ էր։ Արդարեւ, Վոլֆի խօսած միջոցին ինք կը խորհէր նախորդ օր իր յիշատակագիրներուն մէջ գրածներուն մասին, Վիլիանոֆի կարեւոր պաշտօնի մը կոչուելուն առթիւ, պաշտօն՝ որուն ինք կը բաղձար երկար ատենէ ի վեր։ Նախագահ Նիքիթին անկեղծօրէն համոզուած էր թէ իր կողմէ ժամանակակիցներուն վրայ ըրած դատաստանները պատմական մեծ կարեւորութիւն ունեցող բաներ էին։ Ուստի նախորդ օրը գլուխ մը յի-

շատակագիր գրած էր, որուն մէջ կարգ մը բարձր պաշտօնեաներու մասին դատումներ կ'ընէր, ըսելով որ Ռուսիան դէպ ի կործանում կ'առաջնորդեն. բայց ճըշմարտութիւնը այն էր որ այդ մարդոց հակառակ էր որովհետեւ իրեն արգելք կ'ըլլային աւելի խոշոր ամսական մը առնելու։ Ան այժմ կը մտածէր այն կարեւորութեան վրայ որ այս խրողութիւնը պիտի ունենար ապագային համար։

Ծերակուտական Պէ Վոլֆի մտիկ կ'ընէր տխուր դէմքով, թերթի վրայ ծաղկեպսակներ գծելով։ Պէ շնորհքով ազատական մըն էր։ 1860ի աւանդութիւնները անեղծ պահած էր և եթէ երբեմն կը հեռանար անաչառութենէ, ներողամտութեան և ազատականութեան համար էր։ Այսպէս, ներկայ պարագային, Պէ խնդրագիրը մերժուելու կողմն էր, նախ՝ որովհետեւ բողոքողը վատանուն մէկն էր և յետոյ՝ քանզի սկզբունքով այնպէս կը դաւանէր որ լրագրի մը դէմ զրպարտութեան դատ մը մամուլի ազատութիւնը կը կաշկանդէ։

Երբոր Վոլֆ իր փաստերը ներկայացուց, Պէ իր գծագրութիւնը ընդմիջեց և կուրճ, պարզ ու համոզիչ ճառով մը, զոր քաղցր ու հաճելի ձայնով մը արտասանեց, ցոյց տուաւ խնդրագրին անհիմն ըլլալը։ Յետոյ շարունակեց իր գծագրութիւնը։

Սքովորոտնիքօֆ, որ Վոլֆի դէմը նստած էր, այն ատեն խօսք առաւ ըսելու համար թէ՝ հակառակ դրամագէտին անարժանութեան, ինք խնդրագրին ընդունուելուն կողմը պիտի ըլլար, եթէ ասոր համար օրինական պատճառներ ըլլային. բայց քանի որ այդ պատճառները չկային՝ ինքն ալ Պէի յայտնած կարծիքին կը յարէր։

Նախագահն ալ, իր կարգին, Սքովորոտնիքօֆի հայեցակէտը ընդունեց և խնդրագիրը մերժուեցաւ։

Վոլֆ սրտնեղած էր մանաւանդ անոր համար որ կողմնակցութիւն ընելը ուշադրութիւն գրաւած էր։ Այսուհանդերձ անտարբեր կերպարանք մը առաւ և թաղուեցաւ հետեւեալ պարագայի ընթերցման մէջ, որ Մասլովայի խնդրին կը վերաբերէր։

Այդ միջոցին ծերակուտականները թէյ ուզեցին և սկսան օրուան գայթակղութեան վրայ խօսիլ։ Խնդիրը մեծ վարչութեան մը անօրէնին վրայ էր որ իբրեւ համասեռական կ'ամբաստանուէր։

— Ի՜նչ ամօթ, գոչեց Պէ, զզուանքով։

Սքովորոտնիքոֆ քահքահ մը ձգեց.

— Ի՞նչ գէշ բան կայ ատոր մէջ։ Մեր գրականութեան մէջ կրնամ ցոյց տալ գերմանացի գրագէտ մը որ պարզապէս կը պահանջէ այդ բանին յանցանք չնկատուիլը և կ'առաջարկէ թոյլ տալ էրիկմարդոց միջեւ ամուսնութիւնը։

— Անկարելի է ձեր ըսածը։

— Եթէ կ'ուզէք՝ ցոյց կուտամ ձեզի, ըսաւ Սքովորոտնիքոֆ։

Եւ յիշողութեամբ ըսաւ գիրքին տիտղոսը, հրատարակուած տարին ու տպագրիչին անունը։

— Կ'ըսուի թէ, նկատեց Նիքիթին, այդ մարդը Սիպերիոյ մէկ քաղքին կառավարիչ պիտի անուանուի։

Սքովորոտնիքոֆ նորէն ծիծաղեցաւ։

— Աս կատարեալ պիտի ըլլայ։ Եպիսկոպոսը զինքը մեծ հանդէսով պիտի ընդունի, խաչով ու դրօշակներով։ Մանաւանդ իրեն պէս եպիսկոպոս մը պէտք է։ Ես կրնամ հատ մը յանձնարարել, այդ գործին խիստ յարմար։

Այս միջոցին, Ատեանի բարապանը եկաւ ծանուցանելու թէ փաստաբանն ու Նէխլիւտոֆ կը փափաքին ներկայ գտնուիլ Մասլովայի խնդրին վճռաքննութեան։

— Այդ խնդիրը, բացատրեց Վոլֆ, կատարեալ վէպ մըն է։

Եւ պատմեց ինչ որ գիտէր իշխանին ու բանտարկուած կնոջ յարաբերութիւններուն մասին։

Երբ սիկառէթ ծխելն ու թէյ խմելը վերջացուցին, ծերակուտականները Ատեան վերադարձան։ Նախագահը կարդաց նախորդ դատին վճիռը և Մասլովայի դատին վճռաբանութիւնը բացաւ։

Վոլֆ կարդաց իր տեղեկագիրը խիստ հաստատուն կերպով գրուած, բայց որուն մէջ յայտնի կը տեսնուէր խնդրագրին ընդունուելուն փափաքը։

Յետոյ խօսքը փաստաբանին տրուեցաւ։

Ֆանարին ոտքի ելաւ և ժուժկալ ու լաւ կարգադրուած ճառով մը, ցոյց տուաւ խնդրագրին վեց հիմնաւոր կէտերը։ Անկէ զատ, խիստ թեթեւօրէն, խնդրին խորը թափանցեց և յիշեց դատապարտութեան սրտաճմլիկ անարդարութիւնը։

Յետոյ, ըսաւ թէ չուզեր պնդել բաներու համար որոնք, Պ. Պ. ծերակուտականները իրենց, յստակատեսութեամբ և օրէնսգիտական հմտութեամբ, արդէն իմէ աղէկ գիտէին և թէ ինք կը խօսէր միայն իր պաշտօնին բերումովը։

Ֆանարինի ճառէն ետքը դատը լմնցած կը թուէր։ Իր պաշտպանողականը լմնցնելէ ետքը, փաստաբանը յաղթական ժպիտ մը ունեցաւ։

Նէխլիւտոֆ համոզուած էր թէ դատը շահած էին։ Բայց ակնարկ մը նետելով ծերակուտականներուն վրայ, նշմարեց որ Ֆանարին առանձին կը ժպտէր ու կը յաղթանակէր։ Արդարեւ ծերակուտականներն ու ընդհանուր դատախազը, հեռի խնդալէ, նեղուած դէմք մը ունէին և կարծես ըսել կ'ուզէին փաստաբանին. «Քու նմաննե-

բուդ չատերուն ճառերը մտիկ ըրած ենք, սակայն ձեր աղուոր խօսքերը չեն որ մեզ պիտի համոզեն։»

Նախագահը խօսքը ընդհանուր դատախազին տուաւ։

Սէլէնին, կարճ ու յստակ եզրակացութիւններով, ցոյց տուաւ վճիռը բեկանելու համար առաջ բերուած փաստերուն ոչնչութիւնը և խնդրագրին մերժումը պահանջեց։

Ասոր վրայ ծերակուտականները ոտքի ելան և մտան խորհրդակցութեան սրահը։ Հո՛ն, կարծիքները բաժնուեցան։

Վօլֆ խնդրագիրը ընդունելու մասին կարծիք յայտնեց, «Պէ՝ գործին մանրամասնութիւններէն ազդուած, նոյն կարծիքը յայտնեց։ Նախագահ Նիքիթին, որ խառնուածքով դէպի խստութեան կը հակէր, խընդրագիրը մերժելու կողմն էր։ Սքօվորօտնիքօֆ նոյնպէս մերժելու մասին կարծիք յայտնեց, մանաւանդ իբրեւ նիւթապաշտ-Տարվինական, խստօրէն կը դատապարտէր Նէխլիւտօֆի այժմու ընթացքը։

Խնդրագիրը մերժուեցաւ։

— Սոսկալի բան է, կ'ըսէր Նէխլիւտօֆ Ատեանէն դուրս ելլելով իր փաստաբանին հետ։ Գործի մը մէջ ուր դատապարտութիւնը այնքա՛ն յայտնապէս անիրաւ է, կ'երթան ձեւակերպութեան չնչին խնդիրներու կը փարին։ Ահռելի բան է այս։

— Ի՞նչ կ'ուզէք, կանոնը այս է, ըսաւ փաստաբանը։

— Ո՛վ կը կարծէր թէ Սէլէնին այդպէս պիտի խօսէր։ Գարշելի բան չիտակը, պատասխանեց երիտասարդ ազնուականը։ Եւ ի՞նչ պիտի ընենք հիմա։

— Միայն Ներումի աղերսագիր մը կրնանք մատուցանել։ Ձեր հոս գտնուելէն օգտուեցէք ատով ղրկելու համար։ Թուղթը ես կը խմբագրեմ։

Այս միջոցին Վօլֆ իրենց միացաւ։

— Ներեցէ՛ք, սիրելի իշխան, ըսաւ Նէխլիւտօֆի, բաւական ապացոյցներ չկային։

Շտապով ձեռքը սեղմեց և կծիկը դրաւ։

Վօլֆէն ետքը Սէլէնին եկաւ ու իր հին ընկերոջ ձեռքը սեղմեց։ Իմացեր էր իր ներկայութիւնը Ծերակոյտի մէջ և ուզած էր հետը խօսիլ։

Նէխլիւտօֆի մօտեցաւ ժպտերես, սակայն տխուր ակնարկով մը։

Հոս ես եղեր, իմացայ որ Բետերսպուրկ եկեր ես... ի՞նչ գործ ունիս հոս։

— Աւա՜ղ, կը յուսայի արդարութիւն գտնել օրէնքի այս տաճարին մէջ, գերագոյն Ատեանին առջեւ։ Կը յուսայի անմեղ կերպով դատապարտուած կին մը ազատել։

— Ի՞նչ կին։

— Այն կինը որուն խնդրագիրը մերժուեցաւ։

— Ա՜հ, Մասլովայի խնդիրը։ Դժբախտաբար յառաջ բերուած փաստերը բոլորովին անընդունելի են։

— Ի՞նչ օգուտ օրէնսգիտական նրբութիւնները երբ խնդիրը անձի մը վրայ է որ դատապարտուած է ոճիրի մը համար զոր երբէք գործած չէ։

Սէլէնին հառաչ մը արձակեց։

— Շատ կարելի է, բայց...։

— Չեմ ըսեր որ կարելի է, այլ ապահովապէս ատանկ է...։

— Ինչէ՞ն գիտես։

— Բայց այդ գործին մէջ էի իբրեւ երդուեալ և գիտեմ թէ ի՛նչպէս այդ աղետալի սխալը գործեցինք։

Սէլէնին մտածկոտ երեւոյթ մը առաւ։

— Հարկ էր անմիջապէս յայտարարել, ըսաւ։

— Այդպէս ըրի։

Հարկ էր իրողութիւնը արձանագրել տալ։ Եթէ այդպիսի արձանագրութիւն մը ըլլար խնդրագրին կցուած....։

— Այո՛, բայց քանի որ ամէն կերպով յայտնի էր որ վճիռը անհեթեթ էր....։

— Ծերակոյտը իրաւունք չունի այդ բանը ըսելու։ Որովհետեւ եթէ Ծերակոյտը իրեն իրաւունք տար ոճրագատ Ատեանին վճիռները բեկանելու, ո՛չ թէ միայն իր դերէն դուրս ելած կ'ըլլայ և արդարութիւնը կը վտանգէ փոխանակ պաշտպանելու, այլ նաեւ երդուեալներու վճիռին հեղինակութիւնը կ'եղծանէ։

— Ես բան մը միայն գիտեմ, այն է թէ այլ եւս ո և է յոյս չկայ ազատելու այս կինը որ բոլորովին անմեղ է։ Արդարութեան գերագոյն Ատեանը հաստատեց ակնյայտնի անիրաւութիւն մը։

Սէլէնին հարկ համարեց այդ խօսքը ուղղել։

— Ծերակոյտը ո և է բան չհաստատեց, քանի որ բո՛ւն խնդրով չզբաղեցաւ ու չէր ալ կրնար զբաղիլ։

Սէլէնին միշտ զբաղուած և մարդու մէջ ալ շատ չմտնալով՝ ապահովաբար չէր գիտեր Նէխլիւտոֆի ամբողջ վէպը։ Այս վերջինը ատիկա նշմարելով՝ չուզեց բան մը գիտցնել։

— Հաւանօրէն մօրաքրոջդ տունը իջած ես, աւելցուց, խօսակցութեան նիւթը փոխելու ակներեւ դիտաւորութեամբ մը։ Երէկ իրմէ իմացայ Սէն Բեդերսպուրկ ըլլալդ։ Նոյնիսկ ինծի օտարական քարոզիչի մը կողմէ տրուելիք բանախօսութեան մը հրաւիրեց։

— Ես ներկայ գտնուեցայ ու զզուանքով հեռացայ՝

— Ինչո՞ւ զզուանքով։ Կրօնական հաւատքի արտայայտութիւն մըն է, աղանդաւորի հաւատք եթէ կ'ուզես, բայց և այնպէս հաւատք։

— Ես ատիկա արտառոց և ապուշ կը գտնեմ։

— Բու կարծիքէդ չեմ։ Միայն ինչ որ զիս կը զարմացնէ՝ սա է որ շատ քիչ կը ճանչնանք մեր Եկեղեցիին վարդապետութիւնը, այնպէս որ մեր հիմնական վարդապետութիւնները իբրեւ նոր յայտնութիւններ կ'ընդունինք։

Նէխլիւտոֆ զարմանքով իր խօսակցին նայեցաւ։

— Ուրեմն կը հաւատա՞ս Եկեղեցւոյ վարդապետութիւններուն։

— Անշուշտ։

— Շիտակը զիս կը զարմացնես։

— Ատոր մասին ուրիշ անգամ նորէն կը խօսինք, եթէ կ'ուզես։ Կը փափաքին անպատճառ քեզ վերստին տեսնել։ Միայն թէ բախտ պիտի ունենա՞մ քեզ տունը հանդիպելու։ Ես միշտ տունն եմ ժամը եօթին միջոցները, ճաշի ատեն։

— Կուգամ քեզ տեսնելու, եթէ ատեն ունենամ, պատասխանեց Նէխլիւտոֆ։

Եւ այս կարճ տեսակցութեան միջոցին զգաց որ իր նախկին մտերիմ բարեկամը՝ Սէլէնին՝ օտարական մը դարձած էր իրեն համար, հեռաւոր ու անհասկնալի, եթէ ո՛չ թշնամի մը։

Ե.

Ծերակոյտէն դուրս ելլելով, Նէխլիւտոֆ եւ իր փաստաբանը, ոտքով ճամբանին շարունակեցին։ Ֆանարին սկսաւ իշխանին պատմել այն տնօրէնին դէպքը որուն մասին ծերակուտականները խօսած էին խորհրդակցութեան սրահին մէջ. ըսաւ թէ ի՛նչպէս իրողու-

թիւնը մէջտեղ ելած էր և ի՛նչպէս, փոխանակ զինքը թիարան ղրկելու, ըստ օրինի, զայն Սիպերիոյ մէկ քաղաքին կառավարիչ պիտի անուանէին։ Յետոյ ուրիշ պատմութիւն մը պատմեց բարձրաստիճան անձնաւորութիւններու մասին որոնք հանրային հանգանակութեան մը դրամները կոկորդէն անցուցած էին, յետոյ ուրիշ մը՝ մէկու մը մասին որ իր կինը բարձր պաշտօնեայի մը ծախած էր։ Փաստաբանը տեսակ մը հաճոյքով կը պատմէր ասոնք, որովհետեւ ատոնցմով ցոյց տալ կ'ուզէր թէ ինք՝ բաղդատմամբ՝ իր դրամը ուղղութեամբ և պարկեշտութեամբ կը շահէր։

Ուստի շատ զարմացաւ երբոր Նէխլիւտոֆ, առանց մինչեւ ետքը զինք մտիկ ընել ուզելու, հրաժեշտ առաւ, կառք մը մտաւ և տուն վերադարձաւ։

Նէխլիւտոֆ յուզուած էր. կը տառապէր, որովհետեւ Ծերակոյտին կողմէ խնդրագրին մերժումը կը նուիրագործէր Մասլօվայի մարտիրոսութիւնը և թէ, այդ մերժումին պատճառաւ, մանկամարդ կնոջ հետ իր բախտը կապելու մասին տուած որոշումը ա՛լ աւելի դժնդակ կը դառնար։

Իշխանը քանի մը օր եւս մնաց Բեդերսպուրկ և զբաղեցաւ իր միւս պաշտպանեալներու գործերովը, որոնցմէ մէկ քանին, շնորհիւ իր դիմումներուն և ազդեցիկ բարեկամներու աջակցութեան, յաջողութեամբ պսակուեցան։

Մոսկուա վերադառնալուն պէս, Նէխլիւտոֆ բանտի դարմանատունը գնաց, Մասլօվայի իմաց տալու Ծերակոյտին որոշումը և ըսելու որ իր պատրաստութիւնները տեսնէ մօտ օրէն Սիպերիա երթալու համար։ Շատ յոյս չունէր ներման խնդրագրին վրայ զոր իրեն ստորագրել պիտի տար։ Եւ, տարօրինա՛կ բան, այլ եւս չէր փա-

փաքեր որ յաջողի։ Հիմա վարժուեր էր Սիպերիա ընելիք ճամբորդութեան, աքսորականներու և թիապարտներու մէջ ապրելու գաղափարին և չէր կրնար երեւակայել թէ իր ու Մասլօվայի կեանքը ի՛նչպէս պիտի կարգադրէր, եթէ մանկամարդ կինը ազատ արձակէին։ Կը յիշէր ամերիկացի գրագէտ Թօրօյի խօսքերը որ, Ամերիկայի մէջ գերութեան գոյութիւն ունեցած ժամանակը, կ'ըսէր թէ՝ երկրի մը մէջ ուր գերութիւնը օրինաւոր բան մըն է, բանտը լաւագոյն տեղն է պարկեշտ քաղաքացիի մը համար։ Իշխանին մտածելակերպն ալ այս էր, մանաւանդ իր Սէն Բեդերսպուրկ ըրած վերջին ուղեւորութենէն ու հոն տեսածներէն ի վեր։

«Արդարեւ, ըսաւ ինքնիրեն, այս ժամուս, Ռուսիոյ մէջ, պարկեշտ մարդու մը վայել միակ տեղը բանտն է։» Այս գաղափարը իր մտքին մէջ աւելի թանձրացեալ ձեւ մը առաւ, երբ բանտին կամարներուն տակ մտաւ։

Դարմանատան մէջ, դռնապանը զինքը ճանչնալով, իրեն անմիջապէս իմացուց Մասլօվայի մեկնումը։

— Ուրեմն՝ ո՞ւր է հիմակ։

— Բայց նորէն բանտ տարուեցաւ։

— Ի՞նչու համար։

Դռնապանը արհամարհոտ կերպով ժպտեցաւ.

— Գիտէք, իշխան, որ այդ արարածները ի՛նչ տեսակ բաներ են։ Օգնական վիրաբոյժին հետ աղտոտ գործեր ունեցաւ, այն ատեն բժշկապետը զինքը վռնտեց։

Նէխլիւտոֆ երբեք չէր կասկածեր որ Մասլօվա այնքա՛ն իր սրտին կապուած էր։ Իր պաշտպանեալին այդ ընթացքը զինքը այնպիսի ապշութեամբ մը համակեց որ մարդ կը զգայ երբոր մեծ աղէտք մը կ'իմանայ։ Սաստիկ իրեն համար ճշմարիտ ցաւ մը եղաւ։ Իր ունեցած առաջին զգացումը ամօթը եղաւ։ Նախ և առաջ զգաց

որ ծիծաղելի կ'ըլլար այդ թշուառուհիին հոգեկան վիճակին մէջ առաջ եկած ենթադրական փոփոխութեան մասին իր ունեցած գաղափարները։

«Ուրեմն, ըսաւ ինքնիրեն, իր բոլոր խօսքերը, իմ զոհաբերութիւնս ընդունելու մասին իր մերժումը, իր մեղադրանքները, արցունքները, բոլոր ատոնք կնոջական խորամանկութիւններ էին, զիս լաւագոյն կերպով շահագործելու համար։»

Իրեն այնպէս կը թուէր հիմա որ իր վերջին այցելութեան միջոցին արդէն նշմարած էր, անոր վրայ, անուղղելիութեան նշանները որոնք այժմ երեւան կուգային։

Եւ անձկութեամբ կը հարցնէր ինքնիրեն.

«Ի՞նչ պէտք է ընեմ հիմա։ Իրեն հանդէպ միշտ կապուա՞ծ եմ, թէ՝ ընդհակառակը՝ իր գործած այս արարքը իմ պատասխանատուութիւնս կը փրկէ։»

Բայց այս հարցումը ընելուն պէս, հասկցաւ որ ինքզինք այլ եւս կապանքէ ազա՛տ նկատելով զայն երեսի վրայ թողուր, աւելի ինքզինք պատժած պիտի ըլլար քան՝ զանիկա։ Եւ այս հաստատումը զինքը սոսկացուց։

«Ո՛չ, ըսաւ, ինչ որ պատահած է չկրնար իմ որոշումս փոխել, ընդհակառակը։ Թո՛ղ իր հոգեկան վիճակին համեմատ վարուի, թո՛ղ օգնական վիրաբոյժին հետ աղտոտ բաներ ընէ, իր գիտնալիք բանն է։ Բայց ես պէտք է վարուիմ խղճիս համեմատ։ Արդ, իմ խիղճս հրամայողաբար կը պահանջէ որ ազատութիւնս զոհեմ յանցանքս քաւելու եւ հետը ամուսնանալու համար, նոյն իսկ եթէ խարուսիկ կերպով ըլլայ, եւ իրեն հետեւելու ուր որ ալ երթայ։

Դարմանատունէն ելաւ եւ հաստատ քայլերով ուղղուեցաւ դէպի բանտին մեծ դուռը։

Հո՛ն, պահապանէն խնդրեց որ քննիչին իմաց տայ իր Մասլովան տեսնել ուզելը։ Պահապանը որ իշխանը կը ճանչնար, իրեն իմաց տուաւ ծանր լուր մը որ բոլոր բանտի մարդիկը կը շահագրգռէր։ Հարիւրապետը պաշտօնանկ եղած էր եւ տեղը ուրիշ մը եկած էր որ ծայրայեղ խստութիւն մը ցոյց կուտար։

— Անհնարի կերպով խիստ է, աշխարեց պահապանը. հոն է, հիմա իմաց կուտամ ձեր գալը։

Արդարեւ տնօրէնը հոն էր եւ շուտով եկաւ Նեխլիւտոֆի հետ խօսելու։ Նոր տնօրէնը երկայնահասակ եւ նիհար մարդ մըն էր, ցայտուն այտերով, շարժումով դանդաղ եւ մռայլ կերպարանքով։

Առանց այցելուին նայելու ըսաւ.

— Այցելութիւնները որոշեալ օրեր միայն կրնան տեղի ունենալ եւ խօսարանին մէջ։

— Բայց իրեն ներման աղերսագիր մը ստորագրել պիտի տամ։

— Կրնաք ինծի յանձնել։

— Պէտք է որ ես զինքը տեսնեմ. այդ մասին միշտ հրաման տուած են։

— Առտենօք թերեւս։ Հիմա փոխուած է։

— Կառավարութենէն հրաման ունիմ, պնդեց Նեխլիւտոֆ թղթապանակէն թերթ մը հանելով։

— Ցոյց տուէ՛ք։

Տնօրէնը թուղթը առաւ եւ առանց աճապարանքի աչք մը նետեց վրան։

— Հաճեցէ՛ք գրասենեակ մտնել, ըսաւ։

Գրասենեակին մէջ, այս անգամ, մարդ չի կար։ Տնօրէնը սեղանին առջեւ նստաւ եւ սկսաւ զանազան պարութեաններ թղթատել այցելութեան ներկայ գտնուելու յայտնի դիտաւորութեամբ։

Իշխանը հարցուց թէ արդեօք չկրնա՞ր տեսնել քաղաքական բանտարկեալ Պօկօտուհօֆսքայեան. տնօրէնը մէկ բառով պատասխանեց.

— Քաղաքական բանտարկեալներու այցելութիւն տալը արտօնուած չէ։

Եւ վերստին թաղուեցաւ պարութեաններու ընթերցումին մէջ։

Նեխլիւտոֆ որ գրպանին մէջ Պօկօտուհօֆսքայեայի տրուելիք նամակ մը ունէր, ինքզինք զգաց յանցաւոր դպրոցականի մը պէս որուն դիտաւորութիւնը մէջտեղ ելած է։

Մասլովան ներս մտնելուն պէս՝ տնօրէնը գլուխը վերցուց և, ո՛չ բանտարկեալին ո՛չ ալ այցելուին նայելով, ըսաւ. «կրնաք խօսիլ» և իր ընթերցումը վերսկըսաւ։

Մասլովա իր նախկին զգեստը հագած էր. ճերմակ քօթանակ, շրջազգեստ մը և շալ մը։ Նեխլիւտոֆի մօտեցաւ և անոր դէմքին պաղ ու սառնած արտայայտութիւնը տեսնելով, խիստ կարմրեցաւ և աչքերը խոնարհեց։

Մանկամարդ կնոջ շփոթութիւնը Նեխլիւտոֆի համար հաստատութիւն մը եղաւ դարմանատան դռնապանին խօսքերուն։

Կ'ուզէր հետը վարուիլ ինչպէս վարուած էր իր վերջին այցելութեան ատեն, բայց չկրցաւ ձեռք տալ։

Ձեզի գէշ լուր մը կը բերեմ, ըսաւ առանց երեսը նայելու։ Ծերակոյտը մերժեց ձեր խնդրագիրը։

— Առաջուց գիտէի. պատասխանեց խեղդուելու պէս եղող տարօրինակ ձայնով մը։

Ուրիշ ատեն Նեխլիւտոֆ իրեն պիտի հարցնէր թէ ինչու այդպէս կը խօսի։ Այս անգամ բաւականացաւ

ուշադրութեամբ երեսը նայելու։ Մանկամարդ կնոջ դէմքը արցունքով ողողուած էր։

Բայց այդ արցունքները փոխանակ զինք ողոքելու աւելի գրգռեցին անոր դէմ։

Տնօրէնը ոտքի ելաւ և սկսաւ սրահին մէջ վեր վար քալել։

Հակառակ այն զզուանքին որ այժմ Մասլովա կը ներշնչէր, Նեխլիւտոֆ պարտք համարեց իր ցաւակցութիւնը յայտնել խնդրագրին մերժուելուն առթիւ։

— Մի՛ յուսահատիք, ըսաւ, ձեր ներման աղերսագիրը կրնայ նպաստաւոր ընդունելութիւն մը գտնել և կը յուսամ որ...

— Ո՛հ, ատոր համար չէ... ըսաւ կինը իր վրայ ուղղելով ցաւագին ակնարկ մը։

— Ուրեմն, ի՞նչ կայ...

— Անշուշտ դարմանատուն գացիք ու հոն իմ մասին բաներ պատմեցին...։

— Ատիկա ձեր գիտնալիք բանն է, պատասխանեց Նեխլիւտոֆ պաղութեամբ և յօնքերը պռստելով։

Իր վիրաւորեալ հպարտութեան ցաւատանջ զգացումը որ հանդարտելու վրայ էր, նոր ուժգնութեամբ մը երեւան եկաւ երբոր Մասլովա դարմանատան խօսքը բացաւ։ Կնոջ նայելով՝ ատելութեամբ մտածեց.

«Ե՛ս աշխարհիկ մարդ մը, զոր իրեն ամուսին ընտրելով երջանիկ պիտի ըլլար ամենաբարձր աստիճանի պատկանող աղջիկ մը. այս կնոջ հետ ամուսնանալ ուզեցի, և ինք չկրցաւ նոյն իսկ համբերել ու գնաց օգնական-վիրաբոյժին հետ յարաբերութիւններ ունեցաւ։»

— Առէ՛ք, ստորագրեցէ՛ք ձեր աղերսագիրը, ըսաւ։

Եւ գրպանէն խոշոր պահարան մը հանելով՝ սեղանին վրայ դրաւ։

— Ո՞ւր պէտք է ստորագրել, հարցուց, աչքերը սրբելով:

Նեխլիւտոֆ ցոյց տուաւ ստորագրելիք տեղը: Իր անունը գրած միջոցին, իշխանը կը դիտէր անոր կռնակը որ զսպուած հեծկլտանքներէ կը ցնցուէր: Այն ատեն իր հոգիին մէջ երկու հակառակ զգացումներ կռիւ մղեցին. մին չար զգացում՝ իր վիրաւորուած հպարտութեանը համար, և միւսը բարի զգացում՝ գթութեան շարժում մը դէպի այդ թշուառուհին որ կը տառապէր և այս վերջին զգացումն էր որ յաղթեց: Յիշեց իր իսկ յանցանքները, իր իսկ աղտոտութիւնները որոնք նման էին անոնց որոնց համար կը մեղադրէր իր պաշտպանեալը և այն վայրկեանին ուր գթութեան զգացումը կը յղանար անոր համար՝ իր յանցաւորութեանն ալ ծանրութիւնը զգաց:

Աղերսագիրը ստորագրելէ ետքը, Մասլովա ոտքի ելաւ և իր այցելուին նայեցաւ.

— Ինչ որ ալ ըլլայ և ինչ որ ալ պատահի, ըսաւ Նեխլիւտոֆ, ո՛չ մէկ բան կրնայ որոշումս խախտել: Ինչ որ ձեզի խոստացայ՝ պիտի ընեմ: Ուր որ ալ ղրկեն ձեզ, հետերնիդ պիտի գամ...:

— Աղէկ չէք ըներ, ընդմիջեց միւսը. բոլորովին պայծառացած դէմքով մը:

— Ճամբու համար ձեզի պէտք եղածներուն մասին խորհեցէք.

— Շնորհակալ եմ: Շատ բանի պէտք չունիմ:

Տնօրէնը մօտեցաւ և Նեխլիւտոֆ, առանց անոր դիտողութեան սպասելու, ցտեսութիւն ըսաւ մանկամարդ կնոջ և հեռացաւ, սիրտը լեցուած զգացումով մը որ տակաւին չէր ունեցած. այդ զգացումն էր քաղցր ուրախութիւն մը, հանդարտութիւն և սէր ամենուն հա-

մար: Ինչ որ զինքը կը հրճուեցունէր և անյուսալի բարձրութիւններու կը տանէր այն մտածումն էր որ Մասլովայի գործած ո և է արարքը չէր կրնար փոխել անոր հանդէպ ունեցած սէրը: Եթէ յանցանք մը գործէր, արդարեւ գէշ բան էր ո՛չ թէ իրեն համար, այլ անո՛ր ու Աստուծոյ համար:

Իրաւամբ այն ծանր անկարգութիւնը որոնք պատճառ եղած էին Մասլովան դարմանատունէն վտարելու և որուն հաւատացած էր Նեխլիւտոֆ, հետեւեալն էր.

Վերակացու կնոջ հրամանին վրայ՝ դեղարանէն թէյ առնելու գացած ըլլալով, որ նրբանցքին միւս ծայրը կը գտնուէր, ու հո՛ն առանձին գտնելով օգնական վիրաբոյժ Ուսթինօֆը, որ երկար ատենէ ի վեր իր ետեւէն ինկած էր, Մասլովա զայն այնքա՛ն ուժգին կերպով հրած էր որ մարդը սեղանի մը զարնուելով զայն գետին տապալած էր վրան գտնուած երկու շիշերով միասին: Բժշկապետը որ այդ միջոցին նրբանցքէն կ'անցնէր, աղմուկը լսելով և տեսնելով Մասլովան որ կը փախչէր կաս կարմիր կտրած, իրեն ըսած էր բարկութեամբ:

— Գիտես, աղջիկս. եթէ հոս գէշ ընթացքի հետեւիս, անմիջապէս քեզ կը ճամբեմ:

Եւ խօսքը օգնական վիրաբոյժին ուղղելով աւելցուցած էր:

— Ի՞նչ կը նշանակէ ասիկա:

Օգնական վիրաբոյժը՝ ժպտելով՝ ինքզինք արդարացնել սկսած էր, բայց բժիշկը առանց մտիկ ընելու շարունակած էր իր շրջանը սրահներուն մէջ և նոյն օրը խնդրած էր տնօրէնէն որ Մասլովային տեղ աւելի շնորհքով հիւանդապահուհի մը ղրկէ:

Դարմանատունէն այս արտաքսումը թեթեւ ընթացքի պատճառաւ, մանկամարդ կնոջ համար շատ ցաւալի

բան մըն էր, մանաւանդ որ Նէխլիւտօֆի հանդիպելէն ի վեր, մարդոց հետ յարաբերութիւնը, որմէ երկար ատենէ ի վեր զզուած էր, բոլորովին անտանելի դարձած էր իրեն համար։ Այն իրողութիւնը թէ՝ ամէն մարդ, իր անցեալ կեանքէն դատելով, իրեն իրաւունք կուտար զինքը նախատելու և իր մերժումին վրայ զարմանալու, զինքը լալու աստիճան կը տառապեցնէր։

Նէխլիւտօֆի քով գալով ուզած էր ինքզինք արդարացնել այն անիրաւ ամբաստանութենէն որուն առարկայ եղած էր։ Բայց, առաջին բառերէն, հասկցաւ որ իր խօսքերուն չպիտի հաւատար, թէ իր արդարացումները աւելի պիտի հաստատէին անոր կասկածները։ Այն ատեն, արցունքները իր կոկորդը եկան և լռեց։ Մասլօվա միշտ կ'երեւակայէր թէ, ինչպէս երրորդ տեսակցութեան միջոցին անոր ըսած էր, չէր ներեր իշխանին ու կ'ատէր զայն։ Բայց, իրականութիւնը այն էր որ արդէն երկար ատենէ ի վեր վերսկսած էր զայն սիրել, այն աստիճան որ, հակառակ իր կամքին, խղճմտօրէն կը հետեւէր անոր փափաքներուն։ Այլեւս դադրած էր խմելէ ու ծխելէ. պճրասէր չէր և ընդունած էր հիւանդապահի պաշտօնը։ Այսպէս կը վարուէր որովհետեւ գիտէր թէ այդ բանը հաճոյք կը պատճառէ անոր։ Այսու հանդերձ ամէն անգամ որ հետը ամուսնանալու որոշումին վրայ կը խօսէր, ինք կը մերժէր այդ զոհողութիւնը. նախ՝ որովհետեւ չէր կրնար դիմադրել արդէն անգամ մը անոր երեսին ըսած խրոխտ խօսքերը կրկնելու փափաքին, յետոյ՝ որովհետեւ գիտէր որ այս ամուսնութիւնը իշխանին դժբախտութեան պատճառ պիտի ըլլայ։ Ուստի վճռաբար որոշած էր չընդունիլ այդ զոհաբերութիւնը և սակայն կը չարչարուէր սա գաղափարովը որ դուցէ անիկա զինքը կ'արհամարհէր, որ տակաւին զինքը

կը նկատէր այնպէս ինչպէս որ էր զիրար հանդիպելէ առաջ և թէ չէր տեսնար այն փոփոխութիւնը որ իր մէջ կատարուած էր։ Այսպէս, հիմա, այն մտածումը թէ Նէխլիւտօֆ կրնար հաւատալ իր մասին եղած զրպարտութեան՝ զինք աւելի կը տառապեցնէր քան թէ իր դատին վերաքննութեան մերժուելուն լուրը

Ը.

Որովհետեւ կրնար ըլլալ որ Մասլօվա առաջին կառաշարքով զրկուէր, ուստի Նէխլիւտօֆ սկսաւ իր պատրաստութիւնները տեսնել։ Բայց այնքա՜ն գործեր ունէր կարգադրելիք որ հասկցաւ թէ, հակառակ իր կամքին, երբեք ժամանակ չպիտի կրնայ գտնել ամէնքը լմնցնելու։ Որովհետեւ այլեւս առջի պէս անգործ չէր, երբ գլուխը կը փորէր գտնելու համար թէ ի՛նչ պիտի ընէր ու միշտ գտած գործն ալ անձնական բան մըն էր։ Իսկ այժմ ուրիշներով կը զբաղէր ու ասիկա իրեն խիստ շահեկան կը թուէր։

Զինքը զբաղեցնող գործերը երեք դասակարգի բաժնած էր և առաջինը Մասլօվայի խնդիրն էր։ Ասիկա կը կայանար աղերսագրով զբաղելու և Սիպերիա երթալու պատրաստութիւններ տեսնելու մէջ։

Երկրորդը իր կալուածներուն կազմակերպութիւնն էր։ Երրորդն էր օգնել այն բանտարկեալներուն որոնք իրեն կը դիմէին՝ հետզհետէ աւելի թիւով։

Բանտարկեալներու հետ իր անձնական յարաբերութիւններէն, իր փաստաբանին, բանտի քահանային ու տնօրէնին տուած ծանօթութիւններէն և բանտարկեալներու ցուցակներէն, Նէխլիւտօֆ սա եզրակացութեան հա-

սած էր որ այդ ենթադրեալ չարագործները կարելի էր հինգ դասի բաժնել։

Առաջինին մէջ կը դնէր բոլորովին անմեղ անձերը, դատական սխալմունքներու զոհերը, ինչպէս իբրեւ հըրձիգ դատապարտուած Մէնշօֆը, Մասլօվան և ուրիշներ։ Այս դասի անձերը բազմաթիւ չէին։ Քահանային դիտողութիւններուն համեմատ գրեթէ հարիւրին եօթը այդպէս էր։ Բայց իրենց կացութիւնը մասնաւոր շահեկանութիւն մը ունէր իրեն համար։

Երկրորդ դասը կը բաղկանար անձերէ որոնք դատապարտուած էին բացառիկ պարագաներու մէջ գործուած արարքներու պատճառաւ, ինչպէս բարկութեան, նախանձի, գինովութեան, եւն. ատեն արարքներ զորս, անշուշտ, զանոնք դատող ու դատապարտողներն ալ պիտի գործէին նմանօրինակ պարագաներու մէջ։ Ըստ Նէխլիւտօֆի հաշիւներուն, բանտարկեալներու կէսը այս դասին կը պատկանէր։

Երրորդ դասը կազմուած էր անձերէ որոնք պատժուած էին այնպիսի արարքներ գործած ըլլալնուն որոնք, իրենց աչքին, շատ բնական ու գովելի բաներ էին, բայց որոնք, օրէնսդիրներու համար, ոճիրներ կը նկատուէին։ Այս դասէն էին գաղտուկ ըմպելի վաճառողները, մաքսախոյզները, գաղտորսները, եւն. Նոյնպէս լեռնցի գօղերն ու այն ո՛չ հաւատացեալները որոնք եկեղեցիները կը կողոպտէին։

Չորրորդ դասին մէջն էին այն անձերը որոնք չարագործ համարուած էին մի միայն անոր համար որ ընկերութեան միջին աստիճանէն վեր կը բարձրանային։ Ասոնցմէ էին այն Չէրքէզները որոնք կ'ապստամբէին իրենց անկախութիւնը ձեռք բերելու համար, նոյնպէս ընկերվարականները և գործադուլ ընողները որոնք իշ-

խանութեան դէմ ըմբոստացած ըլլալու յանցանքով դատապարտուած էին։ Այս դասի անձերը, ընկերութեան լաւագոյն տարրը, շատ բազմաթիւ էին, ըստ իր քննութիւններուն։

Վերջապէս հինգերորդ դասը կազմուած էր թըշուառներէ որոնք նուազ յանցաւոր էին հանդէպ ընկերութեան քան այս վերջինը հանդէպ իրենց։ Ասոնք լքուած էակներ էին, անդադրում կեղեքումներէ և փորձութիւններէ անբանացած և որոնք բուն իսկ իրենց գոյութեան պայմաններէն մղուած էին գործելու արարքներ որոնք ոճիր կը համարուէին։ Այս էր շատ մը գողերու և մարդասպաններու պարագան։ Նոյնպէս այս էր նաեւ պարագան ժառանգականութեամբ խաթարուած ու այլասերած այն անձերուն որոնք. ըստ նոր դպրոցի վարդապետութեան, բուն ոճրագործի տիպարը կը կազմեն և որոնց գոյութիւնը կը նկատուի իբրեւ գլխաւոր փաստը պատժական և զսպողական օրէնքներու։ Ըստ Նէխլիւտօֆի, այդ խաթարուած ու անկանոն ենթադրուած տիպերը նման էին անոնց որոնց հանդէպ մարդկային ընկերութիւնը աւելի յանցաւոր է քան՝ անոնք այս վերջինոյն հանդէպ։

Այս վերջին դասի անձերուն մէջ, ամենէն ցայտուն տիպարն էր Օխոթին անուն գողը, պոռնիկի մը բնական զաւակը, որ գիշերային ապաստանարանի մը մէջ մեծցած էր։ Մինչեւ երեսուն տարեկան հասակին՝ անշուշտ ոստիկաններէ աւելի բարձր բարոյական մակարդակ ունեցող մարդու մը չէր հանդիպած։ Իր մատղաշ հասակէն գողերու խումբի մը մէջ մտած էր, բայց միեւնոյն ատեն օժտուած էր կատակերգակ դերասանի նշանաւոր տաղանդով մը, որ ամենուն համակրանքը իրեն կը քաշէր։ Նէխլիւտօֆէն օգնութիւն և պաշտպանութիւն խնդ-

րած էր․ այսուհանդերձ կը ծաղրէր ամէն բան, իր անձը, դատաւորները, բանտը և նոյն իսկ աստուածային օրէնքները։

Այդ դասին մէկ ուրիշ տիպարն էր գեղեցիկ Պէտրոֆը որ, չարագործներու գլուխը անցած, ծեր պաշտօնեայ մը սպաննած ու կողոպտած էր։ Գեղացի մըն էր որուն հայրը անիրաւաբար զրկուած էր իր տունէն և որ, յետոյ, զինուոր ըլլալով, դժնդակօրէն տառապած էր սպայի մը կնոջը սիրահարելով։ Հրայրքոտ ու հմայիչ բնութեամբ մարդ մըն էր որ ամէն գնով կ'ուզէր կեանքը վայելել․ որ չէր կրնար ըմբռնել թէ մարդ կարող է, ո և է պատճառաւ, ինքզինք ուրախութենէ մը զրկել և որ կը կարծէր թէ կեանքը վայելումէն ուրիշ նպատակ չունէր։

Նէխլիւտոֆ յստակօրէն կը տեսնէր որ այս երկու տիպարները ճոխ բնութիւններ էին․ միայն թէ լքուած ու ինկած էին, ինչպէս լքուած ու գետին ինկած տունկերը։

Նոյնպէս տեսած էր թափառաշրջիկ մը և կին մը, երկուքն ալ ծայրայեղօրէն խորշելի՝ իրենց տգիտութեան և առերևոյթ անգթութեանը համար, բայց երբեք անոնց մէջ չէր կրնար տեսնել ոճրագործի այն տիպարը որուն մասին կը խօսի իտալական դպրոցը։ Անոնց մէջ կը տեսնէր պժգալի անձեր որ կը նմանէին այն պժգալի անձերուն որոնց հանդիպած էր կեանքին մէջ և որոնք ազատ համարձակ կը պտըտէին, սեւազգեստ, համազգեստ հագած կամ ժանեակներով զարդարուած։

Ուրեմն․ քանի որ այսպէս էր, ինչո՞ւ համար այս կարգ մը անձերը բանտն էին, մինչդեռ ուրիշ ճիշդ ու ճիշդ նմանօրինակ անձեր ազատ կը շրջէին և նոյնիսկ միւսները կը դատէին։ Ասիկա զինքը զբաղցնող չորրորդ գործին առարկան էր։

Նախ՝ յուսաց որ այս խնդրին պատասխանը գիրքերու մէջ կրնայ գտնել և այդ նիւթին վրայ խօսող բոլոր գիրքերը գնեց։ Այսպէս Լոմպրոզոյի, Սրոֆալոյի, Ֆէրրիի, Լիցի, Մօսլէյի և Թարտի բոլոր գործերը ուսումնասիրեց։

Բայց քանի կը կարդար այնքա՛ն յիասթափումը կ'աւելնար։ Իրեն պատահեցաւ ինչ որ կը պատահի այն անձերուն որոնք գիտութեան կը դիմեն, ո՛չ թէ անոր մէջ դեր մը խաղալու, վիճելու, գրելու կամ սորվեցնելու համար, այլ որպէսզի անոր մէջ գտնեն որոշ ու նախնական լուծումներ։ Գիտութիւնը պատժական օրէնքի մասին եղած հազար կնճռոտութիւններու պատասխան կու տար, սակայն լուռ կը մնար զինքը չահագրգռող կէտերու մասին։

Եւ սակայն շատ պարզ բան մը կը հարցնէր ինք․ ինչո՞ւ համար և ի՞նչ իրաւունքով մարդիկ ուրիշ մարդիկ կը բանտարկէին, կը տառապեցնէին, կ'աքսորէին, կը խարազանէին և կը սպաննէին, քանի որ ատոլ նման կ'ըլլային չարչարողներուն, ծեծողներուն, սպաննողներուն։ Եւ իրեն կը պատասխանէին սա կերպ խնդիրներու մասին վիճաբանութիւններով։

Ազատ կամքը գոյութիւն ունի՞ մարդուս մէջ։

Կարելի՞ է թէ ո՛չ մարդու մը ոճրականութիւնը հասկնալ անոր գանկին ձևէն ու ծաւալէն։

Ի ծնէ անբարոյութիւն մը գոյութիւն ունի՞։

Ի՞նչ է ժառանգականութեան դերը ոճրագործութեան մէջ։ Ի՞նչ է բարոյականութիւնը։ Ի՞նչ է յիմարութիւնը։ Ի՞նչ է այլասերումը։ Ի՞նչ է մարմնային խառնուածքը։ Ոճրագործութեան վրայ ի՞նչ ազդեցութիւն ունին կլիման, սնունդը, տգիտութիւնը, չար օրինակը, թելադրութիւնը, կիրքերը։ Ի՞նչ է մարդկային ընկերու-

թիւնը և որո՛նք են իր պարտականութիւնները, ևն. ևն.։

Այս հարցումներուն՝ գիրքերը իրեն կը պատասխանէին շատ մը ուրիշ հարցումներով։ Անշուշտ անոնց մէջ շատ խորունկ, շատ խելացի, շատ շահեկան բաներ կը գտնէր, բայց բնաւ երբեք պատասխան մը իր գլխաւոր հարցումին, այսինքն թէ՝ ինչ իրաւունքով մարդիկ ինքզինքնուն կը թոյլատրէին ուրիշ մարդիկ պատժել՝ Ո՛չ միայն ասոր պատասխանը չէր գտներ, այլ անոնց մէջ եղած բոլոր պատճառաբանութիւնները կը ձգտէին բացատրելու և արդարացնելու այդ ճնշումները որոնց հարկաւորութիւնը առածի կարգ անցած էր։

Նեխլիւտոֆ պատասխանի այս բացակայութիւնը կը մեկնէր ըսելով որ հաւանօրէն ինք շատ մակերեւութաբար կ՚ուսումնասիրէր խնդիրը։ Ուստի կը յուսար ապագային լուծում մը գտնալ. ասոր համար տակաւին չէր ուզեր հաւատալ մէկ քանի պատասխաններու ճշդութեան որոնք, ժամանակէ մը ի վեր, յարաճուն յաճախանքով մը իրեն կը ներկայանային։

ԺԹ.

Այն կարաւանը որով պիտի ղրկուէր Մասլովա՝ յուլիս 5ին ճամբայ պիտի ելլէր։ Պէտք էր որ Նեխլիւտոֆ ալ նոյն օրը ճամբայ ելլէր, անոր հետեւելու համար՝ Նախորդ օրը, իր քոյրը, տիկին Նաթալի Ռակոժէնսքի ու իր ամուսինը Մոսքուա եկած էին, մեկնելէն առաջ զինքը տեսնելու համար։

Տիկին Նաթալի իր եղբօրմէն տասը տարեկան մեծ էր։ Նեխլիւտոֆ մասամբ մը անոր խնամքովը մեծցած էր։ Փոքրիկ տղայ եղած ատենը քոյրը զինքը շատ սի-

րած էր յետոյ, իր ամուսնութենէն քիչ մը առաջ, երբ ինք քսանըհինգ տարեկան էր ու իշխանը տասնըհինգ, գրեթէ իրարու հաւասար եղեր էին։

Անկէ ետքը, կամաց կամաց հեռացեր էին իրարմէ. իշխանը իր զինուորական կեանքով, ինք ամուսնութեամբը։ Նաթալի այժմ բնաւ չէր հետաքրքրուէր Նեխլիւտոֆի բռնած ընթացքով և անոր դէպի բարոյական կատարելութիւն ըրած ջանքերը կը համարէր աշխարհի առջեւ ինքզինք ցոյց տալու փառասիրութիւն մը.

Ռակոժէնսքի առանց մեծ անունի ու հարստութեան մարդ մըն էր, բայց ի փոխարէն խիստ ճարպիկ պաշտօնեայ մը որ գիտէր թէ՛ ազատականներուն և թէ պահպանողականներուն ջուրին երթալ ու պարագային համեմատ այս կամ այն կողմէն ցոյց տալ ինքզինքը։

Նեխլիւտոֆ թէեւ չէր ուզեր խոստովանիլ ու կը կռուէր իր զգացումներուն դէմ, սակայն կ՚ատէր իր քեռայրը։ Հակակիր էր իրեն անոր գռեհիկ զգացումներուն և սահմանափակ մտքին համար։

Ռակոժէնսքիները առանձին եկած էին առանց միասին բերելու իրենց երկու զաւակները, մին մանչ և միւսը աղջիկ։ Լաւագոյն պանդոկը իջան և ամենէն հանգստաւէտ սենեակը զատեցին։ Նաթալի անմիջապէս իր մօր նախկին բնակարանը գնաց։ Բայց հո՛ն իր եղբայրը չգտնելով և իմանալով որ պանդոկ մը գացած էր բնակելու, անմիջապէս այն տեղ ուղղուեցաւ։ Ծառայ մը իրեն յայտարարեց թէ իշխանը դուրս ելած էր։

Նաթալի փափաք յայտնելով իր եղբօրը սենեակը մտնելու անոր երկտող մը ձգելու համար, ծառան զինքը հոն առաջնորդեց։

Մտնելով եղբօրը բնակարանը որ երկու խցիկներէ կը բաղկանար, Նաթալի ուշադիր քննեց զանոնք։ Ամէն

կողմ մաքրութիւն և կարգ կանոն տեսաւ, բայց կահ-կարասիքի պարզութիւնը զինքը զարմացուց:

Գրասեղանին առջեւ նստաւ և երկտող մը գրեց որուն մէջ եղբօրը կ'ըսէր որ նոյն օրն իսկ գայ զինքը տեսնէ:

Իր եղբօր ծրագիրներէն երկուքը զինքը կը շահագրգռէին. նախ՝ իր ամուսնութեան խորհուրդը Քաթիւշայի հետ, որուն մասին խօսուիլը լսած էր. երկրորդ՝ հողերը գեղացիներուն տալու մասին անոր դիտաւորութիւնը:

Քաթիւշայի հետ ամուսնութիւնը ինչ ինչ մասերով հաճելի էր Նաթալիի: Այս որոշումին վրայ կը հիանար և անոր մէջ կը տեսնէր իրենց երիտասարդութեան առենի մտածումները: Բայց միեւնոյն առեն կը սարսափէր մտածելով որ իր եղբայրը կրնար տանիկ կնոջ մը հետ ամուսնանալ: Այս վերջին զգացումը յաղթող հանդիսացաւ և, հասկնալով հանդերձ թէ շատ դժուար պիտի ըլլար, որոշեց ամէն բան ընել իր եղբայրը ետ կեցնելու համար այդ ծրագրէն:

Գալով միւս խնդրին, հողերուն գեղացիներու թողուլը, շատ կարեւորութիւն չէր տար ինք. բայց իր ամուսինը սրտմած էր և կը պահանջէր իրմէ որ իր ազդեցութիւնը բանեցնէ եղբօրը վրայ այդ որոշումէն ետ կեցնելու համար: Ռակոժինսքի կ'ըսէր թէ ատիկա յիմարութեան և հպարտութեան լրումն էր և այդպիսի արարք մը, եթէ կարելի ըլլար բացատրել, միայն պէտք էր ըսել թէ ինքզինքին վրայ հիացնել տալու և աչքի զարնելու համար էր:

«Իր հողերը գեղացիներուն տալ՝ պայմանով որ իրենք իրենցմէ վճարեն... բայց ատիկա անիմաստ բան մըն է: Եթէ անպատճառ կ'ուզէր բան մը ընել, կրնար

իր կալուածքը ծախել հողագործական դրամատան: Կարճ խօսքով, ասիկա արարք մըն է որ խենդութեան կը հասնի: Եւ յետոյ գլխին մէջ կը պտըտցնէր՝ իշխանը խնամակալութեան տակ առնելու տարտամ խորհուրդ մը: Եւ իր կնոջմէն կը պահանջէր որ այդ տարօրինակ որոշման մասին լրջօրէն խօսի հետը:

Նէխլիւտօֆ իրիկունը տուն մտնելով, գրասեղանին վրայ գտաւ իր քրոջ երկտողը և անմիջապէս անոր պանդոկը գնաց: Ռակոժինսքի քովի սրահը կը հանգչէր և Նաթալի զինք առանձին ընդունեց: Մէջքէն սեղմուած սեւ մետաքսէ շրջազգեստ մը հագած էր և իր թուխ մազերը խնամով սանտրուած էին նորոյթին համեմատ: Եղբայրը ներս մտնելուն՝ զայն դիմաւորեց: Զիրար համբուրեցին և ժպտեցան: Յետոյ իրարու գորովալից ակնարկներ ուղղեցին. իրենց մօրը մահուընէն ի վեր զիրար տեսած չէին:

— Գիրցեր ու երիտասարդացեր ես, ըսաւ Նէխլիւտօֆ:

— Իսկ դուն նիհարցեր ես:

— Երիկդ ինչպէ՞ս է, հարցուց Նէխլիւտօֆ:

— Կը հանգչի կոր: Գիշերը չկրցաւ քնանալ... քեզի եկած էի, աւելցուց վայրկեան մը ետքը:

— Այո՛, գիտեմ...: Տունը թողուցի: Շատ մեծ էր ու սոսկալի կերպով կը նեղանայի կոր հոն: Բոլոր ատոնց պէտք չունիմ, ուստի կրնաս ուզածդ առնել, կահկարասիք կամ ինչ որ կայ:

— Այո՛, Ակրաֆէնա ինձ ըսաւ. շատ շնորհակալ եմ, բայց...:

Այս միջոցին ծառայ մը թէյ բերաւ: Մինչդեռ ծառան գաւաթները կը շարէր, լուռ մնացին: Նաթալի սեղանին առջեւ, թիկնաթոռի մը մէջ նստաւ և սկսաւ թէյը պատրաստել:

— Ինձ նայէ՛, Տիմիթրի, ամէն բան գիտեմ, ըսաւ Նաթալի վճռականօրէն անոր երեսը նայելով։

— Աւելի աղէկ։

— Կրնա՞ս յուսալ այդ կինը ուղղութեան բերել իր վարած այդ կեանքէն ետքը։

— Ինք պէտք չունի ուղղութեան գալու, այլ ե՛ս։

Նաթալի հառաչ մը արձակեց։

— Ամուսնութենէ ուրիշ միջոցներ կան քու յանցանքդ դարմանելու համար։

— Կարծեմ ամուսնութիւնը լաւագոյնն է։ Անկէ զատ ատով պիտի մտնեմ միջավայրի մը մէջ ուր կրնամ օգտակար ըլլալ։

— Չեմ կարծեր որ այդ կնոջ հետ կարենաս երջանիկ ըլլար։

— Խնդիրը իմ երջանկութեանս վրայ չէ։

— Անշուշտ։ Բայց ինքն ալ, եթէ սրտի տէր է, չկրնար երջանիկ ըլլալ։ Նոյն իսկ չկրնար փափաքիլ այս ամուսնութեան։

— Արդէն չփափաքիր։

— Կը հասկնամ, բայց կեանքը...

— Կեա՞նքը...

— ... Ուրիշ բան կը պահանջէ։

— Կեանքը մէկ բան կը պահանջէ, այն է որ մեր պարտականութիւնը կատարենք։

— Չեմ հասկնար, ըսաւ քոյրը հառաչանքով մը։

«Խե՜ղճ սիրելի, ինչպէ՜ս կրցած է այս աստիճան փոխուիլ» մտածեց Նեխլիւտոֆ՝ յիշելով ամուսնութենէն առաջուան Նաթալին։

Այս վայրկեանին Ռակօժինսքի սենեակ մտաւ։ Ամէն առենուան պէս գլուխը վեր ու կուրծքը դուրս ցցուած ու ժպիտով մը մօտեցաւ։

— Բարեւ, ըսաւ։

Իրարու ձեռք սեղմեցին և Ռակօժինսքի սեղանին քով նստաւ։

— Ձեր տեսակցութիւնը չե՞մ խանգարեր։

— Բնա՛ւ երբեք։ Ոչ ոքէ կը ծածկեմ ըսածներս և ըրածներս։

Նեխլիւտոֆ այդ հակակրական դէմքը, մազով ձեռքերը տեսնելուն և ինքնահաւան ձայնը լսելուն պէս, վայրկենապար իր քաղցրութիւնը կորսնցուց։

— Այո՛, իր ծրագրին մասին կը խօսէինք, ըսաւ Նաթալի։ Գաւաթ մը թէյ կ՚ուզե՞ս, աւելցուց։

— Այո՛, կը խնդրեմ... բայց ի՞նչ ծրագիր։

Իմ Սիպերիա երթալուս ծրագրին, դատապարտեալներու կարաւանին հետ որուն կը մասնակցի կին մը որու հանդէպ ինքզինքս յանցաւոր կը նկատեմ։

— Իմացայ որ խնդիրը միայն անոր ընկերանալու վրայ չէ, այլ...

— ... Այլ նաեւ հետը ամուսնանալու. եթէ ինք հաւանի։

— Բայց, եթէ ձեզի համար շատ կսկծալի չէ, խնդրեմ բացատրեցէ՛ք ինձ ձեր պատճառները, կը խոստովանիմ որ չեմ հասկցած։

— Իմ պատճառնե՞րս .. այն է որ այս կինը... որ ցոփութեան մէջ իր առաջին քայլը .. — Նեխլիւտոֆ կը նեղուէր չկրնալով գտնել բո՛ւն բացատրութիւնը։ Կարճ խօսքով, պատճառը այն է որ ես եմ յանցաւորը և ինքն է պատժուողը։

— Քանի որ կը պատժուի, ըսել է որ հաւանօրէն անմեղ չէ։

— Ձեզ կ՚ըսեմ որ բացարձակապէս անմեղ է։

Եւ Նեխլիւտոֆ, անօգուտ յուզումով մը, խնդիրը երկար բարակ պատմեց։

— Այո՛, ըսաւ Ռակոժինսքի, ատիկա նախագահին կողմէ թերացում մը եղած է. թերացում մը որ երդուեալները աւելի ծանրացուցած են։ Բայց այս պարագային կարելի է դիմում ընել Ծերակոյտին։

— Ծերակոյտը խնդրագիրը մերժեց։

— Եթէ խնդրագիրը մերժեց, ուրեմն ըսել է որ բեկանելու համար ըստ բաւականի պատճառներ չկային։ Ծերակոյտը չկրնար խնդրի՛ն խորը մտնել։ Եթէ իրաւցնէ դատական սխալմունք մը կայ, շնորհի դիմելու միջոցը կը մնայ։

— Ատիկա եղած է, բայց յաջողութեան ո և է յոյս չի կայ։ Նախարարութենէն տեղեկութիւն պիտի խնդրեն, որ խորհուրդ պիտի հարցնէ Ծերակոյտին և այս վերջինն ալ իր որոշումը պիտի կրկնէ և, ինչպէս միշտ, անմեղը պատժուած պիտի մնայ։

— Ներեցէ՛ք։ Նախ՝ նախարարութիւնը Ծերակոյտին չպիտի դիմէ։ Պարութեան պիտի ուզէ և եթէ սխալմունքը հաստատէ, այդ մօքով եզրակացութեան մը պիտի յանգի։ Յետոյ, անմեղները երբեք չեն պատժուիր կամ, գոնէ, շատ քիչ անգամ կը պատահի այդ բանը։ Յանցաւորներն են որ կը պատժուին, եզրակացուց Ռակոժինսքի ինքնահաւան ձեւով մը։

— Ես ատոր հակառակ համոզում գոյացուցած եմ։ Սովորաբար հաստատեցի որ արդարութեան կողմէ դատապարտուած անձերու կէսէն աւելին բոլորովին անմեղ են։

— Ինչպէ՞ս։

— Անմեղ են բառին բո՛ւն նշանակութեամբ, ինչպէս անմեղ է իբրեւ թունաւորիչ դատապարտուած կին մը, ինչպէս գեղացի մը որ լաւ գիտեմ թէ իրեն վերագրուած ոճիրը չէ գործած, ինչպէս անմեղ են նաև մայր

մը և զաւակը որոնք իբրեւ հրձիգ ամբաստանուած են, մինչ կրակը բո՛ւն իսկ տանտիրոջ կողմէ ձգուած է։

— Անշուշտ միշտ եղած են և պիտի ըլլան դատական սխալմունքներ։ Մարդկային կազմութիւն մը կատարեալ չկրնար ըլլալ։

— Եւ յետոյ, ուրիշներ կան, մեծ թիւով, որոնք պէտք է նոյնպէս դասել անմեղներուն մէջ, որովհետեւ յատուկ միջավայրի մը մէջ մեծցած ըլլալով, իբրեւ արգիլուած բան չեն նկատեր այն արարքները որոնք ոճիր կը կոչուին և որոնց համար կը պատժուին։

— Ներեցէ՛ք, հոս կը չափազանցէ՛ք։ Ամէն գող գիտէ թէ ըրածը գէշ գործ մըն է, թէ գողնալու չէ և թէ գողութիւնը անբարոյական բան մըն է։

— Ո՛չ, չգիտեր։ Իրեն կ'ըսեն. «երբեք չպիտի գողնաս»։ Արդ, կը տեսնայ ու գիտէ որ արհեստապետներ իր աշխատութիւնը կը գողնան, զրկելով զինքը իր արդար աւուրչէքէն։ Կը տեսնայ ու գիտէ թէ կառավարութիւնն ու իր բոլոր պաշտօնեաները զինքը կը կողոպտեն տուրքերու հաւաքման միջոցաւ։

— Բայց ձեր ըսածը զուտ անիշխանութիւն է։

— Չեմ գիտեր թէ անիշխանութի՞ւն է թէ ո՛չ, միայն եղածը կ'ըսեմ։ Ուրեմն, կ'ըսեմ. գիտէ թէ կառավարութիւնը զինք կը կողոպտէ. գիտէ թէ մենք, հողատէրներս, զինք կողոպտած ենք իրմէ առնելով հողը որ պէտք է ամենուն ստացուածքը ըլլայ։ Եւ յետոյ, երբ այդ իրմէ գողցուած հողին վրայէն քանի մը չորցած չիւղ կը ժողվէ տաքնալու համար, զինքը բանտ կը դնենք և կ'ուզենք իրեն հաւատացնել թէ ինքն է գողը. բայց գիտէ թէ ճշմարիտ գողը ինքը չէ և թէ այդպէս գործելով՝ առած կ'ըլլայ ինչ որ իր իրաւունքն է։

— Ձեզ չեմ հասկնար, կամ մանաւանդ, այո՛, կը հասկնամ, բայց ձեր կարծիքէն չեմ։ Քանզի եթէ այսօր հողերու հաւասար բաժանումին ձեռնարկէք, վաղը անոնք աւելի կարողներուն և աշխատութեան մէջ աւելի արիասիրտներուն ձեռքը պիտի անցնին, եզրակացուց Ռակօժինսքի, որ համոզուած էր թէ Նէխլիւտոֆ ընկերվարական էր և թէ ընկերվարութիւնը հողերու հաւասար բաժանումը կը պահանջէ։

— Բայց ո՛չ ոք կը խորհի հողերու բաժանումին։ Երկիրը ոչ մէկուն ստացուածքը պէտք է ըլլայ։ Պէտք չէ որ ո և է առևտրական գործողութեան մը առարկայ ըլլայ, ծախուի, գնուի կամ փոխ տրուի։

— Սեփականատիրութիւնը մարդկային բնութեան կցուած իրաւունք մըն է։ Առանց սեփականատիրութեան իրաւունքին ո և է շահ չկրնար ըլլալ երկիրը մշակելու։ Ջնջեցէ՛ք զայն ու վայրենութեան վիճակին պիտի վերադառնանք։

— Ընդհակառակը։ Երբ սեփականութեան իրաւունքը ջնջուի, այլևս հիմակուան պէս անմշակ հողեր չպիտի տեսնանք. քանզի հիմակ իրենց տէրերը չեն գիտեր զանոնք մշակել և թոյլ չեն տար որ ուրիշներ իրենց տեղը մշակեն։

— Մտիկ ըրէք, սիրելի Տիմիթրի. ինչ որ կ'ըսէք՝ պարզապէս յիմարութիւն է։ Կարելի՞ է, մեր ժամանակին մէջ, մտածել հողի սեփականութեան իրաւունքի ջնջումին վրայ։ Գիտեմ ձեր մեծ փափաքն է այդ։ Բայց ներեցէք որ ձեզ ըսեմ թէ լաւ կ'ընէք այս խնդրին վրայ խորհելու, ձեր ծրագիրը գործադրելէ առաջ։

— Իմ անձնական գործերուս վրայ կը խօսի՞ք։

— Այո՛։ Կարծեմ թէ ամէնքս ալ մէյմէկ կացութեան տէր ենք և թէ պէտք է որ հպատակինք այդ

կացութեան մեր վրայ դրած պարտականութիւններուն։ Մեր պարտքն է պաշտպանել մեր գոյութեան այն պայմանները որոնց մէջ ծնած ենք, զորս ժառանգած ենք մեր նախնիքներէն և որ մեր կարգին պէտք է ժառանգ ձգենք մեր յաջորդներուն։

— Կարծեմ իմ պարտականութիւնս է...

— Ներեցէ՛ք, ընդմիջեց Ռակօժինսքի. ես ինձ ու իմ զաւակներուս համար չեմ խօսիր։ Իմ զաւակներուս ապագան ապահովուած է, ես ալ բաւական կը շահիմ ապրելու համար և կը յուսամ որ, ո և է կերպով, բանէ մը չպիտի զրկուին։ Նորէն ձեզի խորհուրդ կուտամ մտածելու, նկատի առնելու...։

— Այդ մասին թոյլ տուէք որ իմ գործերս ես ուղածիս պէս կարգադրեմ, ըսաւ Նէխլիւտոֆ, որ բարկութենէն տժգունած էր, բայց զգալով որ այլ ևս իր անձին տէրը չպիտի չպիտի կրնայ ըլլալ, լռեց ու սկսաւ թէյը խմել։

— Հապա տղա՞քը, ինչպէ՞ս են, հարցուց Նէխլիւտոֆ իր քրոջ, ինքզինք քիչ մը հանդարտած զգալուն պէս։

Նաթալի պատմեց թէ տղաքը իրենց հանիին հետ մնացած էին և շատ գոհ ըլլալով որ իր եղբօր ու էրկանը վիճաբանութիւնը լմնցաւ, սկսաւ պատմել թէ ինչպէ՛ս երկու պզտիկները կը խաղային միասին պուպրիկներուն հետ, ինչպէս ատենօք Նէխլիւտոֆն ալ կ'ընէր։

— Կը յիշե՞ս ատիկա, ըսաւ Նէխլիւտոֆ ժպտելով։

Երևակայէ որ ճիշդ քեզի կը նմանին։

Նաթալի որպէս զի առիթ տայ իր ամուսնոյն խօսակցութեան մասնակցելու՝ խօսեցաւ Բեդերսպուրկի օրուան եղելութեան մասին, այսինքն՝ Քամենսքիի եղերական մենամարտութեան վրայ։

Ռակոժինսքի հակակարծիք եղաւ անոնց որոնք մենամարտը իբրեւ ոճիր չեն նկատեր։

Այս կարծիքը Նեխլիւտոֆի կողմէ առաջ բերաւ նոր ընդդիմախօսութիւն մը։ Եւ նորէն վիճաբանութիւն մը ծագեցաւ երկուքին միջեւ. ամուլ վիճաբանութիւն մը, քանի որ երկու ընդդիմախօսները իրենց կարծիքին վրայ հաստատ կը մնային։ Ռակոժինսքի կը զգար որ Նեխլիւտոֆ գէշ կարծիք ունէր իր մասին ու զինքը կ'արհամարհէր ու կը փափաքէր ցոյց տալ թէ զինքը այդպէս դատելու իրաւունք չունէր։ Իր կողմէն, Նեխլիւտոֆ շատ դժգոհ մնացեր էր տեսնելով որ քեռայրը իր ծրագիրներուն կը խառնուի, դժգոհութիւնը մանաւանդ անոր համար բուռն էր որ կը հասկնար թէ իր քեռայրը, քոյրը և իրենց զաւակները իր ժառանգորդները ըլլալով, քիչ մը իրաւունք ունէին գործերուն խառնուելու. Ասկէ զատ սրտմտած էր տեսնելով այս սահմանափակ մտքի տէր մարդը որ հանդարտօրէն և վստահօրէն կը հաստատէր քանի մը ուղղութիւնն ու օրինաւորութիւնը որ ինք կը նկատէր իբրեւ յիմար ու ոճրագործական արարք մը։

— Ուրեմն, ըստ ձեզ, ի՞նչ պէտք է ընէ այն դատարանը որուն յանձնուած են մենամարտիկները, հարցուց Նեխլիւտոֆ։

— Զանոնք դատարանը կը դատապարտէ իբրեւ հասարակ ոճրագործներ։

— Եւ այն ատե՞ն։

— Այն ատեն արդարութիւնը գործադրուած կ'ըլլայ։

— Իբր թէ արդարութիւնը դատարաններուն նպատակակէտը ըլլար։

— Ըստ ձեզ, ի՞նչ է ուրեմն իրենց նպատակը։

— Դասակարգի շահերուն պաշտպանութիւնը։ Դատարանները մի միայն վարչական գործիքներ են որ կը ծառայեն ներկայ ռեժիմը պահելու, որ շատ նպաստաւոր է մեր դասակարգին համար։

— Ատիկա բոլորովին նոր հայեցակէտ մըն է, ըսաւ Ռակոժինսքի քաղցր ժպիտով մը։ Ընդհանրապէս իրենց բոլորովին տարբեր նպատակ մը կը վերագրեն։

— Տեսականօրէն այո՛, բայց ո՛չ գործնականօրէն, ինչպէս առիթ ունեցայ անձամբ համոզուելու։ Արդարութիւնը ուրիշ նպատակ չունի՝ այլ եթէ մարդկային ընկերութիւնը պահել ներկայ վիճակին մէջ։ Ասոր համար է որ, հաւասար կատաղութեամբ մը, կը հալածէ ու կը պատժէ անոնք որ սովորական մակարդակէն վեր կը բարձրանան և իրենց հետ կ'ուզեն բարձրացնել ուրիշները, այսինքն քաղաքական ոճրագործները և անոնք որ այդ մակարդակէն վար են՝ այսինքն բուն ոճրագործ համարուածները։

— Նախ չեմ ընդունիր որ քաղաքական ոճրագործ ըսուածները կը պատժուին սովորական մակարդակէն բարձր ըլլալնուն համար։ Ընդհանրապէս անոնք ընկերութեան թափթփուքներն են, խաթարուածները, սակայն տարբեր քան սովորական ոճրագործները որոնց մասին կը խօսէիք հիմա։

— Եւ ես կը ճանչնամ դատապարտուածներ՝ որոնք շատ բարձր են իրենց դատաւորներէն։ Այսպէս, օրինակի համար, զանազան աղանդներու պատկանող անձեր ամէնքն ալ շա՛տ բարձր բարոյականի ու նկարագրի տէր մարդիկ են...

— Յետոյ, վերսկսաւ Ռակոժինսքի առանց պատասխանելու Նեխլիւտոֆի այս վերջին ընդմիջումին, չեմ կրնար ընդունիլ որ արդարութեան նպատակն է եղած արդի կարգուսարքին պահպանումը։ Արդարութիւնը երկու նպատակի կը հետեւի, նախ՝ ուղղութեան բերել...։

— Շիտակը գեղեցիկ է բանտարկութենէ եկած ուղղութիւնը, ընդմիջեց Իշխանը։

— ...Եւ մարդիկը զատել, շարունակեց Ռակոժինսքի առանց Նէխլիւտոֆի ընդմիջումէն կասելու, շրջաբերութենէ դուրս ձգելու համար խաթարուած ու վայրագ մարդիկը որոնք կը սպառնան մարդկային ընկերութեան գոյութեան։

— Ճիշդ այդ բանն է որ կը մեղադրուի արդարութեան, որ երբեք այդ ըսածնիդ չըներ։

— Ինչպէ՞ս.... չեմ հասկնար ձեր ըսածը։

— Ըսել կ'ուզեմ թէ իրականութեան մէջ երկու ազդեցիկ պատիժ միայն գոյութիւն ունին. մարմնական պատիժները և մահուան պատիժը. բայց բարքերու մեղմացումին հետեւանքով, զսպողական այս ձեւերը հետզհետէ աներեւոյթ կ'ըլլան։

— Ահաւասիկ խօսք մը որ նոր ու զարմանալի ձեր բերնին մէջ։

— Այո՛, բանաւոր է որ ոճրագործ մը տառապեցնեն որպէս զի մէյ մըն ալ իր յանցանքը չվերսկսի, ինչպէս շատ բանաւոր է ընկերութեան վնասակար ու վտանգաւոր անդամի մը գլուխը կտրել։ Այս երկու զսպողական ձեւերը տրամաբանական են։ Բայց կը հարցնեմ՝ ինչի՞ կը ծառայէ ծուլութենէ ու գէշ օրինակներէ արդէն խաթարուած մարդ մը առնել և զայն փակել բանտի մը մէջ որպէս զի հոն պարտաւորիչ ծուլութեան կեանք մը վարէ իրարմէ աւելի խաթարուած մարդերու ընկերակցութեամբ։ Եւ ինչո՞ւ համար մեծամեծ ծախքերով — մարդ գլուխ հինգ հարիւր րուպլի— ոճրագործները աքսորել եւրոպական նահանգներէ մինչեւ Սիպերիա։

— Այսուհանդերձ ոճրագործները կը սոսկան պետական ծախքով եղած այս ուղեւորութիւններէն և եթէ

այդ ճամբորդութիւններուն և բանտերուն հեռանկարը չըլլար, թերեւս այս սեղանին շուրջը հանդարտօրէն նստած չէինք ըլլար։

— Այդ բանտերը չեն կրնար մեր հանգստութիւնը ապահովել, որովհետեւ չարագործները յաւիտեան չեն մնար հոն, քանի որ ժամանակէ մը ետքը կ'արձակուին։ Ընդհակառակը, այդ հաստատութիւններուն մէջ, բանտարկեալները մոլութեան և խաթարումի ծայրագոյն աստիճանին կը հասնին։ Ուրեմն, վտանգը՝ աւելի մեծ կը դառնայ։

— Ըսել կ'ուզէք թէ պատժական դրութիւնը կատարելագործուելու է։

Կարելի չէ կատարելագործել։ Կատարելագործուած բանտերը շատ աւելի ծախք պիտի պատճառեն քան հանրային կրթութեան ըլլալիք ծախքերը և աւելի պիտի ծանրաբեռնեն ժողովուրդին վրայ ճնշող բեռները։

— Բայց պատժական դրութեան թերութիւնները իբրեւ փաստ չեն կրնար ծառայել դատական զսպողութեան սկզբունքին դէմ։

— Այդ թերութիւնները չեն կրնար ուղղուիլ, ըսաւ Նէխլիւտոֆ ձայնը բարձրացնելով։

— Ուրե՞մն. պէտք է չարագործները սպաննե՞լ. կամ, ինչպէս պետական անձ մը կ'առաջարկէր, աչքերնին հանե՞լ, հարցուց Ռակոժինսքի յաղթական դէմքով մը։

— Արդարեւ, դարմանը անօգուտ՝ սակայն ազդեցիկ պիտի ըլլար։ Բայց ինչ որ կ'ընեն այժմ նուազ անօգուտ չէ և, բաց աստի, ազդեցիկ ալ չէ։ Այնքան ապուշ բան է որ կարելի չէ հասկնալ թէ մտքով առողջ մարդիկ կրնան մասնակից ըլլալ այն տխմար ու անօգուտ բանին ր պատժական արդարութիւն կը կոչուի։

— Կը մտնա՞ք որ ես ալ անոնց մաս կը կազմեմ, ըսաւ Ռակօժինսքի առնուած։

— Ձեր գիտնալիք բանն է. բայց ես չեմ հասկնար։

— Միայն այդ չէ որ չէք հասկնար, ըսաւ Ռակօժինսքի բարկութենէ դողահար ձայնով մը։

— Դատախազ մը տեսայ որ ջանքեր կ՚ընէր դատապարտել տալու համար փոքրիկ թշուառ մանչ մը որ ո և է չխանգարուած մէկու մը գութը պիտի շարժէր։ Գիտեմ ուրիշ դատախազ մը որ ճարպիկ հարցաքննութեամբ մը փորձեց պատժական օրէնքի հարուածներուն ենթարկել Աւետարանը կարդացած ըլլալու իրողութիւնը։ Մէկ խօսքով. դատարաններու ամբողջ գործունէութիւնը այդ տեսակ ապուշ ու վայրագ արարքներու մէջ կը կայանայ։

— Եթէ ձեզի պէս մտածէի՝ կը հրաժարէի, ըսաւ Ռակօժինսքի ոտքի ելլելով։

Նեխլիւտօֆ բան մը նշմարեց որ կը փայլէր իր քեռայրի ակնոցին ետև. «արցունքնե՞ր են արդեօք» հարցուց ինքնիրեն։ Արդարև տրտմախառն բարկութեան արցունքներ էին։ Ռակօժինսքի պատուհանին քով գնաց և հազալով իր ակնոցն ու աչքերը սրբեց։ Յետոյ բազմոցին վրայ ինկաւ, սիկառ մը վառեց ու ա՛լ բառ մը չարտասանեց։ Նեխլիւտօֆ ամօթ զգաց իր քրոջն ու քեռայրին վիշտ պատճառելուն համար, մանաւանդ որ հետևեալ օրը պիտի մեկնէր և երկար ատենի համար անոնցմէ բաժնուէր։ Ասոր համար խորապէս յուզուած էր երբոր հրաժեշտ առաւ իր տեղը վերադառնալու համար։

«Կրնայ ըլլալ որ, ըսաւ ինքնիրեն, բոլոր ըսածներս ճշմարիտ ըլլան։ Գոնէ՝ ո՛չ մէկ լուրջ փաստ կրցաւ գտնել հակառակը ապացուցանող։ Բայց պէտք չէր որ այսպէս խօսէի։ Ուրեմն շատ փոխուած չեմ, քանի որ կրցայ այսպէս բարկութեան անձնատուր ըլլալ և այս աստիճան վիրաւորել խեղճ Նաթալին։

Ժ.

Կալանաւորներու խումբը, որուն մաս կը կազմէր Մասլովա, ժամը երեքին կայարանէն կառախումբ պիտի դրուէր։ Ուստի իր ելքին ներկայ գտնուելու և մինչև կառախումբ ընկերանալու համար, Նեխլիւտօֆ միտք ունէր կէսօրէն առաջ բանտ երթալ։

Իր գոյքերն ու թուղթերը կարգի դնելով, օրագրութիւնը բացաւ, մէկ քանի բան կարդաց և երկարօրէն կեցաւ հետևեալ հատուածին վրայ զոր Սէն-Բեդերսպուրկ երթալէն առաջ գրած էր։

«Բաթիւշա չուզեր իմ զոհաբերութիւնս։ Կը նախընտրէ ինքզինք զոհել։ Կը հրճուիմ տեսնելով այն ներքին փոփոխութիւնը որ իր մէջ կը կատարուի։ Չեմ համարձակիր հաւատալ, բայց ինծի այնպէս կը թուի որ հետզհետէ կը բարձրանայ։»

Անմիջապէս ետքը աւելցուցած էր։

«Ցաւատանջ և միանգամայն հրճուալի վայրկեան մը անցուցի։ Իմացայ որ դարմանատան մէջ գէշ ընթացք ունեցեր է։ Ատկէ շատ վիշտ զգացի։ Երբեք չէի կրնար հաւատալ որ այդ տեսակ լուր մը այս աստիճան ցաւ կրնար պատճառել ինծի։ Զզուանքով ու ատելութեամբ խօսեցայ հետը։ Բայց յանկարծ յիշեցի թէ ես ի՛նչ էի ատենօք, և տակաւին այժմ ալ, աւա՜ղ։ Ուրեմն յանցաւոր էի առաջին քարը նետելուս համար իրեն։ Նոյն միջոցին իմ մասիս զզուանք մը զգացի և միանգամայն գթութեան զգացում մը. և այդ բանը ինծի մեծ ուրախութիւն պատճառեց։ Ահ, եթէ մարդ միշտ ժամանակին նշմարէր իր աչքին մէջ եղած գերանը, որքա՜ն լաւագոյն պիտի ըլլայինք։»

Այդ իրիկունը աւելցուց օրագրութեանը մէջ։

«Նաթալին գացած էր և ճիշդ անոր համար որ ինծի շատ գոհ էր. չար ցոյց տուի ինքզինքս երկանը հանդէպ և յուզուած բաժնուեցայ իրմէ։ Կ'ուզեմ որ վաղուընէ նոր կեանք մը սկսի ինծի համար. Մնաք բարով յաւիտեան, իմ հին հակումներս։»

Հետեւեալ առտու, արթնցած ատենը, Նեխլիւտոֆի առաջին զգացումը եղաւ ապաշաւը, նախորդ օր իր ու քեռայրին միջեւ տեղի ունեցածին համար։ «Չեմ կրնար մեկնիլ այսպէս, մտածեց։ Պէտք է որ իրենց մօտ դառնամ այդ գէշ տպաւորութիւնը ջնջելու համար։» Բայց ժամացոյցը նայելով, տեսաւ որ այլեւս ժամանակ չունէր և թէ հարկ էր որ աճապարէր կառաւանին բանտէն մեկնումը չփախցնելու համար։ Ուստի փութով իր յետին պատրաստութիւնները տեսաւ, դռնապանը և Ֆէտոթիայի ամուսինը՝ Թարաս՝ կայարան ղրկեց իր գոյքերուն հետ, կառք մը նստաւ և բանտ ուղղուեցաւ։

Տարագիրներու կառախումբը ճամբորդներու կառախումբէն երկու ժամ առաջ կը մեկնէր և Նեխլիւտոֆ այլեւս պանդոկ դառնալու դիտաւորութիւն չունենալով իր հաշիւը մաքրեց։

Սարսափելի տաք մը կար։ Օդը ծանր էր և առանց ամենափոքր հովի մը։ Փողոցները քիչ մարդ կար և ցանցառ անցորդները տուներու շուքը կը փնտռէին։ Փողոցին մէջտեղը միայն սալայատակ շինող բանուորները և ոստիկանները կեցած էին։

Երբոր Նեխլիւտոֆ բանտ հասաւ տարագիրները տակաւին դուրս չէին ելած։ Ներսը, առտուան ժամը չորսէն ի վեր, պաշտօնէութիւնը գործի վրայ էր կատարելիք շատ մը ձեւակերպութիւններու պատճառաւ։ Տարագիրներու կարաւանը 623 էրիկմարդերէ և

64 կիներէ կը բաղկանար։ Պէտք եղած էր ամէնքն ալ մէկիկ մէկիկ կանչել, բժշկական քննութեան ենթարկել, հիւանդները և տկարները զատել։ Նոր տնօրէնը, երկու փոխ տնօրէնները, բժիշկը, օգնական վիրաբոյժը, կարաւանին առաջնորդող սպան սեղանի մը առջեւ նստած էին, բակը, թուղթերով և տետրակներով բեռնաւորուած։ Մէկիկ մէկիկ կը կանչէին, կը քննէին, կը հարցափորձէին և դատապարտեալները կ'արձանագրէին։

Տաքը՝ նեղձուցիչ էր և կարաւանի մեծը, խոշոր, գէր ու կարմիր սպայ մը, որ շարունակ կը ծխէր, կը սկսէր համբերութիւնը սպառել։

— Ասիկա լմննալիք չունի, կ'ողբար։ Արդէն հոգիս ելաւ... այս որքա՛ն շատ են եղեր սրիկաները։ Տակաւին քանի՞ հոգի մնացած է կանչուելիք։

Քարտուղարը ցուցակը քննեց։

— Տակաւին քսանըհինգ մարդ և մէյ մըն ալ կիները կը մնան։

Ի՞նչ կեցեր էք, մօտեցէ՛ք, գոչեց կարաւանապետը, տակաւին չարձանագրուած բանտարկեալներուն։

Թշուառ տարագիրները արդէն երեք ժամէ ի վեր հոն, արեւուն տակ, կեցած էին, իրենց կարգին սպասելով։

Ահա՛ այս գործին զբաղած էին բանտին ներսի կողմը։ Դուրսը, դրան մօտ, ըստ սովորութեան, պահնորդ մը կեցած էր, իր հրացանով զինուած, յետոյ կային քանի չափ սայլակներ տարագիրներու բեռները և հիւանդները փոխադրելու համար և անկիւն մըն ալ, փոքր թիւով, բանտարկեալներու ազգականներ ու բարեկամներ կեցած էին որոնք անոնց դուրս ելլելուն կը սպասէին՝ տեսնելու համար և, եթէ կարելի ըլլար, հետերնին խօսելու և բաներ մը տալու։ Նեխլիւտոֆ գնաց այս վերջիններուն հետ կեցաւ։

Հո՛ն, ժամու մը չափ սպասեց։ Ծանր դրան ետե-
ւէն շղթաներու ձայն մը լսուեցաւ, յետոյ խուլ ոտնա-
քայլեր և հրամաններ։ Ասիկա հինգ վայրկեանի չափ
տեւեց, որուն միջոցին պահապաններ կը մտնէին կ'ել-
լէին՝ զբաղած։ Վերջապէս, կարճ հրամանի մը վրայ,
ծանր դուռը բացուեցաւ, շղթաներու ձայնը աւելի որոշ
լսուեցաւ և ուղեկից զինուորներ, ճերմակ վերարկունե-
րով ու հրացաններով, երեւցան ու շարուեցան, դրան
առջեւ լայն ցանկ մը ձեւացնելով։ Նոր հրամանի մը
վրայ, դատապարտեալները սկսան դուրս ելլել, երկու
երկու, գլուխնին ածիլուած, պարկը կռնակնին, շղթանե-
րէ ծանրացած իրենց սրունքները քաշքշելով ու շարժելով
մէկ ձեռքերնին, մինչ միւսով պարկը բռնած էին։ Առ-
ջեւէն կ'երթային էրիկմարդ թիապարտները, ամէնքն ալ
թխագոյն թիկնոցակ ու տաբատ հագած։ Ամէնքն ալ
—երիտասարդ, ծեր, նիհար, գէր, տժգոյն, կարմրե-
րես, սեւ, մօրուքուոր, անմազ, ռուսեր, թաթարներ,
հրեաներ—շղթաներու շչնկոցով մը կ'ելլէին ու ձեռքեր-
նին կը շարժէին, յետոյ, տասը քայլի չափ երթալէ ետ-
քը, կը կենային և, հլութեամբ, չորս կարգի վրայ կը
շարուէին։ Թիապարտներէն ետքը, աքսորուածները ե-
կան, նոյն ձեւով հագուած ու ածիլուած, բայց առանց
ոտքերնին շղթայ ունենալու։ Միայն ձեռքերնին կապ-
ուած էին։ Յետոյ կիները կու գային նոյն կարգով. Նախ
թիարանի դատապարտուածները, յետոյ տարագիրները և
այն կիները որոնք յօժար կամքով իրենց ամուսիններուն
կ'ընկերանային։ Կիներէն ոմանք իրենց մանկիկները
գրկած էին։ Ուրիշներ ընկերացած էին իրենց զաւակնե-
րով որոնք քովերնէն կը քալէին, ինչպէս ձիերու երամի
մը մէջ մտրուկները։ Մարդիկը լուռ կը շարուէին, մինչ
կիները անընդհատ կը շաղակրատէին։ Նէխլիւտօֆ ճանչ-

նալ կարծեց Մասլօվան այն վայրկեանին ուր կիներու
խումբը դունէն դուրս կ'ելլէր, բայց շուտով աչքէն կոր-
սնցաւ, ամբոխին մէջ։

Դուրսը, ուղեկից զինուորները սկսան բանտարկեալ-
ները համրել։ Այս գործողութիւնը բաւական տեւեց,
որովհետեւ դատապարտեալներէն ոմանք տեղերնին կը
փոխէին, ինչ որ հաշիւը կը խանգարէր։ Զինուորները
կը նախատէին ու կը հրմշտկէին բանտարկեալները որոնք
հլութեամբ, բայց ատելութեան նայուածքով մը, կը
հնազանդէին։ Գործողութիւնը լմննալէն ետքը՝ սպան
կարճ հրաման մը տուաւ, որուն վրայ իրարանցում մը
առաջ եկաւ։ Տկար մարդիկը, կիներն ու տղաքը դէպ ի
կառքերը ուղղուեցան, պարկերը տեղաւորեցին, յետոյ
իրենք ալ նստեցան։

Շատ մը դատապարտեալներ, գդակը ձեռքերնին,
սպային մօտեցան աղաչելու համար որ իրենց հրաման
տայ կառք նստելու։ Ամէնքն ալ մերժուեցան նախա-
տինքով ու ծեծի սպառնալիքով, ի բաց առեալ անկար
ծերունի մը որ խնդրուած արտօնութիւնը ստացաւ։

Երբ այսպէս բոլոր կառքերը լեցուեցան, կարաւանի
պետը եղող սպան բեղոյրը հանեց, թաշկինակով ճակատը
Գլուխն ու վիզը սրբեց, յետոյ խաչ հանեց։

Հրաման ըրաւ ճամբայ ելլելու։ Առջեւէն կ'երթային
զինուորները, յետոյ, չորսական հոգի մէկ կարգի վրայ,
թիապարտները, աքսորուածները և տարագիրները եր-
կու երկու, ձեռք ձեռքի շղթայուած, յետոյ կիները։
Ետեւէն կու գային կառքերը իրենց բեռներով և հիւանդ-
ներով, որոնց մէջ կը նշմարուէր կին մը խոշոր շալի մը
մէջ փաթթուած և որ անընդհատ կը հեծկլտար։

Թափօրը այնքա՜ն երկայն էր որ, երբ առաջինները
աչքէ անյայտացած էին, կառքերը հազիւ կը սկսէին

շարժիլ։ Երբ ճամբայ ելան, Նեխլիւտոֆ ինքն ալ կառք մը վարձեց և կառապանին հրամայեց կարաւանէն առաջ անցնիլ որպէսզի կարենայ Մասլօվան տեսնել կիներուն մէջ և հարցնէ թէ իրեն ղրկած առարկաները ընդունա՞ծ էր։

Կիներուն մօտ հասնելով՝ շուտով նշմարեց իր փնտռածը։ Մասլօվա երկրորդ կարգին մէջն էր։ Պարկը կռնակը առած էր և չեչտակի առջին կը նայէր։ Իր երեք ընկերուհիներն էին Քորօշավա՝ շատ տգեղ փոքրիկ թուխ կին մը, յղի կին մը որ հազիւ կրնար իր սրունքները քաշքշել և գեղատի սիրուն կին մը, հաստատ կալուածքով. այս վերջինը Ֆէտօթիան էր։

Նեխլիւտոֆ կառքէն վար ինջաւ միտքը դրած որ մօտենայ և Մասլօվային հարցնէ թէ իր ղրկածները ընդունա՞ծ էր և թէ ինչպէ՞ս էր։ Բայց ուղեկից ենթասպայ մը նշմարեց զայն իսկոյն և վազեց եկաւ.

— Պարոն, գոչեց, արգիլուած է կարաւանին մօտենալ։

Նեխլիւտոֆը ճանչնալով (որովհետեւ բանտին մէջ ամէն մարդ իշխանը կը ճանչնար) ենթասպան զինուորական բարեւ տուաւ և ակնածանքով ըսաւ.

— Ճամբան արգիլուած է. կայարանին մէջ կրնաք խօսիլ բանտարկեալուհիին հետ։

Իշխանը մայթին վրայ ելաւ ու կառապանին հրաման ընելով որ իրեն հետեւի, սկսաւ կարաւանին հետ քալել։

Ամէն կողմ. ճամբուն վրայ, անցորդները այս տողանցքը կը դիտէին գութով ու սոսկումով խառն ուշադրութեամբ մը։ Ոմանք կը մօտենային և ուղեկիցներուն ձեռքը ողորմութիւն մը կուտային։ Ուրիշներ, կարծես իբնոսացած, կը հետեւէին կարաւանին, յետոյ կը

կենային և տակաւին երկար ատեն աչքով կը հետեւէին գլուխնին օրօրելով։ Ուրիշներ պատուհանը կամ դուռը կ՚ելլէին դիտելու համար։

Նեխլիւտոֆ դատապարտեալներու նման արագաքայլ կ՚երթար, բայց շատ թեթեւ հագուած ըլլալով հանդերձ, տաքէն կը խեղդուէր։ Այսպէս ոտքով մէկ քիլոմէդր տեղ քալելէ ետքը, կառքը նստաւ, ուր իրեն այնպէս թուեցաւ թէ աւելի տաք էր։ Փորձեց վերյիշել նախորդ օր Ռակօժինսքիի հետ ունեցած տեսակցութիւնը, բայց այդ յիշատակը զինքը այժմ գրեթէ անտարբեր կը թողուր. կարաւանին բանտէն ելլելուն և երթալուն նորագոյն տպաւորութիւններէն ջնջուելով։ Բայց մանաւանդ տաքը զինք չափազանց կը նեղէր։

— Ո՞ւր կարելի է զովացուցիչ ըմպելի մը գտնել այս տեղուանքը, հարցուց Նեխլիւտոֆ կառապանին։

— Մօտերը աղէկ սրճարան մը կայ, ըսաւ կառապանը և փոքրիկ շրջան մը ընելով՝ սրճարանի մը առջեւ կեցաւ։ Նեխլիւտոֆ Սէլցի ջուր ուզեց և սեղանի մը առջեւ նստաւ։

Նորէն վերյիշեց քեռայրին հետ ունեցած բանավէճը և փափաք զգաց անոր պանդոկը երթալու և իր մեկնումէն առաջ Ռակօժինսքիի և իր քրոջ հետ համբուրուելու։ Բայց ինքնիրեն ըսաւ. «Ժամանակ չունիմ. լաւագոյն է որ իրենց գրեմ»

Թուղթ ու պահարան մը ուզեց և սկսաւ մտածել գրելիքին վրայ։ Բայց իր գաղափարները կը թափառէին և չէր կրնար ուզածին պէս խմբագրել նամակը.

«Սիրելի Նաթալի, սկսաւ գրել, չեմ կրնար մեկնիլ Իննեասի հետ երէկ մեր ունեցած տեսակցութեան դժնդակ ազդեցութեան տակ...»

— Եւ յետո՞յ, ըսաւ ինքնիրեն, ներո՞ւմ խնդրել

ըսածներուս համար։ Բայց քանի որ ճիշդ մտածածս ըսի... կրնայ կարծել որ խօսքս ետ կ'առնեմ։ Ինչո՞ւ իմ գործերուս կը խառնուէր... ո՛չ, չիտակը, այդ բանը չեմ կրնար ընել...։

Զգաց այն ատելութիւնը որ ունէր այս ինքնահաւան մարդուն մասին։ Անկատար նամակը գրպանը դրաւ, ըմպելիին դրամը վճարեց, դուրս ելաւ և կառապանին հրամայեց կառքը քշելու, կարաւանին հասնելու համար։

Տաքը աւելի շատցած էր։ Պատերը և սալայատակը կարծես կիզիչ օդ մը կ'արտաշնչէին։ Ձին դժուարաւ կը յառաջանար։ Կառապանը կը մրափէր։ Նէխլիւտոֆ ինքն ալ տաքէն թուլցած, չնչտակի առջին կը նայէր առանց բանի մը վրայ մտածելու։ Փողոցէ մը դարձին, խոշոր շէնքի մը առջեւ, ամբոխը կեցած էր, ուղեկից զինուորի մը կողմէ հեռու քշուած։

Նէխլիւտոֆ հրաման ըրաւ որ կառքը կենայ։

— Ինչո՞ւ ժողվուեր են հոս, հարցուց շէնքի դռնապանին։

– Տարագիր մը յանկարծ հիւանդացաւ։

Նէխլիւտոֆ կառքէն իջաւ և ամբոխին մօտեցաւ։ Անհաւասար սալայատակին վրայ, մայթին մօտ, տարիքոտ ու շէկ մօրուօք տարագիր մը երկնցած էր, գլուխը ոտքերէն աւելի ցած։ Կռնակին վրայ պառկած էր, թեւերը տարածած ու ատեն ատեն հեծկլտանք մը կ'արձակէր, անշարժ ու արիւնոտ աչքերը երկինք ուղղած։ Իր քովը փութացած էին խստադէմ ոստիկան մը, ցրուիչ մը, բեռնակիր մը, խանութի մանչ մը, պառաւ կին մը և լակոտ մը որ ձեռքը պարապ սակառ մը ունէր։

— Ինչպէ՞ս սանկ տաք օրով դուրս հաներ են այս թշուառները որոնք երկար ատեն բանտ մնալով արդէն ոգեսպառ եղած են, ըսաւ սրտմտութեամբ խանութի մանչը, խօսքը Նէխլիւտոֆի ուղղելով։

— Պիտի մեռնի, ըսաւ պառաւը լալկան ձայնով մը։

— Պէտք է շապիկին կոճակները քակել, խորհուրդ տուաւ ցրուիչը։

Ոստիկանը սկսաւ իր խոշոր դողահար մատներով քակել հոգեվարքին օձիքը։ Յայտնապէս յուզուած ու խռոված էր, սակայն հարկ դատեց ամբոխը սաստելու։

— Ճամբանիդ քալեցէք... արդէն տաքը չափազանց է։

— Պէտք էր որ բժիշկը նախ քննէր և յետոյ տկարները սայլակը նստեցնէր։ Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ այս կիսամեռ վիճակովը դուրս հաներ են. կ'ըսէր խանութի մանչը կանոններու մասին իր ունեցած խորին հմտութիւնը ցոյց տալու ակներեւ ջանքով մը։

Ոստիկանը հիւանդին շապիկը քակելով, ոտքի ելաւ և ակնարկովը ամբոխը պարուրելով գոչեց.

— Ճամբանիդ գացէ՛ք ըսի։

Բայց ո՛չ ոք ուշադրութիւն ըրաւ իշխանութեան ներկայացուցչի հրամանին։

Ամբոխին մէջ կը շարունակէին քննադատել պատասխանատուները։

— Անոնք որոնց պաշտօնն է հսկել՝ հոգերնին անգամ չէ. միթէ ներելի՞ է, սանկ խեղճ մարդիկը մեռցնել։

— Դատապարտեալ ըլլալով հանդերձ՝ վերջապէս մարդ է։

— Գլուխը վերցուցէք և ջուր տուէք. ըսաւ Նէխլիւտոֆ։

— Ջուր բերելու գացին, ըսաւ ոստիկանը, և հիւանդին թեւերէն բռնելով՝ դժուարաւ վեր հանեց։

— Ի՞նչ է այս հաւաքումը, լսուեցաւ յանկարծ հրամայողական ձայն մը։

Վաշտապետն էր որ կուգար։

— Քալեցէ՛ք, մի կենաք, գոչեց ամբոխին, տակաւին չհասկնալով հաւաքման պատճառը։

Երբ աւելի մօտեցաւ և տեսաւ հոգեվարք թշուառը, գլխու շարժում մը ըրաւ, կարծես ըսել ուզելով որ այս եղածին կը սպասէր։ Յետոյ ոստիկանին հարցուց թէ՝ դէպքը ինչպէ՞ս պատահած էր։

Ստորադասը իրեն բացատրեց որ կարաւանի անցքին ատեն, այս դատապարտեալը գետին ինկած էր և թէ կարաւանին պետը հրաման ըրած էր որ զայն հոն թողուն։

— Լաւ ուրեմն. պէտք է զինքը ոստիկանատուն փոխադրել։ Գնա՛ կառք մը բեր։

— Դռնապանը արդէն գնաց բերելու, ըսաւ ոստիկանը, ձեռքը իր թեզոյրին տանելով,

Խանութի մանչը վերսկսելով իր քննադատութիւնները տաքին ու ձեռք առնուած միջոցներու անբաւականութեան մասին. վաշտապետը զայն չանթահարեց խիստ նայուածքով մը։

— Դուն ի՞նչ կը խառնուիս գործին. ճամբադ գնա՛։ Մանչը լռեց։

— Պէտք է ջուր տալ իրեն, ըսաւ իշխանը։

Վաշտապետը անոր նայեցաւ ո՛չ նուազ խստութեամբ, բայց բան մը չըսաւ. Դռնապանը կուժ մը ջուր բերած ըլլալով, վաշտապետը ոստիկանին հրամայեց որ հիւանդին խմցնէ։ Ոստիկանը հոգեվարքին անշարժ գլուխը վերցուց և փորձեց ջուրը բերնին մէջ վազցնել՝ բայց թշուառը չէր կլլեր և ջուրը մօրուքին վրայ կը վազէր, բաճկոնն ու շապիկը թրջելով։

— Գլխուն վրայ թափէ, հրամայեց վաշտապետը՝ և ոստիկանը հիւանդին գդակը հանելով. կուժին մէջ

եղած ջուրը թափեց անոր լերկ գանկին ու չէկ մազերուն վրայ։ Տարագիրին աչքերը աւելի խոշոր բացուեցան, կարծես սարսափած ըլլար, բայց վիճակը փոփոխութիւն չկրեց։ Բերնէն միշտ հեծկլտուքներ կ'ելլար և բոլոր մարմինը կը սարսռար։

— Աս կառքը ա՛ռ, ըսաւ վաշտապետը ոստիկանին. Նէխլիւտոֆի կառապանը ցոյց տալով. հէ՜յ, ինծի նայէ՛։

— Ազատ չեմ, պատասխանեց կառապանը ողորմ ձայնով մը, առանց աչքերը վեր վերցնելու.

— Ես բռնած եմ այս կառքը, միջամտեց Նէխլիւտոֆ։ Բայց կրնաք գործածել. դրամը ես կը վճարեմ, աւելցուց խօսքը կառապանին ուղղելով։

Ոստիկանը. մէկ քանի դռնապաններ և ուղեկից զինուորը վերցուցին հոգեվարքը, մինչև կառքը բերին ու բազմոցին վրայ նստեցուցին։ Բայց չկրցաւ առանձին կենալ. գլուխը դէպի ետև կը ծռէր ու մարմինը կը սահէր։

— Պառկեցո՛ւր. հրամայեց վաշտապետը։

— Բանէ մը մի՛ վախնաք, այսպէս կը տանիմ, ըսաւ ոստիկանը, ինքն ալ հոգեվարքին քով տեղաւորուելով և իր ուժեղ բազուկներով զայն բռնելով։

Կառքը յամրաքայլ դէպի ոստիկանատուն ուղղուեցաւ։ Ոստիկանը անդադար վեր կը վերցնէր հոգեվարքին մարմինը որ կը սահէր։ Զինուորը կառքին քովէն կը քալէր։ Նէխլիւտոֆ ոտքով հետևեցաւ այս տարօրինակ թափորին։

Կառքը մտաւ ոստիկանատունէն ներս և կեցաւ վերնագաւթակի մը առջև։

Հոն, ջրհանկիրներ, բարձրաձայն խօսելով ու խնդալով, տեսակ մը սայլակ լուալու զբաղած էին։

Շատ մը ոստիկաններ վազեցին ու բանտարկեալին արդէն իսկ անշարժ մարմինը վար իջեցուցին։ Յետոյ դիակով միասին անցան դռնէ մը ու սանդուխէ մը վեր ելան։ Նեխլիւտոֆ անոնց հետեւեցաւ։

Աղտոտ փոքրիկ խուցի մը մէջ դրին մեռեալը. չորս անկողին կար հոն, որոնց երկուքին մէջ հիւանդներ կային. մէկուն բերանը կծկուած ու վիզը փաթաթուած էր, իսկ միւսը թոքախտաւոր մըն էր։ Փոքրիկ մարդուկ մը փայլփլուն աչքերով և յարաշարժ յօնքերով, որ միայն վարտիք ու շապիկ հագած էր, մօտեցաւ դիակին, զայն քննեց յետոյ Նեխլիւտոֆի նայեցաւ ու քահքահ խնդալ սկսաւ։ Խենթ մըն էր որ դարմանատան մէջ կը պահէին։

— Կ'ուզեն զիս վախցնել, ըսաւ, միայն թէ զո՛ւր տեղն է, չպիտի յաջողին։

Ոստիկաններէն ետքը, որոնք մեռեալը բերած էին, վաշտապետը և օգնական վիրաբոյժը երեւցան։

Այս վերջինը մեռեալին մօտեցաւ, անոր արդէն պաղած ձեռքին դպաւ, յետոյ թող տուաւ։ Ձեռքը ինկաւ դիակին փորին վրայ։

Լմնցած է, ըսաւ օգնական վիրաբոյժը։ Յետոյ կանոնին յարմարելու համար, մեռեալին շապիկը մէկ կողմ ըրաւ և ականջը կուրծքին դրաւ։ Բոլոր ներկաները լռութեամբ կը նայէին։ Օգնական վիրաբոյժը կեցաւ, գլուխը օրօրեց և մատներովը մեռեալին բիբերը նայեցաւ։

— Չէք կրնար զիս վախցնել, կ'ըսէր խենթը, անընդհատ թքնելով վիրաբոյժին ուղղութեամբ։

— Լաւ ուրե՞մն, հարցուց վաշտապետը։

— Լաւ ուրեմն, կրկնեց օգնական վիրաբոյժը, պէտք է զինքը մեռելներու սրահը փոխադրել։

— Վստա՞հ էք։

— Հոգ մի՛ ընէք. արհեստս գիտեմ։

Այն ատեն վաշտապետը հրաման ըրաւ որ դիակը մեռելներու սրահը տանին և ուղեկից զինուորին ըսաւ դիւանատուն երթալու։

Ոստիկանները դիակը առին ու միեւնոյն սանդուխէն վար իջեցուցին։ Նեխլիւտոֆ անոնց պիտի հետեւէր, երբ խենթը իր քով եկաւ։

— Քանի որ դուք դաւադիրներուն մէջ չէք, ըսաւ, ինծի սիկառէթ մը տուէք։

Իշխանը ուզածը կատարեց։

Յետոյ խենթը սկսաւ պատմել թէ ինչպէ՛ս զինքը կը չարչարէին թելադրութիւններով։

Ամէնքն ալ ինծի հակառակ են և իրենց մէտիւմներուն միջոցաւ զիս կը չարչարեն, պատառ պատառ կ'ընեն....։

Նեխլիւտոֆ այլ եւս մտիկ չընելով, փութաց բակը ելլելու, քանզի կ'ուզէր գիտնալ թէ ո՛ւր պիտի դնէին դիակը։

Արդէն ոստիկանները անցած էին բակէն իրենց չարաշուք բեռովը և դէպի գետնայարկը տանող դռնէն կը մտնէին, երբ վաշտապետը իրեն ըսաւ.

— Ի՞նչ կ'ուզէք հոս։

— Ոչինչ։

— Այդ պարագային, ելէ՛ք գացէք։

Նեխլիւտոֆ հնազանդեցաւ և գնաց իր կառապանը գտնելու որ իր գահաւորակին վրայ կը մրափէր։ Զայն արթնցուց և ճամբայ ելաւ դէպի կայարանը։

Հազիւ հարիւր մէդր ճամբայ ըրած էին երբ ուղեկից զինուորի մը հանդիպեցան որ սայլակի մը կ'ընկերանար որուն մէջ ուրիշ տարագիր մը փռուած էր։ Թիա-

պարտը, սայլակին մէջ, կռնակին վրայ պառկած էր և իր ածիլուած ու սեւ մօրուքով շրջանակուած գլուխը կը ցնցուէր սայլակին ամէն մէկ ոստումներէն։ Սայլապանը, խոշոր կօշիկներով, կառքը կը վարէր անոր քովէն քալելով։ Ետեւէն ոստիկան մը կը հետեւէր։ Նեխլիւտօֆ հրամայեց իր կառապանին որ կենայ։ Վար իջաւ. Թափօրին հետեւեցաւ և կրկին մտաւ ոստիկանատան բակը։ Հոն ջրհանկիրները արդէն իրենց գործը աւարտած էին և անոնց տեղ ոստիկանապետը կեցած էր որ ձի մը կը քննէր։ Անասունը կը կաղար և ոստիկանապետը բարկացած դէմքով մը կը խօսէր անասնաբոյժին։

Վաշտապետը նոյն խմբին մէջն էր։ Նոր մեռեալը նշմարելով՝ սայլակին մօտեցաւ։

Ուրկէ՞ բերիք աս, հարցուց գլուխը օրօրելով։

— Կօրպաթովսքայեա փողոցէն, պատասխանեց ոստիկանը։

— Թիապա՞րտ մըն է, հարցուց պետը։

— Այո՛. ասիկա երկրորդն է այսօր, պատասխանեց վաշտապետը։

— Շիտակը լա՛ւ կազմակերպութիւն. բայց իրա՛ւ է որ տաքն ալ սոսկալի է, նկատեց պետը.

Եւ խօսքը ուղղելով ջրհանկիրին որ վիրաւորուած ձին կը տանէր, գոչեց.

— Անկիւնի ախոռը դի՛ր։ Քեզ պիտի սորվեցնեմ, շունշանորդի, ձիերը վիրաւորելը որոնք քենէ աւելի կ'արժեն, ապո՛ւշ...։

Դիակը, միւսին պէս, ոստիկանները առին և դարմանատուն տարին։ Նեխլիւտօֆ, իրնոսացածի պէս, անոնց կը հետեւէր։

— Ի՞նչ կ'ուզէք, հարցուց իրեն ոստիկան մը։

Առանց պատասխանելու, դէպի մեռեալը տարած կողմերնին ուղղուեցաւ։

Խենթը, անկողնի մը վրայ նստած, անյագօրէն կը ծխէր իշխանին տուած սիկառէթը։

— Ա՜հ, ահա վերադարձա՜ն, ըսաւ քա՜հքա՜հ խնդալով։

Դիակը տեսնելով՝ յօնքերը պռստեց։

— Նորէ՜ն, ըսաւ. ի վերջոյ զիս կը ձանձրացնէք... և սակայն այլ եւս լակոտ մը չեմ. անանկ չէ՞, հարցուց Նեխլիւտօֆի։

Այս վերջինը մեռեալին դիմագիծները կը քննէր, որուն երեսը ամբողջովին բացուած էր։ Որքան միւսը տգեղ էր այնքա՛ն ասիկա դէմքով ու մարմնով գեղեցիկ էր։ Տակաւին երիտասարդ մարդ մըն էր։ Հակառակ իր կիսովին ածիլուած գլխուն, իր դիմագիծները շատ սիրուն ու ներդաշնակ էին։ Դէմքին արտայայտութիւնը հանդարտ, խիստ և միանգամայն անոյշ էր։

Քանի մը վայրկեան ետքը բժիշկը և օգնական վիրաբոյժը եկան, ոստիկանին հետ։ Բժիշկը կարճահասակ ու գէր մարդ մըն էր կլոր դէմքով։ Անկողինին վրայ նստաւ և դիակը քննեց, սիրտը նայեցաւ և ոտքի ելաւ։

— Անկէ աւելի մեռեալ կարելի չէ ըլլալ, ըսաւ։

— Ո՞ր բանտէն է հարցուց ոստիկանը։

Ուղեկից զինուորը տեղեկութիւն տուաւ և յիշեցուց թէ դիակին ոտքերը շղթայուած էին։

— Դարբինի մը հանել կուտամ, ըսաւ ոստիկանը։

— Ի՞նչ ունեցած է մեռեալը, հարցուց Նեխլիւտօֆ բժիշկին։

Այս վերջինը իր ակնոցին տակէն անոր նայեցաւ։

— Ի՞նչ ունեցած է մի։ Կ'ուզէք գիտնալ թէ մարդիկ ինչո՞ւ արեւազուրկ կ'ըլլան։ Շատ պարզ է ասիկա։

Մարդիկ որ փակուած մնացած են առանց շարժումի, առան արեւուց լոյսին, ամբողջ ձմեռը և երբ դուրս կ'ելլեն հեղձուցիչ տաքով մը, ի հարկէ արեւազուրկ կ'ըլլան:

— Ուրեմն ինչո՞ւ զիրենք այսպէս մահուան կը ղրկեն:

— Ատիկա, իրաւ որ, իմ գիտնալիք բանս չէ: Բայց ո՞վ էք դուք:

— Ո և է մէկն եմ:

— Ա՜հ, մնաք բարով, ըսաւ բժիշկը: Եւ դէպի հիւանդներու անկողինները ուղղուեցաւ:

Խենթը միշտ իր անկողինին վրայ նստած էր և ծխելը դադրեցնելով, դէպի բժիշկին ուղղութեամբ կը թքնէր:

Նեխլիւտոֆ բակը ինջաւ ու անկէ ալ փողոցը, ձայն տուաւ կառապանին որ նորէն քնացեր էր և շիտակ կառքը կայարանին քշել տուաւ:

Ժ.Ա.

Երբ Նեխլիւտոֆ կայարան հասաւ, դատապարտեալները արդէն տեղաւորուած էին վանդակապատ վակոններու մէջ: Բարափներուն վրայ կեցած էին տարագիրներու բարեկամներն ու ազգականները, բայց իրենց արգիլուած էր վակոններուն մօտենալ: Ուղեկից պաշտօնեաները այդ օր մասնաւորաբար մտահոգ էին: Բանտէն մինչեւ Կայարան հասնելնուն, Նեխլիւտոֆի տեսած երկու մարդերէն զատ, ուրիշ երեք հոգի ալ արեւազարկէ մեռած էին, երրորդն ալ միւս երկուքին պէս ամենէն մօտի ոստիկանատունը տարած էին, իսկ միւս

երկու վերջինները կայարան հասնելնէն ետքը ինկած էին գետին: Ուղեկից պաշտօնեաներուն մտահոգութիւնը այն չէր թէ հինգ առողջ ու յաղթանդամ մարդիկ յանկարծ մեռած էին իրենց հսկողութեան տակ. ատիկա իրենց համար կարեւորութիւն չունէր. այլ մտահոգ էին որովհետեւ հարկ էր գործադրել բոլոր այն ձեւակերպութիւնները զորս օրէնքը կը պահանջէ այդ տեսակ պարագաներուն, քանզի պէտք էր մեռեալները հարկ եղած տեղը յանձնել իրենց թուղթերով և գոյքերով ու անունները ջնջել անոնց ցանկէն որոնք մինչեւ Նիժնի պիտի տանէին, ինչ որ բաւական խառնափնթոր և յոգնեցուցիչ բան մըն էր, մանաւանդ այդ տաք օրով:

Ուստի, այսպէս մտազբաղուած, մինչեւ որ բոլոր ձեւակերպութիւնները չլրացան, ուղեկիցները թոյլ չտուին ո՛չ Նեխլիւտոֆի ո՛չ ալ միւսներուն՝ վակոններու մօտենալ: Այսուհանդերձ, ի վերջոյ, թոյլ տուին իշխանին որ անցնի առանձին, որովհետեւ ենթասպային դրամ տուաւ: Կարաւանը տամըութը վակոններէ կը բաղկանար և ամէնքն ալ, ի բաց առեալ մեծաւորին կառքը, տարագիրներով խճողուած էին: Նեխլիւտոֆ վակոններու պատուհաններուն առջեւէն անցնելով, կը ջանար տեսնել ու լսել անոնց մէջ անցած դարձածը: Ամէն կողմ շղթաներու շչինկոց մը կը լսուէր, յետոյ կոշտ բառերով խօսակցութիւններ, բայց և ոչ մէկ կողմ մեռած ընկերներու մասին կը խօսէին, ինչպէս Նեխլիւտոֆ կրնար յուսալ: Խօսակցութիւնը գլխաւորապէս կը սահէր պարկերուն, խմելիք ջուրին ու տեղերու ընտրութեան մասին:

Վակոնի մը պատուհանէն, իշխանը տեսաւ որ ուղեկից զինուորները կառքին մէջտեղը նստած՝ տարագիրներուն ձեռնակապները կը քակէին:

Երկկարգերու վակոններուն քովէն անցնելով՝ Նեխլիւտոֆ մօտեցաւ կիներու կառքերուն։ Այդ կառքերուն երկրորդէն ցաւի աղաղակներ կը լսուէին տղաբերքի մէջ եղող կնոջ մը կողմէ։

Աւելի հեռուն գնաց և ուղեկից զինուորի մը նշանին վրայ՝ երրորդ վակոնի պատուհանին մօտեցաւ։ Գլուխը պատուհանին մօտեցնելուն պէս՝ կիզիչ օդ մը մարդկային քրտինքի հոտով խառնուած, դէմքին զարկաւ և կիներու սուր ձայներ որոշապէս լսուեցան։ Բոլոր նստարաններուն վրայ կարմիր դէմքերով ու քրտնաթաթախ կիներ նստած էին։ Նեխլիւտոֆի դէմքը, որ վանդակին մօտեցած էր, իրենց ուշադրութիւնը գրաւեց։ Ամենէն մօտ գտնուողները լռեցին ու դէպ ի իրեն ծռեցան։ Մասլօվա քօթանակով ու առանց շալի, հակառակ կողմի պատուհանին քով տեղաւորուած էր։ Իշխանին կողմը նստած էր ճերմակ ու զուարթերես Ֆէտօթիան։

Նեխլիւտոֆը նշմարելով՝ արմուկովը մշտեց Մասլօվան և ցոյց տուաւ այն պատուհանը ուր կեցած էր։

Մասլօվա շտապով ոտքի ելաւ, սեւ մազերուն վրայ նետեց շալը և դէմքը ոգեւորուած, կարմիր ու քրտնալից, բայց ժպտուն, դէպ ի պատուհանը յառաջացաւ ու վանդակը բռնեց։

— Ի՜նչ տաքութիւն, ըսաւ զուարթ ժպիտով մը։

— Ղրկածս ընդունեցա՞ք։

— Այո՛, շնորհակալ եմ։

— Բանի մը պէտք ունի՞ք։

— Ո՛չ, բանի մը պէտք չունիմ, շնորհակալ եմ։

— Եթէ կարելի ըլլար ջուր գտնել, ըսաւ Ֆէտօթիա։

— Այո՛, արդարեւ խմելիք, կրկնեց Մասլօվա։

— Միթէ ջուր չունի՞ք։

— Բերին, սակայն չմնաց, ամէնքն ալ խմուեցաւ։

— Անոր ճար մը կը մտածեմ, ուղեկիցին կը խօսիմ. Եւ այժմ, մինչեւ Նիժնի իրար չպիտի տեսնենք։

— Դո՞ւք ալ կը մեկնիք. հարցուց Մասլօվա, իբր թէ գիտցած չըլլար և զուարթ ակնարկի մը մէջ պարուրեց Նեխլիւտոֆը։

— Յաջորդ կառախումբով կը մեկնիմ.

Մասլօվա բան մը չըսաւ. քանի մը րոպէ ետքը խորին հառաչանք մը արձակեց.

— Աստուա՛ծ իմ արդեօք իրա՞ւ է որ տասներկու մարդ մեռած թողուցեր են, ըսաւ բիրտ ձայնով պառաւ գեղջկուհի տարագիր մը։

Այդ պառաւը Քօրապլյօվան էր.

— Չիմացայ որ տասներկու հատ էին, ես միայն երկուքը տեսայ, պատասխանեց Նեխլիւտոֆ։

— Մեզի տասներկու հատ ըսին. Միթէ կարելի՞ է որ այդ ոճիրները չպատժուին.

— Իսկ կիներուն մէջ՝ հիւանդ եղող չկա՞յ, հարցուց Նեխլիւտոֆ։

— Կիները աւելի դիմացկուն են, ըսաւ ուրիշ տարագիր մը խնդալով. Միայն թէ քովը մէկը կայ որուն խելքին փչեց զաւակ բերել, աւելցուց ցոյց տալով քովի կառքը ուրկէ միշտ նոյն հառաչանքները կը լսուէին։

— Ըսէ՛ք թէ բանի մը պէտք ունի՞ք, ըսաւ Մասլօվա ջանալով իր շրթունքներէն ջնջել շողշողուն ժպիտը։ Արդեօք, օրինակի համար, չե՞ն կրնար հոս թողուլ այդ կինը որ այնքան կը տառապի. Լաւ կ'ընէիք որ պէտք եղած տեղը խօսէիք այդ մասին։

— Այո՛, կը խօսիմ։

— Եւ յետոյ, աւելցուց ակնարկովը ցոյց տալով զուարթերես Ֆէտօթիան, միթէ չկրնա՞ր իր ամուսինը՝ Թարասը՝ տեսնել, որ ձեզի հետ կը մեկնի։

— Պարոն, դատապարտեալներու հետ խօսիլը արգիլուած է, ըսաւ ենթասպայ մը որ հոնկէ կ'անցնէր։

Այդ ենթասպան նուէր ընդունողը չէր։ Նէխլիւտօֆ հեռացաւ և գնաց կառաւանի պետը փնտռելու որպէս զի տղաբերին ու Թարասի մասին խօսի, բայց երկար տեւեց մինչեւ որ գտաւ ու պատասխան մը ստացաւ։ Ամէնքն ալ շատ զբաղած էին. ուղեկից պաշտօնեաներէն ոմանք տարագիր մը կը փոխադրէին, ուրիշներ կը վազէին ուտելիք գնելու և իրենց գոյքերը վագոններուն մէջ տեղաւորելու, ուրիշներ ալ կը փութային կնոջ մը քով որ կառաւանի պետին կ'ընկերանար և ամէնքն ալ ակամայ կը պատասխանէին Նէխլիւտօֆի խնդիրքներուն։

Այս վերջինը կառախմբին մեկնելէն հազիւ քանի մը վայրկեան առաջ կրցաւ տեսնել պետը։

Պետը յանդիմանութիւններ կ'ուղղէր իր օգնականին։

— Ի՞նչ կը փափաքիք, հարցուց իշխանին։

— Ձեր տարագիրներուն մէջ կին մը ունիք որ տղայ բերելու վրայ է, մտածեցի որ լաւագոյն կ'ըլլայ եթէ...

— Լաւ ուրեմն, թո՛ղ բերէ, յետոյ կը խորհինք, ըսաւ պետը իր վագոնը մտնելով և կարճուկ թեւերը շարժելով

Այս միջոցին կայարանապետը անցաւ, ձեռքը սուլիչ մը բռնած։ Սուլիչի վերջին շչնկոց մը և ահա՛ կառախումբը շարժեցաւ քարափին վրայ հաւաքուած ամբոխին և մեկնող կիներու արցունքներուն միջեւ։ Նէխլիւտօֆ որ Թարասի քով կեցած էր, տեսաւ վանդակապատ վագոններուն, որոնց մէջ ածիլուած գլխով մարդիկ կային, իր առջեւէն անցնիլնին. յետոյ կարգը կիներու վագոններուն եկաւ, որոնց պատուհաններէն կը տեսնուէին մազոտ ու շալերով ծածկուած գլուխներ. երկրորդ վագոնէն միշտ կը լսուէր տղաբերին ճիչերը. յետոյ

անցաւ այն վագոնը ուր կը գտնուէր Մասլօվա։ Միւս կիներուն հետ պատուհանին քով կեցած էր և մելամաղձոտ ժպիտով մը կը նայէր Նէխլիւտօֆի։

Նէխլիւտօֆ տակաւին երկու ժամ ունէր մեկնելէ առաջ։ Նախ մտածեց այդ ժամանակէն օգուտ քաղել երթալ իր քոյրը տեսնելու համար, բայց հիմա, այս օրուան յուզումներէն ետքը, ինքզինք այնքա՛ն ջախջախուած կը զգար, որ առաջին կարգի ուղեւորներու սպասման սրահի նստարանի մը վրայ իյնալով, չկրցաւ դիմադրել թմրութեան մը և քունը տարաւ։

Սեւազգեստ սպասաւոր մը զինքը արթնցուց։

— Պարոն, պարոն, իշխան Նէխլիւտօֆը դուք չէ՞ք։ Կին մը կայ որ ձեզ կը փնտռէ։

Նէխլիւտօֆ տեղէն ցատքեց, աչքերը շփեց, յիշեց ո՛ւր ըլլալը և օրուան մէջ ամբողջ անցածները։

Այդ անմոռանալի տեսարաններուն ցաւատունջ յիշատակը միտքը կը տրորէր. տարագիրներու թափօրը մեռնողները, երկաթապատ կառքերը, անոնց մէջ փակուած կիները և մանաւանդ անոնք որ անխնամ կը չարչարուէին տղաբերքի ցաւերու մէջ, յետոյ այն կինը որ իրեն ժպտած էր՝ մելամաղձօրէն՝ երկաթապատ վանդակի մը ետեւէն,

Այժմ իրականութիւնը բոլորովին տարբեր տեսարան մը կը պարզէր իր աչքերուն. խոշոր սեղան մը շիշերով, անօթներով, աշտանակներով և սպասներով զարդարուած. ճարպիկ սպասաւորներ որ՝ զբաղկոտ՝ ժուռ կուգային այդ սեղաններուն շուրջը։ Սրահին խորը, մեծ ապակիի մը առջեւ, պտղալից ամաններու և զանազան գոյներով ու մեծութեամբ շիշերու ետեւ, կը նշմարէր սեղանապետը և յաճախորդներու կռնակները։

Նէխլիւտօֆ նկատեց որ այդ վայրկեանին սրահին

մէջ բոլոր եղողները հետաքրքրութեամբ կը նայէին մուտքին մօտ տեղի ունեցած բան մը։ Դէպի այդ կողմը ակնարկ մը նետեց և տեսաւ մէկ քանի սպասաւորներ որոնք թիկնաթոռի մը մէջ կին մը կը կրէին որուն գլուխը բարակ շղարշով մը պատած էր։ Առջևէն գացող ծառան անծանօթ մը չէր իրեն, ետևէն եկողն ալ դռնապան մըն էր զոր նոյնպէս իշխանը կը ճանչնար։ Թիկնաթոռին ետևէն կուգար գոգնոց հագած վայելուչ սենեկապանուհի մը, որ ձեռքը փոքրիկ ծրար մը բռնած էր, կլոր տուփակ մը կաշիէ պահարանի մը մէջ, ինչպէս նաև հովանոցներ։ Անոր կը հետևէր, կուրծքը դուրս ցցուած և կարճ ու խոշոր վզով, Քորչակին իշխանը՝ ուղևորի բեղոյրով։ Յետոյ կուգային Միսի, Միշա եղբօրորդին, դիւանագէտ Օսթէն, որ Նէխլիւտօֆի բարեկամներէն էր։ Այս վերջինը Միսիի հետ կը խօսակցէր՝ Ամէնէն ետքը կուգար բժիշկը որ նեղսիրտ դէմքով՝ սիկառէթ մը կը ծխէր։

Քորչակինները Մոսքուայի մօտերը գտնուած իրենց կալուածքէն կուգային և կ'երթային տեղաւորուելու իշխանուհիին քրոջ Նիժնիի ճամբուն վրայ ունեցած ագարակին մէջ։

Սպասաւորներէ, սենեկապանուհիէն ու բժիշկէն բաղկացած թափորը անցաւ կիներու սրահը, ներկաներուն ակնածալի հետաքրքրութիւնը գրգռելով. Ծեր իշխանը սեղանին առջև տեղաւորուեցաւ, սպասաւոր մը կանչեց և երկար բացատրութիւններով խմելիք ու կերակուր ապսպրեց։ Միսի ու Օսթէն ևս սրահը մնացին և նստելու վրայ էին երբ իրենց ծանօթ կին մը նշմարեցին և դէպի անոր դիմեցին։ Այդ կինը Նէխլիւտօֆի քոյրն էր։

Տիկին Ռակոժինսքի սրահը մտած էր Ակրաֆէնայի

ընկերակցութեամբ և ակնարկովը ամէն կողմ կը խուզարկէր։ Գրեթէ միևնոյն ատեն նշմարեց իշխանն ու Միսին։ Նախ այս վերջինին մօտեցաւ և եղբօրը գլխով նշան մը ընելով բաւականացաւ. Բայց Միսին համբուրելուն պէս դէպի միւսին եկաւ։

— Վերջապէս, քեզ կը գտնամ, ըսաւ։

Նէխլիւտօֆ ոտքի ելաւ, Միսիի, Միշայի և Օսթէնի ձեռքը սեղմեց և անոնց հետ խօսակցութեան սկսաւ։ Միսի անոր պատմեց հրդեհին տեսարանը որ իրենց ամառանոցը այրած էր, ինչ որ գիրենք կը ստիպէր երթալ մօրաքրոջը հիւր ըլլալու։ Օսթէն այս առթիւ զուարճալի միջադէպ մը պատմեց հրդեհին վրայ։

Առանց Օսթէնի ականջ կախելու, Նէխլիւտօֆ խօսքը քրոջը ուղղեց՝

— Որքան գոհ եմ քեզ տեսնելուս, ըսաւ։

— Շատոնց է որ հոս եմ Ակրաֆինայի հետ... քեզ ամէն կողմ փնտռեցինք։

— Հո՛ն քանի տարիս էր և շատ գոհ եմ որ զիս գտար, կրկնեց։ Սկսեր էի քեզի նամակ մը գրել։

— Զբա՛ղ էք բան... և ինչ պիտի գրէիր։

Միսի իր երկու ասպետները տեսնելով որ քոյր և եղբայր մտերիմ խօսակցութեան մը կը սկսէին, կամաց մը հեռացան։ Իշխանը և քոյրը գացին, պատուհանին քով, բազմոցի մը վրայ նստելու։

Երէկ, ըսաւ Նէխլիւտօֆ, ձենէ մեկնելով, փափաք ունէի վերադառնալու և ներում խնդրելու, բայց չէի գիտեր թէ էրիկդ ինչպէս պիտի բացատրէր ըրածս։ Զինքը քիչ մը բարկացուցի և ատիկա ցաւ կը պատճառէ ինծի։

— Գիտէի, ըսաւ, ապահով էի որ չուզեցիր զինքը վիրաւորել... աղէկ գիտես որ...։

Աչքերը արցունքով լեցուեցան և եղբօրը ձեռքը բռնեց։ Ըսած խօսքը յստակ չէր, սակայն Նէխլիւտօֆ միտքը հասկցաւ և յուզուեցաւ։ Քոյրը ըսել կ'ուզէր որ իր ամուսինը սիրելով հանդերձ՝ եղբայրն ալ կը սիրէր և անոնց երկուքին միջեւ փոքրիկ կռիւ մը զինքը դժնդակօրէն կը տառապեցնէր։

— Շնորհակալ եմ. շնորհակալ եմ, ըսաւ Նէխլիւտօֆ։

Եւ յանկարծ յիշելով այն տառապանքները որոնց հանդիսատես եղած էր այդ օր, աւելցուց։

— Ա՜հ, այսօր սոսկալի բաներ տեսայ. երկու տարագիրներ մեռցուցին։

— Ի՞նչպէս մեռցուցին...։

— Այո՛, մեռցուցին, չափազանցութիւն չէ ըսածս։ Այս տաքին զանոնք դուրս հանեցին բանտէն։ Եւ իրենցմէ երկուքը արեւահարէ մեռան։

- Կարելի բան չէ... ինչպէ՞ս, ատիկա տեղի ունեցաւ այսօ՞ր, քիչ մը առա՞ջ։

— Այո՛, իրենց դիակները տեսայ։

— Բայց ի՞նչու մեռցուցին, ո՞վ մեռցուց, հարցուց Նաթալի։

— Անո՛նք որ անգթութիւնը ունեցան բռնի զիրենք տանելու, ըսաւ Նէխլիւտօֆ թեթեւօրէն սրտնեղած, որովհետեւ տեսաւ որ քոյրն ալ խնդիրը իր էրկանը պէս կը դիտէր։

Ա՜հ, Աստուած իմ, ըսաւ Ակրաֆէնա մօտենալով։

— Այո՛, ամենափոքր գաղափար մը չունինք այդ թշուառներուն կրած տառապանքին վրայ, և պէտք էր որ գիտնայինք, աւելցուց Նէխլիւտօֆ դիտելով ծեր իշխանը որ, անձեռոցը վզին, սեղանին առջեւ նստած էր և այդ վայրկեանին իրեն կը նայէր։

— Նէխլիւտօֆ, գոչեց, կ'ուզէ՞ք այս զովացուցիչ ըմպելիէն խմել. շատ աղէկ է ճամբորդութեան համար։

Նէխլիւտօֆ մերժեց և կռնակը դարձուց։

— Բայց ի՞նչ կ'ուզես որ ընես ատոր համար, հարցուց Նաթալի։

— Ինչ որ կրնամ։ Որոշապէս չեմ գիտեր ի՛նչ ընելիքս, բայց կը զգամ որ բան մը ընելու եմ։

— Այո՛, այո՛, կը հասկնամ ատիկա... Իսկ ատո՞նց հետ, ըսաւ քոյրը ժպտելով ու աչքերովը ցոյց տալով ծեր Քորչակինը, ամէն բան լմնցա՞ւ։

— Կատարելապէս։ Եւ կ'ործեմ երկու կողմէն ալ այս մասին շատ ցաւող չի կայ։

— Մե՛ղք. ես կը ցաւիմ, որովհետեւ Միսին շատ կը սիրեմ։ Բայց, վերջապէս, քանի որ ատանկ է ի՞նչու կ'ուզես ուրիշ ամուսնութիւն մը կնքել, աւելցուց երկչոտութեամբ,... ի՞նչու կը մեկնիս։

— Կը մեկնիմ, որովհետեւ հարկ է որ մեկնիմ, ըսաւ Նէխլիւտօֆ չոր կերպով՝ խօսակցութեան վերջ տալու ձեւով. Բայց իսկոյն ինքզինք մեղադրեց քրոջը հանդէպ ունեցած իր պաղ վերաբերմունքին համար։ Եւ ինքնիրեն ըսաւ.

— Ի՞նչու համար իրեն չըսեմ բոլոր մտածածս։ Եւ վնաս չունի եթէ Ակրաֆէնա մտիկ ընէ, աւելցուց նայելով պառաւ սենեկապանուհիին։

— Քաթիւշայի հետ ամուսնանալու դիտաւորութեանս մասին կը խօսիս։ Իրեն կ'առաջարկեմ, բայց ինք հաստատապար կը մերժէ. և իր ձայնը կը դողար ինչպէս ամէն անգամ կը դողար երբ այս նիւթին վրայ խօսէր։ Իմ զոհաբերութիւնս չուզեր և իմ կացութեանս մէջ, զիս մերժելով, ա՛լ աւելի մեծ զոհողութիւն մը կ'ընէ, զոր չեմ կրնար ընդունիլ։ Ուստի, կը մեկնիմ,

իրեն կը հետեւիմ. ուր որ ըլլայ հո՛ն պիտի ըլլամ և իմ կարողութեանս չափով՝ պիտի ջանամ իրեն օգնութեան հասնիլ և իր վիճակը քաղցրացնել։

Նաթալի բան մը չըսաւ։ Պառաւ Ակրաֆէնա անոր կը նայէր հարցական դէմքով մը և գլուխը կ՚օրօրէր։

Այս միջոցին կիներու յատուկ սրահին դուռը բացուեցաւ ճամբայ տալու համար քիչ մը առաջուան թափօրին։ Նոյն գեղեցիկ սպասաւորը՝ Ֆիլիպ՝ և նոյն դռնապանը կը կրէին իշխանուհին։ Իշխանուհին ըսաւ որ կենան և նշան ըրաւ Նէխլիւտոֆի մօտենալու և, մեղկօրէն, իրեն երկարեց մատանիներով ծածկուած ճերմակ ձեռքը։

— Սոսկալի՜ բան է այս տաքը, ըսաւ, չեմ կրնար դիմանալ։ Այս ահաւելի կլիման զիս կը սպաննէ։

Եւ ռուսական ամառը քննադատելէ ետքը, հրաւիրեց Նէխլիւտոֆը որ իրենց այցելութեան երթայ ու յետոյ նշան ըրաւ սպասաւորներուն որ ճամբան շարունակեն։

— Անպատճառ եկէ՛ք, աւելցուց դէպի Նէխլիւտոֆ դառնալով։

Այս վերջինը քարափին վրայ ելաւ։ Իշխանուհիին թափօրը դէպի աջ ուղղուեցաւ, առաջին վակօններուն տեղը։ Իշխանը բեռնակիրի մը ընկերակցութեամբ որ իր գոյքերը կը բերէր և Թարասի հետ, դէպի ձախ գնաց՝

— Ահաւասիկ իմ ընկերս, ըսաւ քրոջը ցոյց տալով Թարասը որուն պատմութիւնը արդէն պատմած էր։

— Ինչպէ՞ս երրորդ կարգով կը ճամբորդես, զարմացաւ Նաթալի, երբոր իշխանը կանգ առաւ վակօնի մը առջեւ ուր բեռնակիրն ու Թարաս մտած էին։

— Այո՛, հոն աւելի հանգիստ կ՚ըլլամ, Թարասին հետ, ըսաւ..., ու յետոյ, աւելցուց, մոռցայ ըսելու որ

իմ Կուզմինսքոյի հողերս տակաւին գեղացիներուն չձգեցի, ուստի, երբոր մեռնիմ, տղաքը կը ժառանգեն։

— Տիմիթրի, կ՚աղաչեմ, ատոր վրայ մի՛ խօսիր, պոռաց Նաթալի։

— Եւ եթէ այդ հողերն ալ գեղացիներուն տամ, քեզ կը վստահեցնեմ որ հարստութեանս բոլոր մնացորդը տղոց համար պիտի ըլլայ, քանզի շատ հաւանական է որ չպիտի ամուսնանամ և եթէ ամուսնանամ զաւակ չպիտի ունենամ... այսպէս...։

— Տիմիթրի, կ՚աղաչեմ, այդ բանը մի՛ ըսեր, գոչեց Նաթալի։

Բայց Նէխլիւտոֆ կը տեսնար որ քոյրը այդ խօսքերը հաճոյքով կը լսէր։

Առաջին կարգի վակօնի մը դիմաց կեցած էին հետաքրքիրներ որոնք կը դիտէին Կորչակին իշխանուհին։ Ուղեւորները արդէն իրենց տեղերը գրաւած էին։ Ուշացողները աճապարանքով կառքերը կը մտնէին։ Պաշտօնեաները դուռները կը գոցէին։

Նէխլիւտոֆ վակօնը մտաւ որ արեւէն տաքցած էր և իսկոյն տամալիին վրայ ելաւ։

Նաթալի վակօնին դէմ կայնած էր Ակրաֆէնայի հետ և ի զուր խօսակցութեան նիւթ կը փնտռէր։ Նոյն իսկ չէր համարձակեր իր եղբօրմէն խնդրելու որ իրեն նամակ գրէ քանզի երկար ատենէ ի վեր, ինքն ու իր եղբայրը այդ տեսակ խնդիրքները ծիծաղելի կը համարէին մեկնողներու համար։ Դրամական շահերու և ապագայ ժառանգութեան մասին փոխանակուած քանի մը խօսքերը, ջնջած էին իրենց մէջ հաստատուած եղբայրական քաղցր համաձայնութիւնը։ Այժմ իրարու օտար կը զգային ինքզինքնին, այն աստիճան որ Նաթալի թեթեւացում մը զգաց երբոր կառախումբը շարժեցաւ և

կրցաւ բարեւով մը և տխուր դէմքով մը ըսել. «Ո՛ն ուրեմն, Տիմիթրի, ցտեսութիւն»։

Բայց կառախումբը հեռանալուն պէս, սկսաւ մտածել թէ ի՛նչ կերպով հաշիւ պիտի տար էրկանը իր ունեցած տեսակցութեան մասին և այս բանը զինքը մտատանջ դարձուց։

Նէխլիւտոֆ ալ, հակառակ որ իր քրոջ նկատմամբ շատ բարի զգացումներ ունէր, այժմ մեծ նեղութիւն մը կը զգար անոր վրայ մտածելով և կ'ուզէր կարելի եղածին չափ շուտ այդ տպաւորութենէն ազատիլ. Կը զգար որ առջի Նաթալին այլեւս գոյութիւն չունէր. և թէ անոր տեղ իր էրկանը գերի եղած կին մը կար. էրիկ մը որ իրեն համար օտարական և անտանելի էր։ Յստակօրէն տեսած էր որ իր քրոջ դէմքը այն ատեն կ'ոգեւորէր երբոր իր էրկանը սիրելի նիւթին վրայ կը խօսէին. այսինքն՝ հողերու շնորհումը գեղացիներուն և ապագայ ժառանգութիւնը. ու այս բանը զինքը կը տխրեցնէր։

ԺԲ.

Վակոնին ներսը տաքութիւնը այն աստիճան նեղձուցիչ էր որ Նէխլիւտոֆ նախընտրեց տամալին վրայ կենալ։ Բայց հոն ալ իրեն կը թուէր որ օդ չի կար և այն ատեն միայն լիաթոք շնչել սկսաւ երբոր կառախումբը մեծ քաղաքի շէնքերէն դուրս ելաւ և դաշտերէն անցաւ։

«Այո՛, զանոնք սպաննեցին» կը կրկնէր ինքնիրեն։ Եւ այդ օրուան ընթացքին մէջ հաւաքած տպաւորութիւններէն, տարօրինակ յստակութեամբ կը ցցուէր իր երեւակայութեան մէջ մեռած երկրորդ թիապարտին գե-

ղեցիկ դէմքը, իր շրթունքներուն ժպտուն արտայայտութեամբը, իր խիստ ճակատովը և իր նուրբ ականջովը։

«Եւ ամենէն սոսկալին այն է որ կարելի չէ ըսել թէ որո՛ւ կողմէ սպաննուած է։ Միւս բանտարկեալներուն պէս Մասլէննիքօֆի հրամանովը ճամբայ հանուած է։ Այս վերջինը հաւանօրէն իր հրամանը տուած է, ըստ սովորութեան, իր ստորագրութիւնը դնելով թուղթի մը տակ և բնականաբար՝ ո և է պատասխանատուութիւն չկրնար ստանձնել։ Ինքզինք ա՛լ աւելի նուազ յանցաւոր կրնայ նկատել բանտի բժիշկը որ դատապարտեալները քննած է։ Խղճմտօրէն իր պարտականութիւնը կատարած է զատելով տկարները, բայց չէր կրնար նախատեսել ո՛չ այս ահռելի տաքը և ո՛չ այն պարագան որ զանոնք քով քովի սեղմուած պիտի տանէին այդ յառաջացած ժամուն։ Տնօրէ՞նը... բայց անիկա կէտ առ կէտ կը գործադրէր այսինչ օր այսինչ թիւով թիապարտներ ղրկելու համար տրուած հրամանը։ Նոյնպէս խնդրի առարկայ չէր կրնար ըլլալ կարաւանի պետը որուն պարտականութիւնն էր որոշեալ թիւով մարդիկ առնել և իրենց տեղը յանձնել։ Կարաւանը առաջնորդեց ինչպէս որ պէտք էր ընել և չէր կրնար գուշակել թէ քաջառողջ մարդիկ չպիտի կրնային դիմանալ և պիտի մեռնէին։ Այսպէս ուրեմն, ո՛չ ոք պատասխանատու էր. այսուհանդերձ մարդիկ մեռած էին այդ անձերու ձեռքով որոնք չէին կրնար պատասխանատու հռչակուիլ։

«Եւ բոլոր ասոնք պատահեցան, ըսաւ ինքնիրեն Նէխլիւտոֆ, որովհետեւ կառավարիչ, տնօրէն, վաշտապետ, ոստիկան կ'երեւակայեն թէ կացութիւններ կան ուր մարդս պարտաւոր չէ մարդկօրէն վարուիլ մարդկային արարածներու հանդէպ։ Ակներեւ է որ բոլոր այդ անձերը եթէ կառավարիչ, տնօրէն, սպայ չըլլային,

քանի անգամ պիտի մտածէին այդ տաքին ու սեղմուած խումբերով մարդիկ քալեցնելէ առաջ, քանի անգամ պիտի կենային և տեսնելով տխուր կամ հեղձամղձուկ մարդ մը, զայն խումբէն դուրս պիտի հանէին, ջուրը պիտի տանէին, թոյլ պիտի տային որ հանգչէր, պիտի զովացնէին և վերջապէս, եթէ թշուառ մարդը մեռնէր, արգահատանք ցոյց պիտի տային: Բայց այդ բաները չըրին. նոյնիսկ ուրիշներու արգիլեցին ընելը, միմիայն անոր համար որ իրենց առջեւ կը տեսնէին ո՛չ թէ անձեր, այլ իրենց պաշտօնը և անոր հետեւանքները, զորս մարդկային պարտականութիւններէ վեր կը դասէին: Ամէն բան ասոր մէջն է ահա:»

Եւ եզրակացուց.

«Այն վայրկեանին ուր կ'ընդունուի թէ պարագաներ կան ուր մարդասիրական զգացումները նշանակութիւն չունին, չի կայ ոճիր մը որ կարելի չըլլայ գործել խղճի կատարեալ հանդարտութեամբ մը:»

Այս խորհրդածութիւններուն մէջ այնքա՛ն խորասուզուած էր որ չնշմարեց օդին կրած փոփոխութիւնը. արեւը մարը մտած էր խոշոր ամպի մը ետեւ և արեւմուտքի կողմէ փոթորիկը կը յառաջանար: Ամպը ատեն ատեն կը պատռէր փայլակներէ և վակօններու անիւներու աղմուկին կը խառնուէր, ատեն ատեն, որոտումի ձայնը: Փոթորիկը արագօրէն կը մօտենար, հովէն տարուած անձրեւի կաթիլներ կ'իյնային տամալին ու Նեխլիւտոֆի վերարկուին վրայ: Նեխլիւտոֆ հակառակ կողմը անցաւ և շնչելով զով խոնաւութիւնը և հողէն արտաբուրող ցորենի հոտը:

— Դարձեալ, դարձեալ, կ'ըսէր հրճուելով դաշտերու, պարտէզներու և բանջարանոցներու տեսքէն որոնք կը վերակենդանանային անձրեւի բարերար ազդեցութեան տակ:

Տարափը երկար չտեւեց. Արեւը կրկին երեւցաւ շողշողուն և, արեւելքէն, հորիզոնին վրայ երեւցաւ ծիածանը:

«Ո՞ւր հասած էի իմ խորհրդածութիւններուս մէջ, հարցուց ինքնիրեն Նեխլիւտոֆ, երբ բոլոր այդ երեւոյթները վերջ գտան և կառախումբը մտաւ խոր ձորի մը մէջ:

«Այո՛, պատասխանեց, կը մտածէի թէ բոլոր այդ տնօրէնները, կառաւանի պետերը և ընդհանրապէս բոլոր այդ պաշտօնեաները որոնք, շատ անգամ, ներքնապէս քաղցրաբարոյ և բարի մարդիկ են, չար եղած են իրենց պաշտօնին բերումով:»

Յիշեց Մասլէննիքօֆի անտարբերութիւնը երբոր իրեն խօսած էր բանտերու մէջ անցած դարձածին ու տնօրէնին խստութեան մասին. «Յայտնապէս այս մարդիկը, իբրեւ պաշտօնեայ անզգայ են որ և է մարդասիրական զգացումի, ինչպէս քարայատակուած հողը անձրեւին, մտածեց Նեխլիւտոֆ նայելով ձորին քարոտ կողերուն՝ որոնց վրայէն անձրեւին կաթիլները վար կը սահէին: Գուցէ հարկաւոր է այդ կողերը քարայատակել: Բայց և այնպէս տխուր բան է տեսնել այդ անբեր հողը որ կրնար նոյնքան բեղուն ըլլալ որքան շրջակայ հողերը: Նոյն բանն է նաեւ մարդոց համար: Կրնան օգտակար ըլլալ, բայց յուսահատական է տեսնել որ իրենց մարդկային լաւագոյն յատկութենէն՝ իր մերձաւորին համար սէր և գութ ունենալէ՝ զրկուած են:

«Եւ բոլոր ասոնք, շարունակեց Նեխլիւտոֆ, յառաջ կուգան անկէ՝ որ իբրեւ օրէնք կը ճանչնան ինչ որ չէ և չեն ճանչնար՝ իբրեւ օրէնք՝ յաւիտենական, անփոփոխ և անբռնաբարելի օրէնքը զոր նոյնինքն Աստուած քանդակած է մարդոց սրտին մէջ: Ահա՛ ասոր համար իրենց

հետ շփում ունենալը դժնդակ է ինծի։ Սոսկալի են, աւելի սոսկալի քան աւազակները։ Աւազակ մը կրնայ գթութեան կարող ըլլալ։ Իրենք՝ ո՛չ։ Իրենք զրահապատուած են ամէն գթասիրական զգացումի դէմ և ասոր համար սոսկալի են, հազար անգամ աւելի սոսկալի քան հռչակաւոր յուղկահարները․․․։

«Անշունչ բաներու հետ կարելի է առանց սիրոյ վարուիլ․ կարելի է ծառեր հատանել, աղիւս շինել, երկաթ դարբնել։ Բայց կարելի չէ մարդոց հետ առանց սիրոյ վարուիլ, ինչպէս կարելի չէ մեղուներու հետ առանց խոհեմութեան վարուիլ։ Եւ ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ․ քանզի մարդոց միջեւ փոխադարձ սէրը մարդկային կեանքի հիմնական օրէնքն է։ Իրա՛ւ է որ մարդ ինքզինք բռնի սիրել չկրնար տալ, ինչպէս կրնայ ինքզինք աշխատութեան բռնադատել, բայց ասկէ չհետեւիր որ կարելի է առանց սիրոյ վարուիլ մարդոց հետ, մանաւանդ երբ իրենցմէ բան մը կը պահանջենք։ Եթէ մարդոց համար սէր չես զգար, միայն քու անձովդ զբաղէ՛, անշունչ բաներով զբաղէ՛, ինչով որ կ'ուզես, բայց ո՛չ քու նմաններուդ հետ։

Եւ խօսքը իրեն ուղղելով՝ շարունակեց․

«Այն վայրկեանին ուր ինքզինքիդ կը ներես մարդոց հետ առանց սիրոյ վարուելու, ինչպէս երէկ ըրիր քեռայրիդ հանդէպ, այլեւս սահման չես կրնար ճանչնալ քու նմաններուդ հանդէպ անգթութեան և վայրագութեան․ ինչպէս այսօր օրինակները տեսար, քու տառապանքիդ ալ սահման չպիտի ըլլայ։ Այո՛, այո՛, այս է ահա, ճիշտ ա՛յս է» եզրակացուց Նեխլիւտոֆ երկակ հրճուանք մը զգալով․ նախ զովութեան զգայութիւն՝ ճնշիչ տաքութենէն ետքը․ յետոյ՝ զինքը երկար ատենէ ի վեր զբաղեցնող հարցի մը մէջ ծայրագոյն պայծառութեան հասած ըլլալու զգացումը։

Այն վակոնը որուն մէջ տեղաւորուած էր Նեխլիւտոֆ կիսովին լեցուած էր։ Սպասաւորներ, բանուորներ, արհեստաւորներ, մսավաճառներ, հրեաներ, խանութի աշկերտներ, բանուորի կիներ, զինուոր մը, երկու տիկին, մին դեռատի՝ միւսը տարիքոտ և պարոն մը, խստադէմ և ոլիզաւոր բեղոյրով։ Բոլոր այս ուղեւորները իրենց տեղը նստած էին․ ոմանք բան կ'ուտէին, ուրիշներ կը ծխէին ու ոգեւորուած կը խօսակցէին։

Թարաս, գոհ դէմքով, աջ կողմը նստած էր Նեխլիւտոֆի տեղը պահելով։ Իր դէմի մարդուն հետ կը խօսէր, որ ինչպէս ետքէն Նեխլիւտոֆ իմացաւ, պարտիզպան մըն էր որ տեղ մը գործ գտած էր։ Մինչեւ Թարասի քով գալէ առաջ, Նեխլիւտոֆ կեցաւ ճերմակ մօրուքով պատկառելի ծերունիի մը քով, որ գեղջկուհիի տարազ հագած դեռատի կնոջ մը հետ կը տեսնուէր։ Այս վերջինը իր քով եօթը տարեկան աղջնակ մը ունէր, որ գրեթէ ճերմակի մօտեցող դեղձան մազեր ունէր, փոքրիկ հիւսքով մը միացած։

Նեխլիւտոֆը նշմարելով՝ ծերունին տեղ բացաւ և քաղաքավարութեամբ ըսաւ․

— Նստեցէ՛ք, խնդրեմ։

Նեխլիւտոֆ շնորհակալ եղաւ և ցոյց տրուած տեղը նստաւ։ Այն ատեն դեռատի կինը իր վայրկեան մը ընդմիջուած պատմութիւնը վերսկսաւ։

Կը պատմէր թէ իր ամուսինը, որուն այցելութիւն տուած էր, ի՛նչպէս ընդունած էր զինքը։

— Տօներու շաբթուն իր քովն էի, յետոյ այս անգամ ալ գացի և այժմ կը յուսամ որ Ծնունդին դարձեալ երթամ։

— Այդպէս ըլլալու է, հաւանութիւն տուաւ ծերունին, պէտք է ատեն ատեն երթալ զինքը տեսնել։

Առանց ատոր, երիտասարդ մարդ մը, քաղքին մէջ, կրնայ գէշ ընթացքի հետեւիլ։

— Չէ՛, սիրելի պարոն, երկու այդ տեսակ մարդ չէ։ Երբեք յիմարութիւններ չըներ. աղջիկն կը նմանի։ Բոլոր շահածը, ամենայետին փարան, տուն կը ղրկէ։ Գիտնայի՜ք ինչ գոհ եղաւ իր աղջիկը տեսնելով, ըսաւ դեռատի կինը ժպտելով։

— Եթէ խելօք է, աւելի աղէկ, ըսաւ ծերունին։ Իսկ ասկէ չգործածէ՞ր, աւելցուց, ցոյց տալով մարդ մը և կին մը, որոնք հաւանօրէն գործարանի բանւորներ էին։ Մարդը շիշէ մը օղի կը խմէր և կինը պարկը ձեռքը բռնած՝ անոր կը նայէր սեւեռուն ակնարկով մը։

— Չէ՛, իմ մարդս չխմեր ու չծխեր, ըսաւ ծերունին խօսակիցը, առիթէն օգուտ քաղելով իր երկանը գովեստը ընելու համար կրկին։ Իրեն պէս մարդ քիչ կը գտնուի։

— Աւելի աղէկ, կրկնեց ծերունին, որ խմած բանւորը կը դիտէր։

Այս վերջինը խմելը լմնցնելով, շիշը կնոջը հրամցուց։ Ան ալ խնդալով ու գլուխը օրօրելով, շիշը բերանին տարաւ։

Բանւորը տեսնելով որ ծերունին ու Նէխլիւտոֆ զինքը կը դիտէին, ըսաւ.

— Ինչ կայ վարպետ. զուարճալի՞ կը գտնէք մեր խմելը։ Երբ կ'աշխատինք ո՛չ ոք կը նշմարէ, և երբ կը խմենք ամէն մարդ կը տեսնէ։ Աշխատեցայ ու հիմակ ալ կը խմեմ ու կնկանս ալ կը հրամցնեմ։ Ահա՛ եղածը։

— Այո՛, այո՛, ըսաւ Նէխլիւտոֆ, չգիտնալով ի՛նչ պատասխանելը։

— Կնիկս, վարպետ, հաստատուն կին մըն է։ Իրմէ գոհ եմ. անանկ չէ՞, Մավրա՛։

— Ա՛ռ, ալ չեմ ուզեր. ըսաւ կինը շիշը երկարելով։ Եւ ինչու անծեղի պէս կը շատախօսես։

— Ահա՛ ասանկ է, շարունակեց բանւորը, ուրախ եղած ատենը, ամէն բան աղէկ կ'երթայ, բայց երբ սկսի ճռնչել՝ իւղ չքսուած կառքի կը նմանի։ Անանկ չէ՞, Մավրա։

Մավրա, խնդալով, հերքումի շարժում մը ըրաւ։

— Սո՛ւս եղիր, շատախօս, ըսաւ։

— Ըսածիս պէս է. մինչեւ ատեն մը հիանալի կին է, բայց ատեն ատեն համը կը փոխէ... ճշմարտութիւնը կ'ըսեմ, վարպետ, կը ներէք, խմեցի անոր համար է...։

Եւ բանւորը տեղաւորուեցաւ քնանալու համար, գլուխը կնոջ ծունկին վրայ դրած, որ բերանաբաց կը խնդար։

Նէխլիւտոֆ քիչ մըն ալ կեցաւ ծերուկին հետ, որ իրեն պատմեց թէ վառարան շինող մըն էր, թէ յիսուներեք տարիէ ի վեր կ'աշխատէր, թէ այժմ կ'ուզէր հանգչիլ, բայց ժամանակ չունէր, և թէ գեղ կ'երթար իրենները տեսնելու։

Մինչեւ ծայրը ծերունիին պատմութիւնը մտիկ ընելէ ետքը, Նէխլիւտոֆ ոտքի ելաւ և իր տեղը գնաց, ուր Թարաս պահած էր։

— Նստեցէ՛ք, Տէր իմ, պարկը հո՛ն կը դնենք, ըսաւ Թարասի դէմը նստող պարտիզպանը քաղաքավարութեամբ։

Թարաս սկսաւ իր վրայ խօսիլ։ Կ'ըսէր թէ՝ երբ խմած չէր, խօսք չէր կրնար ընել, բայց օղի խմելուն պէս, խօսելիք աղէկ նիւթեր կը գտնար և կրնար ամէն բան բացատրել։

Արդարեւ, ժուժկալ ատենը, Թարաս լռակեաց էր,

բայց քիչ մը գլուխը բռնելուն պէս, ինչ որ իրեն շատ չէր պատահեր, շատ դիւրահաղորդ կ'ըլլար։ Այն ատեն կը սկսէր շաղակրատել մեծ պարզութեամբ մը և միշտ քաղաքավարօրէն։

Այդ օրը ճիշտ այս վիճակին մէջ կը գտնուէր։ Նէխլիւտօֆը մօտեցած ատեն խօսքը ընդհատեց, բայց պարկը տեղաւորելէ ետքը, նստաւ և զօրեղ ձեռքերը ծունկերուն վրայ, վերսկսաւ իր պատմութիւնը․ ակնարկը չեչտակի պարտիզպանին աչքերուն յառելով։ Այս նոր բարեկամին կը պատմէր, բոլոր մանրամասնութիւններով, իր կնոջ դէպքը, թէ ի՛նչու Սիպերիա կ'աքսորէին և թէ ի՛նչու ինքն ալ անոր կը հետեւէր։

Նէխլիւտօֆ երբեք այս պատմութեան մանրամասնութիւնները լսած չէր․ ուստի հետաքրքրութեամբ մտիկ կ'ընէր։ Պատմութեան այն կէտին հասած էր ուր թունաւորումը արդէն կատարուած էր և ընտանիքը իմացած էր որ Ֆէտօթիան էր ոճիրը գործողը։

— Իմ դժբախտութիւնս է որ կը պատմեմ, ըսաւ Թարաս իշխանին, բարեկամական անկեղծութեամբ մը՝ Սրտի տէր մարդու մը հանդիպելու բախտը ունեցայ՝ ուստի կը պատմեմ կոր։

— Խօսեցէ՛ք։

— Այդ վայրկեանէն, բարեկամ, խնդիրը երեւան ելաւ։ Մայրս քօղը կ'առնէ և կ'ըսէ․

— «Ուրիադնիքին (իշխանութեան ներկայացուցիչ) կ'երթամ կոր»։ Ծերուկ հայրս, որ ուղղամիտ մարդ մըն է՝ իրեն կ'ըսէ․ «մի՛ աճապարեր, պառաւ․ մեր հարսը տակաւին տղայ է․ իր ըրածը չէր գիտեր․ պէտք է գութ ունենալ իրեն համար։ Գուցէ կը բարեփոխուի։» Բայց մայրս խօսք մտիկ ընել չուզեր․ «եթէ քովերնիս պահենք ամէնքս ալ պիտի մեռցնէ», կ'ըսէ։ Այն ատեն

գնաց գտաւ Ուրիադնիքը որ իսկոյն եկաւ իր վկաներով։

— Իսկ դուն, ի՞նչ կ'ընէիր, հարցուց պարտիզպանը։

— Ես սարսափելի խիթերու մատնուած էի և ներսս եղածը բոլոր կը փսխէի։ Այն ատեն հայրս Ֆէտօթիան կառք դրաւ, նախ ոստիկանատունը՝ և յետոյ հարցաքննիչ դատաւորին տարաւ․ Եւ կինս անմիջապէս ամէն բան պատմեց դատաւորին․ թէ ուրկէ առած էր արսէնիքը և թէ ինչպէ՛ս պատրաստած էր կարկանդակը։ Դատաւորը իրեն կը հարցնէ թէ ինչո՞ւ ըրած էր այս։ Կինս կը պատասխանէ․ «Որովհետեւ ա՛լ չէի կրնար հետը ապրիլ։ Կը նախընտրեմ Սիպերիա երթալ քան իրեն հետ ապրիլ»—այսինքն ինծի հետ, բացատրեց Թարաս ժպտելով, Ուրեմն այսպէս, կատարեալ խոստովանութիւն կ'ընէ։ Բնականաբար զինքը բանտ կը ղրկեն։ Հայրս առանձին տուն կը վերադառնայ։ Հունձքերը կը մօտենային և տան մէջ մօրմէս զատ կին չի կար, և ինքն ալ բանի մը կարող չէր․ Մենք մեզի կ'ըսէինք որ լաւ պիտի ընենք եթէ երաշխաւորութեամբ կնոջս ազատ ձգուիլը խնդրենք։ Հայրս կ'երթայ պաշտօնեայ մը տեսնելու, բայց չյաջողիր․ Ուրիշի մը կը դիմէ առանց արդիւնքի։ Այսպէս հինգ վեց հոգիի կ'երթայ, միշտ առանց բան մը կարենալ ընելու։ Իր դիմումներէն պիտի հրաժարէր երբոր բախտ կ'ունենայ հանդիպելու մարդու մը որ դատարանական բոլոր վարպետութիւններու տեղեակ էր։ Այդ մարդը հօրս կ'ըսէ․ «Հինգ ռուբլի տուր և ես զայն կ'ազատեմ»։ Հայրս կը սակարկէ և վերջապէս երեք ռուբլի կը կապէ։ Այս գումարը ունենալու համար կնոջս կտաւը գրաւ կը դնեմ։ Կարճ խօսքով, թուղթ մը կը պատրաստէ որ ազդեցութիւն կ'ընէ։ Այդ ատեն արդէն աղէկցած էի և ես գացի զինքը առնելու։

— Քաղաք կը հասնիմ, ձիս տեղ մը կը կապեմ,

թուղթը կ'առնեմ և բանտ կը հասնիմ։ «Ի՞նչ կ'ուզես հոս» կը հարցնեն։ Կը պատասխանեմ. «Կինս որ հոս բանտարկուած է, հրաշխաւորութեամբ պիտի առնեմ». —Թուղթ մը ունի՞ս, կը հարցնեն։ Թուղթս կուտամ. մարդ մը կը նայի և կ'ըսէ որ սպասեմ։ Փոքրիկ նստարանի մը վրայ կը նստիմ. Կէսօրը արդէն անցած էր. Մեծաւոր մը կուգայ. «Դո՞ւն ես Վարկուչօֆը, կը հարցնէ»—Այո.—«Լաւ ուրեմն, ա՛ռ տար»։ Իսկոյն դուռ մը կը բացուի և կինս դուրս կ'ելլէ իր հագուստները հագած։ Պանդոկ կ'երթանք, ձիս կառքի մը կը լծեմ, կինս մէջը կը նստեցնեմ ու ճամբայ կ'ելլենք։ Կինս չխօսիր. Գրեթէ հասած էինք երբոր կը հարցնէ. —մայրը ո՞ղջ է.— Այո՛, կ'ըսեմ.— Իսկ հայրը ո՞ղջ է.— ողջ է.— ներէ՛, Թարաս, կ'ըսէ. ըրած յիմարութեանս։ Ես ալ չէի գիտեր թէ ի՛նչ կ'ընէի։» Ես կը պատասխանեմ. «Անօգուտ է ատոր խօսքը ընել, շատոնց ներած եմ։» Ա՛լ խօսք մը չըներ։ Տուն կը հասնինք, կինս մօրս ոտքերը կ'իյնայ. Մայրս կ'ըսէ. «Աստուած քեզ պիտի ներէ»։ Հայրս ալ կը համբուրէ. «Անցածը մոռնանք, կ'ըսէ. հիմա պէտք է աշխատիլ, ցորենը հասունցած է, հունձքի ատենն է. վաղը Թարասին հետ դաշտ պէտք է երթաս»։ Այդ օրէն սկսեալ այնպէս աշխատիլ սկսաւ որ հիանալի էր։ Հուժկու և երիտասարդ կին մըն է, Աշխատութեան մէջ այնքա՜ն եռանդ ցոյց կուտար որ յաճախ կը սխալուէի զինքը սանձել։

— Իր վերադարձէն ետքը քեզի հետ սիրո՞վ էր, հարցուց պարտիզպանը։

— Ի՜նչ կ'ըսես, անանկ կապուած էր ինծի որ կարծես թէ մէկ հոգի մէկ մարմին եղած էինք։ Մտքէս անցածը կը հասկնար։ Մայրս որ շատ դիւրաւ գոհ չըլլար, ինքն ալ կ'ըսէր. «կարծես փէտօթեան փոխեր են, նոյնը

չէ»։ Օր մը իրեն կը հարցնեմ. «Ի՞նչ գաղափարով այդ բանը ըրիր։ Կինս կը պատասխանէ. «Ա՛լ քեզի հետ ապրիլ չէի ուզեր, կը նախընտրէի մեռնիլ.— Իսկ հիմա՞, կը հարցնեմ։— Հիմա քեզ սրտիս մէջ կը կրեմ, կը պատասխանէ։

Թարաս լռեց և գլուխը ճօճեց շրթունքին վրայ շող-շողուն ժպիտով մը։

— Օր մը, վերսկսաւ, տուն կը մտնեմ և կոչնագիր մը կը գտնեմ փէտօթիայի համար, որ դատի կը կանչուէր։ Մենք նոյն իսկ ա՛լ ատոր վրայ չէինք մտածեր։

Այս վայրկեանին կառախումբը գնացքը մեղմացուց։ Կայարանի մը կը մօտենային։ Պարտիզպանը վար իջաւ զովացուցիչ ըմպելի մը խմելու համար։ Նէխլիւտօֆ իրեն հետեւեցաւ ու քարափին վրայ իջաւ.

Կառախումբէն իջնալէ առաջ, Նէխլիւտօֆ շատ մը ճոխ կառքեր նշմարած էր երեք չորս գեղեցիկ ձիերու լծուած։ Քարափին վրայ, առաջին կառքի վակոնի մը առջեւ խումբ մը նշմարեց որուն մէջ խոշոր կին մը և երիտասարդ մը կը տեսնուէին։ Իրենց ետեւ կեցած էին ծառաները։

Նէխլիւտօֆ ճանչցաւ որ երիտասարդը ուսանող Քորչակինն էր։ Խոշոր կինը իշխանուհիին քոյրն էր որուն ագարակը եկած էին Քորչակինները։

ԺԳ.

Դատապարտեալներու կարաւանը, որուն մէջ կը գտնուէր Մասլովա, հինգ հազար վերստ ճամբայ ըրած էր. Մինչեւ Փերմ Մասլովա մերթ շոգեկառքով մերթ շոգենաւով ճամբորդած էր, հասարակ ոճրագործներու հետ։

Այդ քաղքին մէջ միայն Նէխլիւտօֆ հրաման ստացաւ որ Մասլօվա քաղաքական յանցաւորներու մէջ դասուի· այդ գաղափարը իրեն տուած էր Պօկօտուհօֆսքայա որ այդ դասակարգին կը պատկանէր:

Մինչեւ Փէրմ ճամբորդութիւնը շատ դժնդակ եղաւ Մասլօվայի համար, թէ՛ ֆիզիքական և թէ բարոյական տեսակէտով: Բազմութեան խճողումը վակոններուն մէջ, անոնց աղտոտութիւնը և զզուելի միջատներու ներկայութիւնը որ զինքը անդադար կը նեղէին, իրեն համար չարչարանքի մը պատճառ էին. յետոյ միջատներէ ո՛չ նուազ պժգալի մարդոց կոշտութիւնը իրեն և ո՛չ իսկ վայրկեան մը հանգիստ տուին:

Բանտարկեալ այրերու և կիներու միջեւ, կարաւանի պահապաններն ու նոյն իսկ մեծերը, ցոփութեան այնպիսի չնական ու անպատկառ սովորութիւններ ունէին որ ամէն կին, մանաւանդ դեռատի կին մը, միշտ զգոյշ ըլլալու էր եթէ չէր ուզեր ընդհանուր ապականութեան մէջ իյնալ: Եւ երկիւղի ու պայքարի այս անընդհատ վիճակը ծայրայեղօրէն դժնդակ էր:

Մանաւորաբար Մասլօվա, իր գեղեցկութեան և իր անցեալ ամօթալի կեանքին պատճառաւ, ենթակայ էր լսելու էրիկմարդոց չնական առաջարկութիւնները: Իրեն եղած դիմումներուն առթիւ ցոյց տուած յամառ ընդդիմութիւնը իբրեւ նախատինք մը կը համարուէր և իրեն դէմ թշնամութիւն կը գրգռէր:

Բայց Ֆէտօսիայի ու Թարասի ներկայութիւնը իր վիճակը բարեփոխեց· այս վերջինը իմանալով որ իր կնոջ առաքինութիւնը վտանգի մէջ էր՝ յօժարակամ հրաժարեցաւ իր ազատութենէն զայն պաշտպանելու համար և, Նիժնիէն սկսեալ, բանտարկուածներու հետ կը ճամբորդէր: Մասլօվայի քաղաքական բանտարկեալներու մէջ

փոխադրուիլը զինքը քիչ մը հանդստացուց: Այս վերջինները հասարակ ոճրագործներէն աւելի աղէկ կը կերակրուէին, նաեւ անոնց մէջ շատ ենթակայ չէին ըլլար անուանարկիչ կոշտութիւններու: Այս նոր միջավայրին մէջ Մասլօվա ազատ էր էրիկ մարդոց ցանկութիւններէն և կրնար հանդիստ ապրիլ առանց վախ ունենալու որ իր ամօթալի անցեալը միտքը կը ձգեն և զոր կ'ուզէր մոռացութեան մէջ թաղել:

Բայց մեծագոյն շահը որ ունեցաւ այս փոխադրութենէն այն եղաւ որ մէկ քանի անձերու հետ ծանօթացաւ որոնք իր վրայ փրկարար ու վճռական ազդեցութիւն մը ըրին:

Արտօնութիւն ստացաւ քաղաքական դատապարտեալներու հետ ճամբորդելու, սակայն քաջառողջ ըլլալով՝ ստիպուած էր ոտքով երթալու, ինչպէս հասարակ դատապարտեալները· այսպէսով եկած էր մինչեւ Թօմսք:

Իրեն հետ ոտքով կը քալէին նաեւ երկու քաղաքական դատապարտեալներ· մին՝ Մարիա Փավլօվնա Շթէթինին՝ այն մանկատի կապուտ աչուի աղջիկն էր որ Մասլօվայի ուշադրութիւնը գրաւած էր Պօկօտուհօֆքեայի հետ ժամադիր եղած օրը· միւսը՝ Սիմօնսոն անուն մարդ մըն էր, թուխ գոյնով ու ցցուած մազերով:

Մարիա Փավլօվնա ոտքով կ'երթար, որովհետեւ կառքին մէջ ունեցած տեղը տուած էր հասարակ դատապարտեալ կնոջ մը որ յղի էր: Գալով Սիմօնսոնի՝ անիրաւ կը համարէր դասակարգի առանձնաշնորհումէն օգտուիլ և ասոր համար հետիոտն կ'երթար·

Այս երեք բանտարկեալները պէտք էր որ առտուն միւս քաղաքական դատապարտեալներէն կանուխ ելլէին որպէսզի ժամանակին միանային հասարակաց կալանաւորներուն:

Վերջին կայաններէն մէկուն մեծ քաղաքի մը դրան առջեւ հասան ուր ոստիկանութեան նոր սպայ մը եկաւ կարաւանը առաջնորդելու։

Սեպտեմբերի միգամած առաւօտ մըն էր. անձրեւը ձիւնին կը խառնուէր և ատեն ատեն սառուցեալ քամի մը կը փչէր։ Բոլոր բանտարկեալները—չորս հարիւր մարդ և յիսունի չափ կին—արդէն հաւաքուած էին կայանին բակը։ Խումբ մը շրջապատած էր սպան որ երկու աւուրչէք կը բաժնէր. ոմանք ուտելիք կը գնէին բակին մէջ մտնելու հրաման ունեցող վաճառողներէ։

Լռութիւնը կ'ընդմիջուէր բանտարկեալներու դրամներուն և վաճառող կիներու սուր ձայներու չչնկոցէն։

Քաթիւշա և Մարիա Փավլօվնա, երկուքն ալ կօշիկներ ու մուշտակ հագած և գլուխնին շալով ծածկած, բակը մտան և ուղղուեցան դէպի վաճառող կիները, որոնք իրենց ապրանքները ցուցադրած էին։ Հոն խառն ի խուռն կը տեսնուէին կարկանդակներ, ձուկեր, միս, հաւկիթ, կաթ, եւլն. նոյնիսկ խորոված փոքրիկ խոզ մըն ալ կը տեսնուէր։

Սիմօնսոն, բակին մէջ, կարաւանին մեկնումին կը սպասէր։ Ոտքի կանգնած վերնագաւթակին դրան դէմ, հետեւեալ մտածումը կ'արձանագրէր. «Եթէ մանրէ մը կարենար քննել և ուսումնասիրել մարդկային եղունգը՝ զայն անգործարանաւոր մարմին մը պիտի համարէր՝ այսպէս մենք ալ, երկրիս կեղեւը քննելէն ետքը, կը հաստատենք թէ երկիրը անգործարանաւոր մարմին մըն է։ Ասիկա սխալ է։»

Մասլօվա իր պարկին մէջ կը դնէր հաւկիթներ՝ փոքրիկ թարմ հացեր, մինչ Մարիա Փավլօվնա հաշիւը կը մաքրէր, երբ չչնկոց մը յառաջ եկաւ բանտարկեալներուն մէջ։

Հանդարտութիւնը շուտով վերահաստատուեցաւ և սպան՝ որ երեւցաւ՝ մեկնումի վերջին հրամանները տըւաւ։

Ամէն ինչ ըստ սովորականին տեղի ունեցաւ. բանտարկեալները մէկիկ մէկիկ համրուեցան, իրեն շղթաներուն վիճակը քննուեցաւ և ձեռնակապ ունեցողները զոյգ զոյգ դրուեցան։ Ցանկարծ սպային բարկաճայթ ձայնը լսուեցաւ, հարուածներու և տղոց հեծկլտանքի ձայներ օդը պատռեցին։ Վայրկեան մը ետքը լռութիւնը վերստին տիրեց. յետոյ կրկին խուլ մրմունջ մը անցաւ բազմութեան մէջէն։ Մասլօվա և Մարիա Փավլօվնա վազեցին դէպի աղմուկը եկած կողմը։

Հոն հասնելնուն պէս հետեւեալ տեսարանը դիտեցին,

Սպան, յաղթանդամ կորիճ մը, երկար դեղձան պեխերով, յօնքերը պռստելով, ձախ ձեռքով իր աջ բազուկը կը շփէր, որով բանտարկեալի մը զարկած էր և չէր դադրեր անլուր ու կոշտ հայհոյանքներ տեղալէ։ Իր առջեւ ոտքի կեցած էր նիհար մարդ մը, կարճ բաճկոնակով ու գլխուն կէսը ածիլուած։

Մէկ ձեռքով իր արիւնլուայ երեսը կը սրբէր, միւսով կուրծքին վրայ կը սեղմէր շալի մը մէջ փաթթուած փոքրիկ աղջիկ մը։ Տղան կուլար ու սուր ճիչեր կ'արձակէր։

— Վայրենի...

— Քեզի պիտի հասկցնեմ ընդդիմախօսելը... տո՛ւ... ր սա պզտիկը, կը գոչէր սպան... չո՛ւտ...

Պահանջեց որ ձեռնակապ դնեն այդ թիապարտին, որ, տարագրութեան դատապարտուած՝ ճամբորդութեան միջոցին, թեւերուն մէջ կը կրէր իր փոքրիկ աղջիկը որբ մնացած մօրմէն՝ որ Թոմսքի մէջ ժանտատենդէ մե-

ուած էր։ Ի զո՜ւր թշուառը կը գանգատէր թէ ձեռնակապով չպիտի կրնար իր զաւակը կրել։ Այդ պահանջումը բարկացուցած էր Նեղսիրտ սպան, որ ծեծել տուած էր տարաբախտ հայրը անմիջապէս հնազանդած չըլլալուն համար։ Կալանաւորին քով կեցած էին կարաւանի զինուորներէն մին և սեւ մօրուօք ու ձեռնակապով բանտարկեալ մը։ Այս վերջինը դաժան դէմքով մը սպային ու թշուառ հօրը կը նայէր։

Սպան հզօր ձայնով մը կրկնեց տղան առնելու և հայրը կապելու հրամանը։ Բանտարկեալները հետզհետէ աւելի սաստիկ մրմունջ մը արձակեցին։

— Թօմսքէն ի վեր առանց ձեռնակապի կը քալէր, ըսաւ յետին շարքերէն խռպոտ ձայն մը։

— Ինչ որ ալ ըլլայ այդ տղուն հետ շունի մը պէս կարելի չէ վարուիլ։

— Ի՞նչ կ'ուզէք որ ընէ իր մանկիկը։

— Ասիկա բոլորովին ապօրէն է, դիտել տուաւ ներկայ մը։

— Ո՞վ է խօսողը, գոչեց սպան՝ պիծակէ մը խայթուածի պէս բազմութեան մէջ մտնելով։

— Օրէնքը կը սորվեցնեմ քեզի։

— Ո՞վ խօսեցաւ այդպէս... դո՞ւն, դո՞ւն...։

— Ամէնքը խօսեցան... ըսաւ լայն ուսերով, կարճահասակ՝ բայց յաղթ դատապարտեալ մը։

Խօսքը լրացնելու ատեն չունեցաւ. սպան երկու ձեռքով գլխուն խոշոր հարուած մը իջեցուց։

— Կ'ուզէ՞ք ապստամբիլ... ձեզի կը ցուցնեմ թէ ինչպէս կ'ապստամբին, ձեզ շուներու պէս հրացանի բռնել կուտամ և Իշխանութեանց շնորհաւորութիւններուն կ'արժանանամ... չո՛ւտ սա պզտիկը բերէք։

Բազմութիւնը լռեց։ Զինուոր մը հեծկլտացող տղան

առաւ և սկսաւ հագուեցնել. ուրիշ մը ձեռնակապները դրաւ բանտարկեալին որ համակերպութեամբ ձեռքերը կ'երկնցնէր։

— Աղջիկը կիներուն տարէ՛ք, գոչեց սպան կրկին՝ իր երախակալը շտկելով։

Փոքրիկ աղջիկը որ կը ջանար ձեռքերը շալէն դուրս հանելու, դէմքը արիւնաներկ, կը շարունակէր սրտաճմլիկ ճիչեր արձակել։

Այդ վայրկեանին, Մարիա Փավլօվնա ամբոխին մէջէն անցաւ և մօտեցաւ սպային։

— Պարոն սպայ, հաճեցէ՛ք ինձ թոյլատրել պզտիկը առնելու։

Ուղեկից զինուորը որ տղան իր թեւերուն մէջ կը կրէր, կեցաւ։

— Ո՞վ ես դուն։

— Քաղաքական դատապարտեալներու բաժնին կը պատկանիմ։

Յայտնապէս Մարիա Փավլօվնայի գեղեցիկ դէմքը սպային վրայ ազդեց։ Անորոշ ակնարկ մը նետեց անոր վրայ և վարանոտ երեւցաւ։

— Ինձ համար բացարձակապէս կարեւորութիւն չունի... առէք տարէք, բայց որո՞ւն վրայ պիտի մնայ պատասխանատուութիւնը եթէ այդ թշուառականները փախչին։

— Ինչպէ՞ս կարելի է փախչիլ գիրկը տղայով մը։

— Աւելի երկար ատեն ձեզի հետ տեսնուելու ատեն չունիմ. առէք զայն, եթէ կ'ուզէք։

— Եկո՛ւր ինծի հետ,... կ'ըսէր Մարիա Փավլօվնա ջանալով փոքրիկ աղջիկը դէպ իրեն քաշել։ Աղջիկը կը ջանար զինուորին բազուկներէն ազատիլ և կը շարունակէր հեծկլտալ։

— Մարիա Փավլօվնա, պիտի տեսնէք որ ինծի պիտի գայ,... ըսաւ Մասլօվա իր պարկէն փոքրիկ ճերմակ հաց մը հանելով։

Արդարեւ փոքրիկ աղջիկը Մասլօվան կը ճանչնար։ Ու զայն նշմարելով, ինչպէս նաեւ փոքրիկ հացը, անոր քով գնաց։

Կրկին հանդարտութիւնը վերահաստատուեցաւ։

Դուռը բացին. կարաւանը դուրս ելաւ ու շարուեցաւ. զինուորները անգամ մըն ալ համրեցին բանտարկեալները։

Մասլօվա, որ մանկիկը թեւերուն մէջ առած էր, կիներուն մօտեցաւ և Թէոտոսիայի քով կեցաւ։

Սիմոնսոն, իր շուրջը ամէն անցածին ուշադիր հաստատ քայլերով ուղղուեցաւ դէպի սպան որ, իր վերջին հրամանները տալէ ետքը, կառք նստելու վրայ էր։

— Գէշ գործ տեսաք. պարոն, ըսաւ Սիմոնսոն։

— Հեռացէ՛ք աչքիս առջեւէն։

— Պարտականութիւն ունիմ ըսելու որ ձեր ընթացքը պարսաւելի է... շարունակեց Սիմոնսոն շեշտակի սպային նայելով։

— Ամէն բան պատրաստ է։ Օ՛ն յառաջ... գոչեց սպան առանց ուշադրութիւն ընծայելու Սիմոնսոնի յանդիմանութիւններուն և իր կառքը նստաւ։

Կարաւանը շարժեցաւ և խիտ անտառի մը մէջ մտաւ, ցեխոտ ճամբէ մը որուն երկու կողմը փոսեր կային։

ԺԴ.

Իր յետին վեց տարիներուն մէջ վարած ցոփութեան և ծուլութեան կեանքէն ետքը, ամէն տեսակ ոճրագործներու հետ անցուցած երկամսեայ բանտարկութենէն ետքը, Մասլօվա իր արդի կեանքը շատ հաճելի կը գտնէր։ Լաւ սնունդ մը և մէկ օր հանգիստ զինք կը զօրացնէին և երկու օրուան ճամբորդութեան յոգնութիւնը կը վանէին։

Ինքզինք բարեբախտ կը համարէր քաղաքական դատապարտեալներու նման ընկերներ ունենալուն և կ'ըսէր թէ երբեք իրենց պէս անձերու չէր հանդիպած։

«Եւ կուլայի դատապարտուած ըլլալու համար, կ'ըսէր, ընդհակառակը, պէտք է շնորհակալ ըլլամ Աստուծոյ։ Հիմա կը սորվիմ ինչ որ բնաւ սորվելիք չունէի։»

Կը հասկնար թէ ի՛նչ բան գործել տուած էր իր ընկերները և անոնց ըրածը կը գովէր։

Գիտէր թէ ժողովրդին համար ըմբոստացած էին, այն ժողովրդին զոր փրկել կ'ուզէին և իրենց մէջ կային անձեր որոնք մեծ դիրքերու տէր ըլլալով հանդերձ, իրենց առանձնաշնորհումները, ազատութիւնն ու կեանքը առանց վարանումի զոհած էին... և ասոր համար ա՛լ աւելի կը հիանար վրանին։

Մասնաւորաբար կը հիանար Մարիա Փավլօվնայի վրայ և նորածիլ բարեկամութիւն մը, խանդավառ ու ակնածալի, զինք դէպի անոր կը քաշէր։

Տարօրինակ կը գտնէր որ անոր պէս երիտասարդ աղջիկ մը, գեղեցիկ ու հարուստ, իբրեւ հայր ունենալով զօրավար մը, պարզ բանուորուհիի մը պէս կը հագ-

ուէր եւ իր շուրջիններուն կը բաժնէր եղբօրը ղրկած դրամները։

Այս բանը Մասլովան կը զարմացնէր ու կը հետաքրքրէր։

Մարիա Փավլօվնա նշմարեց իր բանտակից ընկերուհիին վրայ ըրած տպաւորութիւնը եւ հաճոյք զգաց անկէ։ Բայց ընդհակառակը իրեն համար պժգալի էր մտածել թէ երիկմարդիկ կրնան զինքը սիրել։ Իր ընկերները որոնք գիտէին իր զգացումները եւ իր չկամութիւնները, իրեն համար խորին համակրանք մը ունէին եւ հետը իբրեւ ընկեր կը վարուէին։

Ուրիշներ իր ետեւէն կ'իյնային եւ անոնց յարձակումին կը դիմադրէր իր ֆիզիքական ոյժին շնորհիւ որուն համար շատ հպարտ էր։

— Անգամ մը, խնդալով պատմած էր Քաթիւշային, մարդ մը փողոցին մէջ մօտեցաւ ինծի եւ սկսաւ ետեւէս գալ։ Աղուոր դաս մը տուի, վախցաւ ու փախաւ։

Քաթիւշային կը բացատրէր թէ յեղափոխական եղած էր այն զզուանքին պատճառաւ որ պզտիկ եղած ատենէն կը զգար մեծերու եւ զօրաւորներու մասին, մինչդեռ կը նախընտրէր պարզ ու աղքատ անձերը, անոնք որ ժողովուրդը կը կազմեն։ Իր ծնողքը զինքը միշտ կը յանդիմանէին որովհետեւ փոխանակ հիւրասրահը գտնուելու, սպասուհիներուն քով կամ խոհանոցն ու ախոռները կ'երթար։

— Աւելի երջանիկ էի խոհարարուհիներուն եւ կառապաններուն հետ, քան թէ պարոններու եւ տիկիններու քով, քանզի այս վերջինները զիս կը ձանձրացնէին։ Կամաց կամաց հասկցայ որ կեանքը գէշ շինուած էր։ Մայրս մեռած էր եւ հայրս չէի սիրեր։ Տասնըինը տարեկան հասակիս բարեկամուհիին մը հետ մեկնեցայ եւ, իբրեւ բանուորուհի, գործարան մը մտանք։

Երբ Մարիա Փավլօվնա, թողուց գործարանը, երկար ատեն գիւղ մնալէ ետքը վերադարձաւ քաղաք ուր ձերբակալուեցաւ գաղտուկ տպարանի մը բոլոր պաշտօնեաներուն հետ եւ Թիւրանի դատապարտուեցաւ։

Մարիա Փավլօվնա լռեց։

Քաթիւշա ուրիշներէ իմացաւ որ Մարիա Փավլօվնա տաժանակիր աշխատութեան դատապարտուած էր, իր անձնուիրութեան զոհ երթալով։

Կատարեալ մթութեան մէջ կատարուած խուզարկութեան մը պահուն, յեղափոխականներէն մէկը հրազէն պարպած էր։ Մարիա ինքզինք մատնած էր այդ արարքին պատասխանատուութիւնը իր վրայ առնելով։

Քաթիւշա, զինքը մօտէն քննելով, նկատեց որ անշահախնդրութիւնը մինչեւ անձնամոռացութիւն կը մղէր եւ ուրիշներուն վրայ կը մտածէր առանց տարիքի կամ վիճակի խտրութեան։

Իրենցմէ մէկը՝ Նովոտվորոֆ՝ Մարիայի համար կ'ըսէր թէ բարեգործութեան մարզանք կը կատարէ, եւ ճշմարիտ էր ասիկա։

Ինչպէս որ որսորդը միայն որս գտնելու հետամուտ է, այնպէս ալ Մարիա Փավլօվնա անձնուիրութեան առիթներ կը փնտռէր։ Այդ մարզանքը իր կեանքին էութիւնն իսկ էր։ Ասիկա այնքա՛ն բնական սովորութիւն մըն էր այս մանկամարդ աղջկան քով, որ զինքը ճանչցողները անկէ օգուտ կը քաղէին եւ չարաչար կը գործածէին իր բարեսրտութիւնը։

Երբ Մասլովա քաղաքական դատապարտեալներու բաժնին մէջ մտաւ, Մարիա Փավլօվնա անոր մասին տեսակ մը խորշում զգաց։ Մասլովա շուտով նշմարեց այդ բանը։ Բայց նկատեց որ Մարիա Փավլօվնա, այդ առաջին հակակրութիւնը մոռնալով, իրեն նկատմամբ սիրա-

մէր ու անձնուէր եղաւ, ու այդ բարութիւնն ու հաճոյակատարութիւնը այնքա՛ն զինքը յուզեցին որ բոլոր հոգիովը անոր փարեցաւ, անգիտակցաբար իրեն նմանելով։

Մարիա Փավլօվնա, ինքն ալ զգածուած այդ բանէն, իր բարեկամութիւնը ընծայեց անոր։ Իրենց հաւասար խորշումը սեռային սիրոյ մասին, զիրենք ալ աւելի ամրապինդ կերպով իրար միացուց։

Մին կ՚ատէր այդ սէրը, քանզի անկէ տառապած ու անոր արհաւիրքը կրած էր։ Միւսը, զայն չգիտնալով, անբացատրելի բան մը կը նկատէր, մարդկային բնութեան համար սոսկալի և անարժան։

Մասլօվա միակ ազդեցութիւն մը կը կրէր. այն է Մարիա Փավլօվնայի ազդեցութիւնը։ Անիկա կը բացատրուէր այս վերջինոյն իր մասին ցոյց տուած բարեկամութեամբը։ Սիմօնսոն, որ Կաթիւշան կը սիրէր, նոյնպէս իր միտքը գրաւած էր։

Մարդիկ յաճախ իրենք իրենցմէ կը գործեն և յաճախ ալ ուրիշներէ ազդուած։ Իրենց անձնական գաղափարներէն կամ ուրիշներու գաղափարներէն կը ներշնչուին և հոս է անհաւասարութեան սկզբունքը։

Ոմանք իրենց մտածումը կը վարեն մտքի խաղերու համար։

Իրենց բանականութիւնը կը գործածեն ինչպէս կը շարժեն մեքենայի մը անիւը որուն փոկերը ուրիշ փոկերու կապուած են. այսպէս իրենց արարքը օտար գաղափարներու կ՚ենթարկեն։ Ուրիշներ իրենց մտածումները կը նկատեն իբրև շարժիչ զօրութիւններ որոնք իրենց գործել կուտան. ասոնք իրենց բանականութեան գերիներն են, որոնք լուրջ խորհրդածութիւններէ ետքը, քիչ անգամ տեղի կուտան ուրիշի ազդեցութեան։

Սիմօնսոն այս մարդոց կարգէն էր։ Կ՚ընէր ինչ որ իր

միտքը տուն տար և ինչ որ որոշած էր ընել կը կատարէր։

Դպրոցական եղած ատենը, իր հօրը ըսաւ որ հարստութիւնը, զոր դէշ կերպով շահած էր, ժողովրդին վերադարձնէ։ Հայրը բարկացաւ։ Ինք տունէն մեկնեցաւ և չուզեց օգտուիլ գողցուած դրամէն։

Գիտնալով որ կեանքի չարիքը ժողովրդի տգիտութենէն առաջ կուգայ, Համալսարանը թողուց և գեղի մը մէջ վարժապետ եղաւ։ Ազատօրէն քարոզեց իր աշակերտներուն և գեղացիներուն ինչ որ արդար և գեղեցիկ կը նկատէր և պարսաւեց ինչ որ անարդար և սուտ կը գտնէր։

Զինքը ձերբակալեցին։

Իր բանտարկութիւնը իրեն կ՚ըսէր որ իրաւունք չունէին զինքը ամբաստանելու։ Այս բանը բարձրաձայն յայտարարեց։

Բայց դատաւորները շարունակեցին զինքը հարցաքննել և ինք բան մը չպատասխանեց, իր լռութեամբը զօրացած։

Զինքը Արքանկէլս գաւառը աքսորեցին։

Հոն կրօնական վարդապետութիւն մը կազմեց զոր իր կեանքի ընթացքը ըրաւ։

Այս վարդապետութիւնը ցոյց կուտար թէ, տիեզերքին մէջ, ամէն ինչ ոգեւորուած ու կենդանի է, թէ առարկաները որոնք մեզի պարզ և անգործարանաւոր նիւթեր կը թուին, ընդհակառակը, անսահման գործարանաւոր մարմնի մը մասերն են, և թէ մենք մարդիկս, պարտաւոր ենք այդ տարերքը ապրեցնել իրենց զգայուն կողմերովը։

Պատերազմի, մահուան պատիժի, սպաննութեան դէմ կը քարոզէր, ո՛չ միայն մարդասպանութեան՝ այլ

նաեւ անասուններ սպաննելու դէմ։ Իր անձնական գաղափարները ունէր, ինչպէս նաեւ յատուկ տեսութիւններ ամուսնութեան և սիրոյ մասին։

Կ'ըսէր թէ որդեծնութիւնը մարդուս մէկ ստորին պաշտօնն էր և որ զինքը կ'արգիլէր իրեն պէտք ունեցող կենդանի էակներու վրայ մտածելէ։

Բարոյականի և գործնական կեանքի մասին յատուկ գաղափարներ ունէր։ Իր կեանքը կը կանոնաւորէր. օրուան մէջ որոշեալ չափով կ'աշխատէր։ Իր ճաշի, հանգիստի ժամանակը, սնունդի, հագուստի ու զարգացումի կերպը սովորութիւններու վրայ հիմնուած էր որոնցմէ չէր հեռանար։

Սիմոնսոն, հակառակ այս ամենուն, շատ երկչոտ էր։

Եւ իր հզօր կամքը կ'ազդէր Մասլովայի վրայ զոր կը սիրէր։

Մասլովա շուտով հասկցաւ այս սէրը և՝ հպարտ՝ այսպիսի մարդէ մը սիրուելուն, զայն յարգեց։

Գիտէր որ Նէխլիւտոֆ իրեն հետ ամուսնանալ ուզած էր պարզ ազնուասրտութեամբ և իր անցեալը քաւելու համար։

Սիմոնսոն, ընդհակառակը, զինքը իրեն համար կը սիրէր։

Կը խորհէր թէ Սիմոնսոն զինքը կը նկատէր իբրեւ բացառիկ կին մը որ բարոյական ազնիւ յատկութիւններ ունէր։

Չէր գիտեր թէ այդ մարդը ի՞նչպէս դէպի իրեն կը քաշէր և կը ջանար անոր համակրութեան արժանի ըլլալ։

Մասլովա արդէն նշմարած էր այս երիտասարդը որ իրեն կը նայէր իր կապոյտ աչքերովը։ Անմիջապէս վճռած էր որ խելացի ու կամքի տէր անձ մըն էր։

Ու այդ կորովի ու բարութեան խառնուրդ եղող դէմքին արտայայտութիւնը ազդած էր իրեն։

Յետոյ անոր հանդիպած էր Թոմսքի մէջ, քաղաքական դատապարտեալներու հետ։

Եւ հակառակ որ իրարու հետ չէին խօսեր, իրենց աչքերը կատարեալ խոստովանութիւններ կ'ընէին։ Յաջորդ օրերը առիթ չունեցան իրարու հետ յաճախ խօսելու, բայց երբ կը խօսէր, Մասլովայի ուղղած խօսքերը յատակօրէն կը նշանակէին իր համր սէրը։

Կայաններու մէջ քով քովի եղած ատեննին միայն իրենց մտերմութիւնը սկսաւ։

Ժ.Ա.

Նիժնիէն մինչեւ Փէրմ, Նէխլիւտոֆ միայն երկու անգամ կրցած էր տեսնել Մասլովան. Նիժնի բանտի խօսարանը և Փէրմ՝ նոյնպէս բանտարկեալներու մէջ։ Իրեն շատ պաղ երեւցաւ և անոր պահած լռութիւնը զինքը զարմացուց։

Առողջութեանը, նիւթական պէտքերուն, զայն չահագրգռող բաներու մասին ըրած հարցումներուն, չորութեամբ պատասխանեց։ Նէխլիւտոֆ երկար ատենէ ի վեր նշմարած էր այն տեսակ մը ատելութիւնը զոր Մասլովա ունէր իր նկատմամբ և որմէ չէր կրնար հեռանալ։ Ըստ իրեն, այդ հակակրութիւնը առաջ կուգար ընկերներուն անոր վրայ ի գործ դրած վնասաբեր ազդեցութենէն. և Նէխլիւտոֆ վշտացաւ ատկէ, կը վախնար որ մանկամարդ կինը նորէն յուսահատութեան կը մատնուի ու, ինքն իր վրայ զգացած զզուանքէն մղեալ, գինովութեան և ծխախոտի մէջ կը փորձէ մոռնալ իր տխուր վի-

ճակը։ Ինք չէր կրնար օգնութեան հասնիլ, քանի որ իրենց ճամբորդութեան առաջին շրջանին շատ քիչ առիթ կ'ունենար զայն տեսնելու և հետը խօսելու։

Բայց յետոյ, երբ քաղաքական դատապարտեալներու հետ տեսաւ զայն, զգալի փոփոխութիւն մը նշմարեց վրան։ Զայն գտաւ այնպէս ինչպէս որ էր մեկնումէն առաջ ու շատ գոհ մնաց։ Մասլովա երբոր զինքը նշմարեց, արհամարհանքոտ կամ պաղութեամբ չընդունեց, այլ անկեղծ ուրախութեամբ մը։ Իր մասին ցոյց տուած բարեացակամութեան համար ինքնաբերաբար շնորհակալութիւն յայտնեց, մանաւանդ երախտագիտութիւն յայտնելով որ իր շնորհիւ այս նոր ընկերներուն հետ եղած էր։

Երկու ամսուան ճամբորդութենէ ետքը, Մասլովա արտաքէն ծերացած էր։ Իր մորթը թառամած էր․ բերնին շուրջը և քունքերուն վրայ խորշումներ կը փորուէին։ Նիհարցած էր և արդէ Մասլովային վրայ ոչ մէկ բան կը յիշեցնէր առաջուան աղուոր ու պճրոտ կինը։

Նեխլիւտոֆ, հոգեկան բերկրանքով կը սիրէր Մասլովան առաջուընէ բոլորովին տարբեր կերպով մը։ Այս զգացումը այլ ևս մտերմական ցանկութիւն մը, եսասէր կիրք մը չէր, ո՛չ ալ գէշ հպարտութեան մը գաղափարը զայն պահելու, ատով իր յանցանքը քաւելու համար։ Չէ՛, այժմ անոր համար գութ ու խանդաղատանք կը զգար։ Այս զգացումը իշխանին հոգիին մէջ սիրոյ աղբիւր մը բացած էր որուն բարերար ջուրը բովանդակ մարդկութեան մէջէն կը ծորէր։

Ուղևորութեան միջոցին, Նեխլիւտոֆ սրտին մէջ խորին երջանկութիւն մը, խանդավառ ուրախութիւն մը զգաց։ Բոլոր իր շուրջը գտնուողներով, անոնց յուզումներով, անոնց մտածումներով կը շահագրգռուէր, կա-

ռապաններէն սկսեալ մինչև պահապանները, բանտի տնօրէնները և քաղաքի կառավարիչները։

Մասլովայի քաղաքական դատապարտեալներու մէջ փոխադրուելուն շնորհիւ, Նեխլիւտոֆ առիթ ունեցաւ ճանչնալու բանտարկեալներու մեծ մասը։ Զանոնք տեսաւ Եքաթերինէնպուրկ, բանտի խօսարանը և ճամբու կայաններու միջոցին ուր միևնոյն շարքին մէջ, Մասլովայի հետ, կը գտնուէին չորս մարդ և հինգ կին, իր նոր ընկերները։

Այդ քաղաքական դատապարտեալները ճանչնալով տարբեր տարբեր կերպով դատեց զանոնք։

Երբ, Ռուսիոյ մէջ, սկսաւ յեղափոխական շարժումը, գլխաւորաբար մարտ մէկէն ետքը, Նեխլիւտոֆ այդ շարժումի պարագլուխներուն համար խորին պժգանք մը կը զգար։ Չէր սիրեր անոնց անգթութիւնը, դաւադրութիւնները, իշխանութեան դէմ ունեցած ատելութիւններն, մահափորձները, ինչպէս նաև այն հպարտութիւնը որ իրենց վրայ կը տիրէր․

Բայց երբ կրցաւ մօտենալ այդ մարդոց և տեսնել այն բռնապետութիւնը որ անոնց դէմ ի գործ կը դրուէր զօրաւորներու կողմէ, հասկցաւ որ արժանի էին ուշադրութեան և հիացաւ անոնց վրայ։ Ամէն հասարակ ոճրագործ կը պատժուի և իր պատիժը արդար կը թուի, բայց յեղափոխականները ապօրէն կերպով և նոյնիսկ առանց առերևոյթ պատճառի մը կը պատժուէին։ Ընդհակառակը իրենց հետ կը վարուին ինչպէս ձկնորսութեան մէջ ձուկերն հետ․ երբ ուռկանը կը քաշեն, ծովեզրը կը նետեն բռնուած ձուկերը, մեծերը կը պահեն, առանց հոգ տանելու մանրներուն որոնք աւազին վրայ, առանց ջուրի, կը փճանան։

— Այսպէս, շատ մը մարդիկ կը ձերբակալեն։ Ա-

տոնց մէջ բազմաթիւ անմեղներ կան զորս սակայն տարիներով բանտերու մէջ կը փակեն։ Անոնք թոքախտաւոր կամ յիմար կ'ըլլան և կամ անձնասպան։ Զանոնք կը պահեն, որովհետեւ արձակելու պատճառ մը չունին ու նաեւ որովհետեւ կրնան օգտակար ըլլալ իրենց վկայութիւններովը։ Այդ անմեղներուն բախտը, ըստ արդարութեան, կախուած է ոստիկանապետի մը, դատախազի մը, հարցաքննիչ դատաւորի մը, կառավարիչի մը և կամ նախարարի մը քմահաճոյքէն, պարապոյ ժամանակներէն կամ տրամադրութենէն։ Ամէն ինչ կախուած է պաշտօնեայի մը բարի կամեցողութենէն և կամ եռանդէն, որ այդ բանտարկեալները տարիներով կը պահէ և կամ անմիջապէս կ'արձակէ։

Կառավարչի մը որոշումով, այդ դատապարտեալները, նմանօրինակ յանցանքներու համար, աշխարհի ծայրը կ'աքսորուին, զնտաններու մէջ կը պահուին, տաժանակիր աշխատութեան կը դատապարտուին և կամ առանց պատճառի և ըստ բախտի ազատ կը ձգուին, եթէ ո եւ է տիկին մը հաճի իրենցմով զբաղելու։

Անոնց հետ կը վարուին ինչպէս պատերազմի ատեն թշնամիին հետ։ Եւ այս թշուառները իրենց պայքարին մէջ, նոյն միջոցները կը գործածեն իշխանութեան դէմ։

Ինչպէս որ սպաները և զինուորները, ինքզինքնին արտօնուած կը կարծեն, պատերազմի ատեն իրապէս ոճրագործական արարքներ ընելու, որոնք խաղաղութեան ատեն, պժգալի պիտի ըլլային, այնպէս ալ, յեղափոխականներն ալ իրենց մարդոց կողմէ կը քաջալերուին, քանզի կը նկատեն որ իրենց կեանքին, ազատութեան, ազնիւ դատին համար կը պայքարին և թէ այս գաղափարը կ'արդարացնէ իրենց վայրագութիւնները։

Եւ Նէխլիւտոֆ ինքնիրեն կը բացատրէր սա տարօ-

րինակ երեւոյթը որ երկչոտ և զգայուն անձեր, անկարող տառապանք մը պատճառելու և նոյնիսկ տեսնելու, հանդարտօրէն ոճրագործութեան կը պատրաստուին, այդ արարքը իբրեւ անձնապաշտպանութիւն և մարդկութեան օգտակար նկատելով։ Հերոսաբար տառապելու համար, պէտք է որ զիրենք հերոսներու տեղ դնեն։

Նէխլիւտոֆ առիթ ունենալով զիրենք աւելի մօտէն տեսնելու, հասկցաւ որ այդ կալանաւորները ո՛չ չարագործներ էին, ինչպէս ոմանք կը կարծէին, ո՛չ ալ կատարեալ հերոսներ, ինչպէս ուրիշներ ալ համոզուած էին, այլ պարզ մարդիկ։ Իրենց մէջ բարիներ, չարեր ու միջակներ կը գտնուէին։ Կային որ զիրենք պարտական կը զգային իշխանութեան դէմ կռուելու, ուրիշներ յեղափոխական եղած էին եսասիրական պատճառներով, փառասիրութեամբ և կամ ունայնամտութեամբ, բայց մեծ մասը յեղափոխական էր զգացումի մը ազդեցութեան տակ, զոր Նէխլիւտոֆ ինքն ալ կրած էր Թուրքերու դէմ պատերազմին ատեն, զգացում որ երիտասարդները կը մղէ վտանգը փնտռելու, իրենց կեանքը զոհելու, առանց վախի ու առանց վարանումի։

Ինչ որ կը զանազանէր քաղաքական դատապարտեալներ միւս մարդերէն, այն էր որ բարոյական պարտականութեան վրայ աւելի բարձր գաղափար մը ունէին։ Իբրեւ պարտականութիւն կը համարէին ո՛չ միայն ժուժկալութիւնը, խստակեցութիւնը, անկեղծութիւնը ու անձնուրացութիւնը, այլ նաեւ հասարակաց օգտին համար անձնազոհութիւնը։

Հետեւաբար, այս յեղափոխականներուն մէջ, անոնք որ միջակ մակերեսէն աւելի բարձր էին, բարոյական տեսակէտով, նշանաւոր տիպարներ կը ներկայացնէին։

Եւ Նէխլիւտոֆ բարեկամութեամբ կապուեցաւ այդ

տարագիրներէն ոմանց հետ, մինչ ուրիշներու հանդէպ անտարբեր էր։

Բոլոր քաղաքական դատապարտեալներուն մէջէն, որոնք Գաթիւշայի շարքին կը պատկանէին, Քրիլցով անուն երիտասարդ թոքախտաւոր մը մասնաւորապէս հաճելի էր Նեխլիւտոֆի։ Զայն ճանչցած էր Էքաթերինէնպուրկի մէջ և հետը յաճախ խօսած էր ճամբորդութեան միջոցին։ Օր մը,—երբ կարաւանը երկար գնացքէ մը ետքը դադար ըրած էր—Նեխլիւտոֆ հանգիստի ժամերը անոր հետ անցուց և Քրիլցով իր կեանքը պատմեց։ Իր պատմութիւնը, մինչեւ ձերբակալուած պահուն, կարճ էր։

Շատ պզտիկ եղած ատենը կորսնցուցած էր հայրը՝ որ հարաւի գաւառներուն մէջ հարուստ հողատէր մըն էր։

Միամօր զաւակ էր և մայրը զինքը մեծցուցած էր։ Իր ուսումը առած էր վարժարանն ու համալսարանը ուրկէ ելած էր իբրեւ թեկնածու մաթեմաթիքական գիտութիւններու։ Իր ուսուցիչները խորհուրդ տուած էին արտասահմանի դասընթացքներուն հետեւելու՝ Համալսարանի ուսուցիչ ըլլալու համար։

Բայց Քրիլցով կը վարանէր։ Դեռատի աղջիկ մը կը սիրէր և կ'ուզէր հետը ամուսնանալ։ Ծրագիրներ շինեց զորս յետոյ մէկ կողմ թողուց։ Արդ, իր Համալսարանի ընկերները իրմէ դրամ ուզեցին հասարակաց գործին համար։

Աղէկ գիտէր որ այդ հասարակաց գործը յեղափոխական գործ մըն էր, որ զինքը բնաւ չէր շահագրգռէր, բայց համերաշխութեան և արժանապատուութեան սիրոյն, ուզուած գումարը տուաւ։

Ոստիկանութիւնը երիտասարդները ձերբակալեց և

դրամը գրաւեց և որովհետեւ թուղթ մը գտան որ ցոյց կուտար թէ դրամը տուողը Քրիլցովն էր, զինքն ալ նմանապէս ձերբակալեցին։

— Բանտին մէջ ուր որ զիս առաջնորդեցին, կ'ըսէր Նեխլիւտոֆի, ինծի հետ շատ խիստ չէին վարուեր։ Ո՛չ միայն կրնայինք իրարու հետ հաղորդակցիլ բանտի պատերուն զարնելով, այլ նոյնիսկ նրբանցքներու մէջ իրարու հանդիպիլ, խօսակցիլ, մեր ուտեստն ու ծխախոտը բաժնել և իրիկունը միասին երգել։ Ես գեղեցիկ ձայն մը ունէի։ Այո՛, եթէ մօրս զգացած վիշտին վրայ չմտածէի, շատ հանգիստ էի այդ բանտին մէջ։

Համբաւաւոր Փէթրոֆի հետ ծանօթացայ, որ ապակիի կտորով մը իր կոկորդը բացաւ, ինչպէս նաեւ ուրիշ քաղաքական բանտարկեալներու հետ։

Ու ես յեղափոխական չէի։

Իբրեւ դրացի երկու երիտասարդներ ունէի որոնք՝ Սիպերիա ղրկուած ըլլալով բոլոնիական յայտարարութիւններ ցրուած ըլլալնուն համար, փորձած էին փախչիլ։ Իրենցմէ մէկը Լօզէնսքի անուն Բոլոնիացի մըն էր և միւսը Ռօզովսքի անուն հրեայ մը։

Այդ Ռօզովսքին տակաւին տղայ էր։ Կ'ըսէր թէ տասնեօթը տարեկան էր. բայց կը տեսնուէր որ հազիւ տասնըհինգ կար։

Պզտիկ ու նիհար էր։ Փոքրիկ սեւ աչքեր ունէր, խիստ վարվռուն. բոլոր Հրեաներուն պէս շատ երաժշտական կարողութիւն ունէր։

Իր ձայնը տակաւին կատարեալ չէր, բայց հիանալի կերպով լաւ կ'երգէր։ Զիրենք դատեցին։ Իրիկունը մեզ իմացուցին թէ մահուան դատապարտած էին։ Ոչ ոք այդ բանին կը սպասէր։ Իրենց ձերբակալման պահուն դիմադրած էին, բայց մէկը չէին վիրաւորած։ Յետոյ,

կարելի չէր երեւակայել թէ Ռօզովսքի որ տղայ մըն էր, կրնար մահուան դատապարտուիլ։ Եւ ամէնքս ալ կ'են-թադրէինք որ զիրենք ահաբեկել ուզած են միայն։ Այդ դէպքը բուռն տպաւորութիւն գործեց միւս կալանաւոր-ներուն վրայ, բայց կամաց կամաց յուզումը հանդար-տեցաւ եւ մեր կեանքը վերսկսաւ առաջուան պէս միա-կերպ։

Արդ, իրիկուն մը, պահապան մը մօտեցաւ դրանս եւ խորհրդաւոր կերպով յայտարարեց թէ կախաղանը պատրաստած էին։ Չէի հասկնար. ինչ, ո՞ր կախաղանը՝ Բայց ծերունի պահապանը այնքա՜ն յուզուած երեւցաւ որ հասկցայ թէ խնդիրը իմ երկու դրացիներուս վրայ էր՝

Կ'ուզէի նշաններ ընել, իմացնել իմ միւս ընկերնե-րուս, բայց կը վախնայի որ Լօզինսքի եւ Ռօզովսքի կը նշմարեն։

Սակայն յայտնապէս կ'երեւար որ արդէն լո՛ւր առած էին, քանզի նրբանցքներուն եւ խցիկներուն մէջ այդ իրիկուն մահուան լռութիւն մը տիրեց։ Ո՛չ ոք մտքէն անցուց երգել կամ խօսիլ։ Ժամը վեցին ատեն-ները, պահապանը եկաւ եկաւ եւ ինձ իմացուց որ դա-հիճը բերել տուած էին Մոսքուայէն։ Ցետոյ հեռացաւ՝ Զինքը կը կանչէի որպէս զի կրկին հարցուփորձեմ, եր-բոր Ռօզովսքի յանկարծ գոչեց ինծի. «Ի՞նչ կայ, ինչու համար զինքը կը կանչէք։»

Պատասխանեց թէ ծխախոտ պիտի ուզէի, բայց՝ կարծես բանէ մը կասկածելով, դարձեալ ըսաւ. «Ինչու չեն երգեր, ինչու լռութիւն կը պահեն»։ Չեմ յիշեր թէ ի՛նչ պատասխանեցի, բայց ձգեցի հեռացայ այլ եւս չխօ-սելու համար։ Այո՛, սոսկալի գիշեր մը եղաւ։ Բոլոր շշնկոցները մտիկ կ'ընէի, առանց քնանալու։ Յանկարծ, առտուան դէմ, կը լսեմ որ նրբանցքին դուռը կը բաց-

ուի։ Քայլեր կը մօտենան. կը վազեմ խցիկիս փոքրիկ լուսամուտին քով։

Միակ կանթեղ մը կը լուսաւորէր նրբանցքը։

Նախ բանտին տնօրէնին անցնիլը կը տեսնեմ։

Տժգոյն եւ մռայլ էր եւ աչքերը գետին խոնարհած կը քալէր։

Իր ետեւէն կուգար օգնականը որուն կը հետեւէին երկու ոստիկաններ։

Այս մարդիկը խցիկիս առջեւէն անցան ու քիչ մը անդին կանգ առին։

Եւ լսեցի ոստիկանութեան սպան որ տարօրինակ ձայնով մը գոչեց.

«Լօզինսքի, ելէ՛ք, ճերմակ շապիկ մը հագէ՛ք»։

Այո՛, դուռ մը բացուեցաւ։ Լօզինսքի իր խցիկէն ելաւ։

Իմ լուսամուտէս միայն տնօրէնը կրնայի տեսնել։ Միշտ չա՛տ տժգոյն էր։

Հանդարտութիւնը պահելու համար անընդհատ բաճ-կոնակը կը կոճկէր ու կը քակէր։ Յանկարծ տեսայ որ ետ կ'երթայ։

Լօզինսքի իր առջեւէն կ'անցնէր եւ դրանս առջեւ կը կենար։ Գեղեցիկ տղայ մըն էր այս Լօզինսքին, Բո-լոնիացիի բուռն տիպար մը. լայն եւ ուղիղ ճակատ մը, նուրբ դեղձան մազեր, տղու պէս կապոյտ աղուոր աչ-քեր, կեանքով լեցուն երիտասարդ մը։

Իմ ծակէս կրնայի տեսնել իր երկնցած դէմքը։

«Բրիլցօվ, սիկառէթ մը ունի՞ք»։

Տալու վրայ էի, երբոր սպան իր պահարանը բա-ցաւ եւ թուղթով հատ մը տուաւ։

Լօզինսքի զայն առաւ ու վազեց։ Եւ ծխելով, կար-ծես կը խորհէր... ու մէկէն ըսաւ. «Անիրաւ է, չարու-

թիւն է աս. ես, ո և է գէշութիւն չեմ ըրած. ես...»

Իր կոկորդը սարսուռ մը ունեցաւ։

Այս վայրկեանին Ռօզովսքիի ձայնը լսեցի։

Լօզինսքի սիկառէթը նետեց և հեռացաւ։

Այն ատեն տեսայ Ռօզովսքին, իր մանկական սիրուն դէմքը, արտասուալից սեւ պզտիկ աչքերը։ Կասկարմիր եղած էր։

Ինքն ալ մաքուր շապիկ մը հագած էր և երկու ձեռքով տաբատը վեր կ'առնէր, որ իրեն համար շատ լայն էր։ Բոլոր մարմինովը կը դողար։

Լուսամուտին մօտեցուց իր ջղաձիգ դէմքը։

«Անաթօլ Փէթրովիչ, միթէ տուքթորը դեղ չտուա՞ւ որ առնեմ. հիւանդ եմ, դեռ խմել կ'ուզեմ դեղէս։»

Ո՛չ ոք պատասխանեց... և մէյմը սպային ու մէյմը ինծի կը նայէր։

Ի՞նչ ըսել կ'ուզէր, չեմ գիտեր։

Ցանկարծ, սպան խստօրէն գոչեց. «Կատակի ատեն չէ։»

Ցայտնապէս կ'երեւար որ Ռօզովսքի անցած դարձէն բան մը չէր հասկնար։

Արագ կը քալէր, գրեթէ վազելով, Դրբանցքին մէջ։

Վայրկեան մը լսեցի որ կեցաւ... ու լռութեան մէջ հեծկլտուք մը պայթեցաւ... իր ձայնը, աւելի սուր, կամաց կամաց մարեցաւ, քանի կը հեռանար։ Ցետոյ, ա՛լ բան մը չլսուեցաւ։

Եւ զանոնք կախեցին։

Պահապան մը որ մեռելնին տեսած էր, պատմեց որ Լօզինսքի չէր դիմադրած, և թէ ընդհակառակը Ռօզովսքի երկար ատեն տապլտկած էր։ Ստիպուած էին քանի գլուխը խօթել իր վիզը սեղմող հանգոյցին մէջ։

Այս պահապանը բարի մարդ մըն էր։

«Սոսկալի բան էր, ըսած էին, աւելցուց, տեսնելը։ Երկու անգամ ուսերնին ցնցեցին և ամէն ինչ լմնցաւ։ Դահիճը կապը քակեց. ահա՛ եղածը։ Բնաւ սոսկալի բան չի կար։»

Քրիլցօվ երկար ատեն լուռ մնաց և Նէխլիւտօֆ հասկցաւ թէ իր արցունքները զսպելու կ'աշխատի։

— Անկէ ի վեր յեղափոխական եղայ, ըսաւ քիչ մը հանդարտած, և պատմութիւնը աւարտեց։

Նակօժինքիի կուսակցութեան մէջ մտած էր և նոյնիսկ ահաբեկիչներու խումբի մը պետ եղած էր որուն նպատակն էր զարնել կառավարութիւնը, որպէս զի այս վերջինը տապալելով, ժողովրդին կոչ ընէին։

Այս նպատակով Բեդերսպուրկ, արտասահման, Օտեսա գացած էր և ամէն կողմ յաջողութիւն գտած։

Մարդ մը որուն վրայ մեծ վստահութիւն ունէր, զինքը մատնած էր։ Ձերբակալուած, դատուած և երկու տարի բանտը մնալէ ետքը, մահուան դատապարտուած էր. բայց իր պատիժը ցմահ տաժանակիր աշխատութեան փոխուած էր։

Բանտին մէջ թոքախտաւոր եղած էր։ Եւ այժմ, իր գտնուած պայմաններուն մէջ, հազիւ երկու ամսուան կեանք ունէր։ Ինք գիտէր ասիկա, այսուհանդերձ կ'ըսէր որ եթէ կեանքը կարենար վերսկսիլ, նոյն դատին պիտի գործածէր. այսինքն՝ տապալել իրաց վիճակ մը որ այնքան ամօթալից արարքներ կարելի կը դարձնէր։

Այս մարդն ու իր պատմութիւնը Նէխլիւտօֆի բացատրեցին ինչ որ մինչեւ այդ օր չէր կրցած հասկնալ։

ԺԶ.

Այն առտուն ուր տեղի ունեցած էր սպային ու փոքրիկ աղջկան հօր միջեւ կռիւը, Նէխլիւտոֆ, թէեւ սովորականէն կանուխ արթնցած, այնքա՜ն շատ նամակներ գրելու զբաղած էր, որ չէր կրցած կարաւանին միանալ, ինչպէս ընդհանրապէս կ'ընէր: Ուստի շատ ուշ հասաւ այն գեղը ուր բանտարկեալներ դադար ըրած էին:

Նէխլիւտոֆ նախ տեղւոյն պանդոկը գնաց: Ճերմակեղէն ու հագուստ փոխելէն ետքը —քանզի անձրեւը մինչեւ ոսկորները զինքը թրջած էր— եկաւ նստաւ մաքուր ու զուարթ սրահ մը որուն պատերը բարեպաշտական պատկերներով զարդարուած էին: Համբաբար շատ մը գաւաթ թէյ խմեց եւ պատրաստուեցաւ դուրս ելլելու, որպէս զի կարաւանի մեծաւորէն հրաման խնդրէ Մասլովայի հետ տեսակցելու:

Առաջին վեց դադարներու միջոցին, սպաները բարձր պաշտօնեայի մը այցելութենէն վախնալով, շատ խիստ եղած էին եւ Նէխլիւտոֆ չէր կրցած տեսնել Քաթիւշան: Բայց հիմա որ այդ պաշտօնեան կարաւանին հանդիպած էր, առանց իսկ կանգ առնելու, Նէխլիւտոֆ կը յուսար որ ուղեւորութիւնը վարող նոր սպան նուազ խստութիւն ցոյց պիտի տայ:

Պանդոկապետուհին կառք մը տրամադրեց իշխանին որպէս զի մինչեւ գիւղին ծայրը երթայ ուր կը գտնուէին բանտարկեալները, բայց ինք նախընտրեց ոտքով երթալու: Պատանի մը զինքը առաջնորդեց: Մշուշը այնքա՜ն թանձր էր որ Նէխլիւտոֆ չէր նշմարեր իր առաջնորդը երբ անիկա իրմէ քանի մը քայլ հեռանար. միայն նոր

խոշոր կօշիկներու ձայնովը կ'ուղղուէր: Եկեղեցիին հրապարակէն անցնելէ ետքը, երկար փողոցի մը ծայրը ուր տեղ տեղ պատուհանները լուսաւորուած էին, մթութիւնը աւելի կատարեալ եղաւ:

Բայց ահա՛ այդ մթութեան մէջ, իշխանը նշմարեց կարաւանին դուռներուն կապուած կանթեղներու լոյսը: Կարմիր նշանները հետզհետէ կը մօտենային եւ ամէն մէկ քայլին աւելի կը մեծնային ու կ'որոշուէին: Վերջապէս Նէխլիւտոֆ կրցաւ նշմարել շրջափակին ձողերը, վանդակները եւ զինուորին դէմքը որ մուտքին քով կեցած էր, հրացանը ուսին:

Զինուորը իր կանոնական աղաղակը արձակեց. «Ո՞վ է ան»: Տեսնելով որ նորեկները իրենց խումբէն չեն պատկաներ, մերժեց թողուլ որ ներս մտնեն: Բայց այս բանը չվարանեցուց՝ Նէխլիւտոֆի առաջնորդը:

— Ինծի նայէ՛, ըսաւ, կանչէ տեսնենք տասնապետը, հոս իրեն կը սպասենք:

Զինուորը դէպի դուռը դարձաւ, անուն մը պոռաց եւ իր տեղը կեցաւ: Վանդակապատին ետեւ ձայնի ու ծիծաղի շշուկներ լսուեցան: Քանի մը վայրկեան ետքը, վանդակը բացուեցաւ եւ մութին մէջէն յանկարծ դուրս եկաւ ծեր ենթասպային դէմքը: Հարցուց թէ ինչ կ'ուզէին: Նէխլիւտոֆ իր այցաքարդը ներկայացնելով, խնդրեց որ զայն կարաւանի մեծաւորին տան, աւելցնելով որ անձնական գործի մը համար կը փափաքի հետը տեսնուելու: Ենթասպան իր ստորադասէն նուազ խիստ էր, բայց ի փոխարէն շատ հետաքրքիր էր: Ուզեց գիտնալ իշխանին այցելութեան շարժառիթը, ուրկէ գալը, ո՛վ ըլլալը: Իրապէս, իր փափաքն էր նուէր մը ունենալ հաճոյակատարութեանը համար. ուստի այդ նուէրը իրեն խոստացուածին պէս, արագօրէն մեկնեցաւ:

Մինչդեռ երկու այցելուները միշտ կը սպասէին մուտքին առջեւ, փոքրիկ դուռը կրկին բացուեցաւ, ճամբայ տալով սակառներ, պարկեր, կուժեր եւ շիշեր կրող շատ մը կիներու։ Շուտ շուտ կը խօսէին, առանց կենալու, սիպերիական շեշտով մը։ Կարճ մուշտակներ հագած էին որ զիրենք աւելի փոքրիկ քաղքենիներու կը նմանցնէր քան թէ գեղջկուհիներու։

Նէխլիւտօֆը եւ իր առաջնորդը զննեցին, եւ իրենցմէ մէկը, խիստ ուրախ ըլլալով հոն գտնելուն համար լայնուս երիտասարդը, սկսաւ, իբրեւ կատակ, նախատինքներ տեղալ գլխուն։

— Լաւ ուրեմն, չար սատանայ, ի՞նչ կ'ընես հոս, աղտոտ անասուն։

— Օտարական մը կ'առաջնորդեմ. իսկ դո՞ւն ի՞նչ ունիս սակառիդ մէջ։

— Ճերմակ պանիր. վաղը առտու կրկին պիտի գամ։

— Պառկելու համար վար չդրի՞ն քեզի։

— Սատանան տանի քեզ, խօզի գլուխ։ Մեզի կ'ընկերանա՞ս կոր մինչեւ գեղը։

Մանչը անանկ կատակով մը պատասխանեց որ ո՛չ միայն բոլոր կիները սկսան քահ քահ խնդալ, այլ նոյն իսկ պահակը չկրցաւ իր լրջութիւնը պահել. յետոյ դէպի իշխանը դառնալով, ըսաւ.

— Կը կարծէ՞ք որ առանց ինծի կրնաք ճամբանիդ գտնել։

— Բայց անշուշտ. հոգ մի՛ ընէք։

— Զմոռնաք. երբ եկեղեցին անցնիք, դէպի աջ երրորդ փողոցը մտէք, բարձրայարկ տունէն ետքը։

Մանչը իր ընկերուհիներուն հետ մեկնեցաւ։ Նէխլիւտօֆ իրենց ծիծաղներու ձայնին հեռանալը լսեց, ինչ-

պէս նաեւ ծանր կօշիկներու շնկոցը. յետոյ ծեր վաշտապետը ժպտերես եկաւ ծանուցանելու թէ սպան կը հաւանէր զինքը ընդունելու։

Այս դադարը բոլորովին կը նմանէր անոնց զորս կարաւանը ամէն օր կ'ընէր Սիպերիոյ ճամբուն վրայ։ Ձողերով շրջապատուած բակ մը երեք տաղաւար կը պարունակէր։ Առաջինին պատուհանները երկաթապատ էին։ Ամէնէն մեծն էր. բանտարկեալները հոն փակուած էին։ Երկրորդին մէջ կարաւանին զինուորները կը գտնուէին։ Երրորդը սպային համար էր։ Ամէն մէկուն առջեւ կանթեղներ կային որոնք իրենց լոյսը մինչեւ բակը կը տարածէին։

Ենթասպան առաջնորդեց Նէխլիւտօֆը մինչեւ փոքրիկ տաղաւարին մուտքը։ Երեք աստիճան վեր ելաւ, յետոյ թողուց որ այցելուն մտնէ ծուխով լեցուն նախասենեակ մը, որ փոքրիկ լամպայով մը լուսաւորուած էր։ Վառարանին առջեւ աղտոտ շապիկ մը եւ սեւ տաբատ հագած զինուոր մը, ծռած, բոլոր ուժովը կը փչէր սամավարի մը մէջ։ Նէխլիւտօֆը տեսնելով մարդը ոտքի ելաւ, մուշտակը հանելու օգնեց եւ քովի սենեակը մտաւ։

— Ի՞նչ է, վսեմափայլ Տէր։

— Լա՛ւ, ներս մտցուր, պատասխանեց բարկացած ձայն մը։

— Մտէ՛ք, ըսաւ զինուորը, որ անմիջապէս վերսկըսաւ իր սամավարով զբաղիլ։

Այս սենեակին մէջ առկախ լամպա մը՝ կը լուսաւորէր սեղան մը որուն վրայ [illegible] կը տեսնուէին ճաշի մնացորդներ եւ երկու շիշ։ Այդ կերակուրներուն դէմ նստած էր խիստ կարմիր երեսներով եւ դեղին պեխերով սպայ մը, անգղիական բաճկոնակ մը հագած՝ որ իր լայն իրանը կը կաղապարէր։ Ծխախոտի եւ ա՛լ աւե-

լի անհաճոյ ճենճի հոտ մը մթնոլորտը կ'ապականէր։

Իշխանին մտնելը տեսնելով՝ սպան ոտքի ելաւ, շեշ-տակի աչքերով իր այցելուին նայելով, մերթ ժպտուն մերթ կասկածոտ։

— Ի՞նչ կ'ուզէք, ըսաւ և առանց պատասխանի սպասելու՝ պոռաց. Պէռնոֆ, Սամավարը ի՞նչ եղաւ, վա՞ղը պիտի բերես։

— Հիմա։

— Հիմա՛ն քեզի պիտի հասկցնեմ, գոչեց սպան, երեսը բարկութենէն կարմրած։

— Կը բերեմ կոր, պատասխանեց զինուորը և ներս մտաւ սամավարը ձեռքը։

Երբ զինուորը սամավարը սեղանին վրայ դրաւ և սպան թէյը պատրաստեց ու դարակէ մը քօնեաքի սըր-ուակ մը և պիսքիւի հանեց, դէպի Իշխանը դարձաւ։

— Ի՞նչ բանի մէջ ձեզ օգտակար կրնամ ըլլալ, ը-սաւ։

— Կալանաւոր կնոջ մը հետ տեսակցիլ կ'ուզեմ, ըսաւ Նէխլիւտոֆ առանց նստելու։

— «Քաղաքակա՞ն». ըստ օրէնի արգիլուած է։

— Քաղաքական կալանաւոր չէ-

— Ուրեմն կը խնդրեմ նստեցէք։

— Քաղաքական կալանաւոր չէ, կրկնեց, բայց իմ խնդիրքիս վրայ, իշխանութիւնը արտօնութիւն տուաւ քաղաքականներուն հետ ապրելու։

— Շատ աղէկ. կը յիշեմ, փոքրիկ թուխ կին մը, այնպէս չէ՞։ Ատոր մէջ անպատեհութիւն մը չեմ տես-նար... սիկառէթ մը կը ծխէ՞ք։

Ծխատուփը Նէխլիւտոֆի երկարեց և ուշադրու-թեամբ երկու գաւաթ թէյ լեցուց։

— Կ'ընդունիք, այնպէս չէ՞։

— Շնորհակալ եմ, կ'ուզէի...

— Գա՛հ, գիշերը երկար է, ժամանակ ունիք, զին-քը հոս կանչել կուտամ։

— Արդեօք կարելի չէ՞ սենեակին մէջ տեսնել.

— Քաղաքական յանցաւորներո՞ւն հետ. անկարելի է, օրէնքը կ'արգիլէ։

— Այդ բանը շատ անգամներ արտօնուեցաւ ինծի։ Արդէն, ինչէ՞ կը վախնաք, թէ արգիլուած բա՞ն մը կը հաղորդեմ իրենց. բայց անիկա միթէ իր միջոցաւ չե՞մ կրնար ընել։

— Անիկա ո՛չ, քանզի իր վրան գլուխը կը նային, ըսաւ սպ.ն չար ժպիտով մը։

— Լաւ ուրեմն, իմ վրաս ալ նայեցէ՛ք։

— Բայց ո՛չ, պատասխանեց միւսը, իր սրուակը մօտեցնելով Իշխանին գաւաթին։ Ինչպէ՛ս, քօնեաք չէ՞ք ուզեր։ Այս վայրենի Սիպերիոյ մէջ բախտ մըն մըն է ձեզի նման աշխարհիկ անձի մը հանդիպիլ. Մեր ծառայու-թիւնը այնքա՛ն խիստ է որ, սիրելի պարոն, մանաւանդ երբ ուրիշ կերպ ապրելու վարժուած ենք։ Ո՛հ, գիտեմ որ մեզ, ոստիկանութեան սպաներս, կոշտ ու տգէտ մարդերու տեղ կը դնեն և չեն ուզեր ընդունիլ որ կըր-նանք բոլորովին տարբեր իտէալ մը ունենալ.

Սպային կարմիր գոյնը, իր շունչը, իր հոտը, իր մատնին ու մանաւանդ իր չար ժպիտը շատ անախորժ էին Նէխլիւտոֆի։ Բայց այդ իրիկուն, ինչպէս արդէն միւս օրերն ալ, յիշեց որ իրաւունք չունէր մարդիկը թեթեւօրէն դատելու։ Լուրջ ձեւ մը առաւ, բայց խօ-սակցութեան մէջ սիրալիր եղաւ։ Կարաւանի մեծաւորին խօսքերը լսելէ և անոր մտայնութիւնը հասկնալէ ետքը, ըսաւ.

— Կարծեմ ձեր պաշտօնին մէջ կարելի է մխիթա-

բանք մը գտնել բանտարկեալներու տառապանքը ամոքելով։

— Ի՞նչ տառապանք. ա՜հ, որչա՜փ քիչ կը ճանչնաք այդ մարդիկը։

— Ուրիշ մարդոց պէս մարդ չե՞ն։ Արդէն, իրենց մէջ անմեղներ ալ կան։

— Բնականաբար մէկ քանի բացառութիւններ կ'ըլլան։ Ատոնք մեղքցուելու արժանի են։ Շատերը իրենցմով չեն զբաղիր, բայց ես կը ջանամ իրենց վիճակը ամոքել, լաւագոյն կը համարիմ պատիժի մը վտանգին ենթարկուիլ քան թէ զիրենք տառապեցնել։ Դժբախտաբար բոլոր պաշտօնակիցներս ինծի չեն նմանիր. կան որ զանոնք գրեթէ կը մեռցնեն։ Թէյ մըն ալ կ'առնէ՞ք... Ո՞վ է այն կինը զոր տեսնել կը փափաքիք։

— Թշուառ կին մը որ պարագաները մինչեւ հանբաւուն մը առաջնորդած են։ Իբրեւ ոճրագործ անիրաւաբար դատապարտուեցին, թէեւ ինք շատ քաղցրաբարոյ մէկն է։

Սպան գլուխը շարժեց։

— Անշուշտ ատիկա կրնայ պատահիլ։ Տեսէ՛ք՝ Քազանի մէջ հատ մը կար Էմմա անուն, կարծեմ Հունգարուհի մը, թէեւ իր աչքերը աւելի պարսկուհիի կը նմանէին, որ կոմսուհիի մը չափ շնորհք ունէր... եւ սպան կը ժպտէր այս յիշելով։

Նեխլիւտոֆ խօսքը կտրեց եւ տեսակցութիւնը բերաւ իր առաջին նիւթին։

— Կրնաք այս թշուառներուն վիճակը ամոքել որչափ ատեն որ ձեր հրամանին տակն են։ Վստահ եմ որ ատով մեծ ուրախութիւն մը պիտի զգաք, ըսաւ իշխանը այդ խօսքերը յստակօրէն արտասանելով, ինչպէս կ'ընեն տղոց երբ անոնց միտքը բան մը տպաւորել կ'ուզեն։

Սպան իր խօսակցին կը նայէր վարվռուն աչքերով։ Կը սպասէր որ այս վերջինը խօսքը աւարտէ որպէսզի վերսկսի պարսկուհիի աչքերով իր Հունգարուհիին պատմութիւնը։

— Բացարձակապէս համաձայն եմ ձեզի. շատ կը մեղքնամ այս թշուառները... արդ, ձեզի կ'ըսէի որ այս Էմման...։

— Ատիկա ինծի համար ո եւ է շահեկանութիւն չունի, ըսաւ Նեխլիւտոֆ։ Ատենօք ձեզի պէս կը մտածէի ու կը գործէի, բայց հիմա սոսկում կը զգամ այդ կերպ նկատելով սիրային արկածները։

Սպան երկիւղով մը Նեխլիւտոֆի նայեցաւ։

— Քիչ մըն ալ թէյ կ'ուզէ՞ք, ըսաւ։

— Ո՛չ, շնորհակալ եմ։

— Պետրոֆ, գոչեց սպան, պարոնին ընկերացէք մինչեւ Պաքովլոֆի մօտ, ըսէ՛ որ թոյլ տան իրեն քաղաքական դատապարտեալներու խցիկը մտնելու եւ հոն մնալու մինչեւ կոչի ժամը։

Նեխլիւտոֆ զինուորին ընկերակցութեամբ կրկին անցաւ մութ բակէն ուր միշտ կը փայլէին կանթեղներու լոյսերը։

— Ո՞ւր կ'երթաք, գոչեց կեդրոնական տաղաւարի վերնադաւթակին վրայ կեցող պահակ մը։

— Քաղաքականներու բաժինը, թիւ 5։

— Ուրեմն, միւս կողմէն դարձիր, դուռը գոց է, անկարելի է հոսկէ անցնիլ։

— Ինչո՞ւ գոց է։

— Պետը գիւղ գնաց եւ բանալին հետը տարաւ։

— Ուրեմն միւս կողմէն երթանք։ Ինծի հետեւեցէ՛ք։

Զինուորը Նեխլիւտոֆը ուրիշ վերնադաւթակ մը

առաջնորդեց։ Բակէն կը շարունակէր լսուիլ բանտարկեալներու ձայնը։

Երբ կալանաւորներու գտնուած սրահին դուռը բացուեցաւ, շղթաներու շշնկոց մը լսուեցաւ և գարշելի հոտ մը եկաւ իշխանի ռնգունքներուն։ Ամէն անգամ որ Նէխլիւտոֆ կը մտնէր այս դժբախտներուն մէջ ֆիզիքական ու բարոյական խեղդուելի տպաւորութիւն մը կը զգար այսպէս։

Առաջին բանը որ Նէխլիւտոֆի ուշադրութիւնը գրաւեց ներս մտնելուն պէս, կին մը եղաւ որ աղբէ տակառի մը վրայ նստած էր։ Անոր դէմը, մարդ մը, գլխարկը գլխուն ածիլուած մասին վրայ դրած, կը խօսէր. Դատապարտեալը, իշխանը տեսնելով, աչքի քըթթում մը ըրաւ. «Թագաւորներն ալ հոսկէ անցնելու պարտաւոր են» ըսաւ։ Կինը հանդարտօրէն ելաւ և չըրջագեստը վար ըրաւ։ Նրբանցքին վրայ կը գտնուէին խցիկներու դուռները։ Առաջինը իրենց ընտանիքով եղող բանտարկեալներունն էր. երկրորդ մը՝ աւելի ընդարձակ՝ ամուրիներու համար, յետոյ, վերջապէս, ծայրը, ուրիշ երկու հատ քաղաքական դատապարտեալներու յատկացուած։ Ճամբու այս բանտը, որ յիսուն կալանաւոր պարունակելու համար շինուած էր, այդ իրիկուն չորս հարիւրէն աւելի կը պարունակէր։ Այնքա՛ն սեղմուած էին որ նրբանցքին մէջ տեղ չի կար. ոմանք նստած, ուրիշներ գետինը պառկած, ուրիշներ ալ վեր վար քալելով, ձեռքերնին թէյի գաւաթներ բռնած։

Այս վերջիններուն մէջ Նէխլիւտոֆ Թարասը նշմարեց. բայց դէմքը կապոյտ արատներով ծածկուած էր։

— Ի՞նչ ունիս, ըսաւ իշխանը։

— Բան մը չէ, խնդիր մը ունեցայ, պատասխանեց ժպտելով։

— Մինչեւ եօթը ծեծկուելով ատեն կ'անցնէ, ըսաւ զինուոր մը։

— Բոլոր ասոնք կնկան մը համար, ըսաւ բանտարկեալ մը որ անկէ կ'անցնէր։ Այս անգամ Ֆէտոքայի հետ խնդիր ունեցաւ։

— Իսկ Ֆէտօթիան, ի՞նչպէս է, հարցուց Նէխլիւտոֆ։

— Աղէկ է, շնորհակալ եմ։ Իրեն եռացած ջուր կը տանիմ, ըսաւ, խցիկը մտնելով։

Նէխլիւտոֆ աչք մը նետեց հոն։ Կիներով ու մարդերով խճողուած էր որոնք անկողիններու կամ տախտակամածին վրայ պառկած էին։ Յաջորդ սենեակը ամուրիներունն էր և այս վերջինները ա՛լ աւելի սեղմուած էին։ Սրահին մէջտեղը խումբ մը կազմուած էր մարդու մը շուրջը։ Զինուորը բացատրեց որ ամէնէն հինն էր որ խաղի շահը կը բաժնէր։ Հազիւ թէ զիրենք նշմարած էին, շուտով մը ձայները լռեցին. ձեռքերը վար իջան և դէմքերը դաժան ու կասկածոտ արտայայտութիւն մը առին։

Նէխլիւտոֆ կալանաւորներուն մէջ ճանչցաւ Ֆէտօ-
րոֆը որ իր ուշադրութիւնը գրաւած էր առաջին այցե-
լութեանը միջոցին. Դեղձան մազերով երիտասարդ բան-
տարկեալի մը վզէն բռնած էր, որ գինի կը հոտէր։
Իրենց քով կը գտնուէր ճաղատ ու կարմիր քիթով գա-
տապարտեալ մը։ Զայն իբրեւ հսկակաւոր մէկը իշխանին
ներկայացուցած էին. կը պատմէին որ Թիւրանէն փա-
խած էր. թէ ընկեր մը սպաննած ու կերած էր։ Իշխա-
նին կը նայէր յանդուգն ու ծաղրական աչքով մը, ա-
ռանց բարեւելու, թէեւ բոլոր միւսները գլխարկնին
հանած էին։ Նէխլիւտոֆ թէեւ այժմ վարժուած էր այս
տեսակ չիւուններու, այսուհանդերձ չէր կրնար այս կա-

լանաւորներուն հետ դէմ առ դէմ գտնուիլ առանց զգալու ամօթի, և նոյնիսկ խղճի խայթի զգացում մը, որուն կը խառնուէր նաև քիչ մը իր հին խորշումն ու զզուանքը։ Կը հասկնար որ այն պայմաններուն մէջ ուր այս դժբախտները իրենց մանկութենէն ի վեր գտնուած են, ճակատագրականօրէն այդ բարոյական անկումին մէջ ինկած էին և սակայն, հակառակ իրեն, արհամարհանքի, պժգանքի բնազդական զգացում մը կ՚ունենար։

— Ահա՛ մէկը որուն գրպանները նայիլ աղէկ պիտի ըլլայ, ըսաւ ձայն մը։

Եւ բանտարկեալներու խումբը աղմկալից քահքահ մը ձգեց։

Զինուորը Թողուց Նէխլիւտոֆը ամուրիներու խցիկը անցնելնուն պէս։ Իրեն ըսաւ որ կոչէն առաջ պիտի գար զինքը առնելու։ Հեռանալուն պէս Թիապարտ մը, իր շղթաներու շշնկոցով, իշխանին մօտեցաւ և խորհրդաւոր կերպով ականջին մրմռաց.

— Շուտով մեզի օգնութեան հասիր. պզտիկը բոլորովին պլլեցին. զինք գինովցուցին։ Արդէն այսօր կոչին առեն Քարմանօֆի անունով պատասխանեց։ Դուք միայն կրնաք զինք փրկել։

Դատապարտեալը, աջ ու ձախ ահարեկ նայուածքներ արձակելով, փութաց կալանաւորներու թոհուբոհին մէջ մտնելու։

Ահա՛ թէ խնդիրը ի՛նչ էր. Քարմանօֆ անուն թիապարտ մը ստիպած էր իրեն նմանող տարագիր մը անունը իրեն հետ փոխելու. այնպէս որ այդ թշուառն էր որ տաժանակիր աշխատութեան մէջ պիտի մնար, մինչ բո՛ւն դատապարտեալը երկու տարի աքսոր միայն պիտի կրէր։

Արդէն, նախորդ շաբթուն, նոյն բանտարկեալը ի-

մաց տուած էր Նէխլիւտոֆի պատրաստուած խաղը, խնդրելով իրմէ որ միջամտէ այդ ոճիրը արգիլելու համար։ Այդ բանտարկեալը կարաւանին մէջ ամէնէն շահեկանն էր Նէխլիւտոֆի աչքին. Երեսուն տարեկաննոց գեղացի մըն էր, մեծ, զօրեղ, լայն, պզտիկ աչքերով։ Մակար Տէվքին կը կոչուէր և գողութեան և մարդասպանութեան համար դատապարտուած էր։ Իշխանին պատմած էր թէ այդ ոճիրը իր կողմէ չէր գործուած, այլ ուրիշ անհատի մը կողմէ զոր «ինքը» կը կոչէր և որ ուրիշ մէկը չէր կրնար ըլլալ եթէ ո՛չ նոյն ինքն Սատանան։

Օր մը օտարական մը իր հօր տունը իջած էր և երկու րուպլի փոխարէն բալխիր մը վարձած՝ քառասուն վէրստ հեռաւորութեամբ գեղ մը երթալու համար։ Մակարը ցոյց տուած էր իբրև կառավար։ Ճամբայ ելած էին և ճամբուն կէսը դադար ըրած էին թէյ խմելու համար։ Այն ատեն օտարականը իրեն պատմած էր որ պիտի ամուսնանար և թէ բոլոր հարստութիւնը, հինգ հարիւր րուպլի, վրան կը կրէր։ Առանց գիտնալու թէ ի՛նչու համար, Մակար անմիջապէս դուրս ելած էր պանդոկէն, կացին մը գողցած ու պահած էր բալխիրին յարդերուն տակ։

— Ինչպէս ճշմարիտ է որ Աստուծոյ կը հաւատամ այնպէս ալ ճշմարիտ է թէ չեմ գիտեր ինչո՛ւ այս արարքը ըրի. «ինք» ըսաւ, — Ա՛ռ այդ կացինը. և ես առի։ Բալխիր նստանք ու ճամբայ ելանք կրկին. Այլ ես կացինին վրայ չէի մտածեր։ Գեղ հասնելու վեց վէրստ մնացեր էր։ Ցից ճամբայ մը կար ելլելիք, վար կ՚իջնամ որպէս զի ձիուս բեռը թեթևցնեմ և ահա՛ «ինք» կը սկսի ինծի մրմռալ. «Բայց ի՛նչ բան կը մտածես, վերելլելնուդ պէս գեղ կը հասնիս, ա՛լ զինքը չպիտի տես-

հետ, վայրկեան մը չի կայ կորսնցնելիք»։ Բալխիրին վրայ կը ծռիմ, իբր թէ յարդը կարգի դնելու համար և կացինը ինքնին ձեռքիս տակ կուգայ։ Օտարականը կը դառնայ և կ'ըսէ. «Ի՞նչ կ'ընես կոր»։ Այն ատեն կացինը կը վերցնեմ։ Օտարականը որ ուժով կտրիճ մըն էր, գետին կը ցատքէ, բազուկս կը բռնէ. «Թշուառական, ի՞նչ կ'ընես» կը գոչէ և մէկ հրելով, գետին, ձիւնին մէջ կը նետէ զիս. ես չեմ դիմադրեր և թող կուտամ որ ուզածը ընէ։ Թաշկինակովը ձեռքերս կը կապէ, զիս բալխիրին մէջ կը նետէ և շիտակ ոստիկանատուն կը տանի։ Զիս կը բանտարկեն ու կը դատեն։ Ի զո՛ւր ամբողջ գեղը իմ պարկեշտութեանս մասին կը վկայէ. վարպետս անգամ կուգայ հաստատելու որ միշտ գո՛հ մնացած է իմ ծառայութենէս. դրամ չունենալուս՝ չեմ կրնար փաստաբան մը բռնել և չորս տարուան տաժանակիր աշխատութեան կը դատապարտուիմ։»

Եւ ահաւասիկ այդ նոյն մարդը, բանտարկեալ մը ազատելու համար, կուգար յայտնելու գաղտնիք մը որ կրնար իր կեանքը վտանգել. որովհետեւ իր շղթայի ընկերները զինքը ապահովաբար պիտի խեղդէին եթէ իր լրտեսի դերը նշմարէին։

ԺԷ.

Քաղաքական յանցաւորները երկու փոքր խցիկներու մէջ էին, որոնց դուռները նրբանցքին վրայ կը բացուէին։ Նեխլյուտոֆ նախ Սիմոնսոնի հանդիպեցաւ որ, վառարանին քով կծկտած, ձեռքը փայտ մը, կ'աշխատէր կրակը վառելու։

Նեխլյուտոֆը նշմարելուն պէս, ձեռքը երկնցուց, առանց տեղէն ելլելու։

— Գոհ եմ որ եկած էք. կը փափաքէի ձեզի հետ խօսիլ, ըսաւ շեշտակի իշխանին աչքերուն մէջ նայելով։

— Ի՞նչ նիւթի մասին, հարցուց Նեխլյուտոֆ։

— Հիմա կ'ըսեմ. կը տեսնէք որ այս միջոցիս զբաղած եմ։

Եւ Սիմոնսոն սկսաւ վառարանը վառել, յատուկ ձեւով մը որ, ըստ իրեն, աւելի տաքութիւն կուտար։

Նեխլյուտոֆ կ'ուզէր ամէնէն մօտի դուռնէն մտնել, երբ միւս դուռնէն Մասլօվա դուրս ելաւ։ Աղբի կոյտ մը կը բերէր այրելու համար։ Ճերմակ շապիկ մը հագած էր, ոտքը մուճակներ անցուցած և գլուխը շալ մը դրած որ զինքը փոշիին դէմ կը պաշտպանէր։

Նեխլյուտոֆը տեսնելով կարմրեցաւ, իր բեռը վար դրաւ և ձեռքերը շրջազգեստովը սրբեց։

— Կը մաքրէ՞ք կոր, ըսաւ Նեխլյուտոֆ ձեռքը երկարելով։

— Այո՛, պատասխանեց ժպտելով, իմ հին գործս սկսայ, և չէք կրնար գիտնալ թէ որքա՛ն աղտեղ կայ հոս։ Ճամբու վերմակը չորցա՞ծ է, հարցուց Սիմոնսոնի։

— Գրեթէ, ըսաւ այս վերջինը, անոր վրայ յառելով ակնարկ մը որ Նեխլյուտոֆի ուշադրութիւնը գրաւեց։

— Ուրեմն քիչ մը եւս կուգամ առնելու և մուշտակները կը բերեմ չորցնելու համար։ Մեր ընկերուհիները ամէնքն ալ հոն են, ըսաւ Նեխլյուտոֆին, ցոյց տալով մօտի դուռը, մինչ ինք միւս դուռնէն աներեւոյթ կ'ըլլար։

Իշխանը փոքրիկ խուց մը մտաւ որ հազիւ լուսաւորուած էր տախտակամածին վրայ դրուած փոքրիկ լամպայով մը։ Սենեակը ցուրտ ու խոնաւ էր և փոշիի

ու ծխախոտի հոտ կուգար։ Լամպան քիչ մը լոյս կը սփռէր սենեակին մէջտեղը, մութին մէջ ձգելով պատին երկայնքը շարուած անկողինները։ Հազիւ թէ կալանաւորներուն դէմքերը կ'որոշուէին։ Բոլոր դատապարտեալները հոն հաւաքուած էին, ի բաց առեալ երկու հոգի որոնք խոհարարի պաշտօն կը կատարէին և դուրս ելած էին կերակուր և եռացած ջուր փնտռելու։

Վէրա Էֆրէմիօվնա, ա՛լ աւելի նիհարցած ու դեղինցած, աչքերը խոշորցած, երակները ուռած, մազերը կտրուած, ծալլուած լրագրի մը առջեւ նստած էր ու սիկառէթ կը շինէր։

Իրեն մօտ կը գտնուէր Էմիլի Ռանցէֆա, քաղաքական դատապարտեալ կիներէն մին որ ամէնէն աւելի շահագրգռած էր Նեխլիւտոֆը։ Աւլուտուքով կը զբաղէր և այդ կոշտ աշխատութեան մէջ իսկ, գիտէր յատուկ շնորհ մը բերել, քաղցրութեամբ և մտերմութեամբ լեցուն։ Լամպային առջեւ կեցած էր, թեւերը սոթթած, իր ճերմակ ու նուրբ ձեռքերով կ'աշխատէր, գաւաթներ լուալով ու սրբելով։ Թէեւ ո՛չ գեղեցիկ, բայց տակաւին երիտասարդ, իր դէմքը ճշմարտապէս սիրալի կը դառնար ու կ'այլափոխուէր երբոր կը ժպտէր։

— Կը կարծէինք որ արդէն Ռուսիա վերադարձած էիք, ըսաւ։

Անկիւն մը Մարիա Փավլօվնա փոքրիկ աղջիկ մը կը լուար որ իր մանկական ձայնովը անընդհատ կը խօսէր։

— Շատ աղէկ ըրիք գալով։ Քաթիան տեսա՞ք, հարցուց Նեխլիւտոֆի։ Տեսէ՛ք նոր ընկերուհի մը ունինք։

Եւ ցոյց տուաւ փոքրիկ աղջիկը։

Խցիկին մէջ կը գտնուէր նոյնպէս Անաթօլ Քրիլցով՝

Շատ աժգոյն և շատ նիհարցած, ծունկի վրայ նստած էր և ձեռքերը գրպաններուն մէջ Նեխլիւտոֆի կը նայէր իր տենդէ շողշողուն աչքերով։ Իշխանը իրեն պէտի մօտենար, երբ յանկարծ չէկ մարդ մը նշմարեց, որ պարկի մը մէջ բան մը փնտռելով հանդերձ, Կրապց անուն գեղեցիկ կնոջ մը հետ կը խօսէր։ Նովօտվորոֆ անուն հռչակաւոր յեղափոխական մըն էր։ Նեխլիւտոֆ փութաց ձեռքը սեղմելու և այս բանը ըրաւ մանաւանդ անոր համար որ բոլոր քաղաքական դատապարտեալներուն մէջ այս մարդը իրեն համար հակակրելի էր։

— Ձեր ուղեւորութենէն միշտ գո՞հ էք, ըսաւ հեգնական ժպիտով մը։

— Այո՛, Շահեկանութեան արժանի բաներ տեսայ, պատասխանեց իշխանը այնպէս ձեւով մը որ իբր թէ չէր նշմարած կալանաւորին վիրաւորիչ շեշտը։

Այն ատեն Քրիլցովին մօտեցաւ։

Եթէ այս միջոցիս Նեխլիւտոֆ անտարբերութիւն կը կեղծէր, սակայն իր հոգին նուազ վիրաւորուած չէր։ Նովօտվորոֆի խօսքերը և անոր ակներեւ փափաքը իրեն անհաճոյ բան մը ընելու իր բոլոր ուրախ տրամադրութիւնը ցրուած էր։

— Ինչպէ՞ս էք, ըսաւ Քրիլցովի սառ ու տենդէն դողահար ձեռքը սեղմելով։

— Գէշ չեմ, շնորհակալ եմ, բայց թրջած եմ ու չեմ կրնար տաքնալ, ըսաւ փութալով ձեռքը մուշտակին թեզանիքին մէջ խօթելու։ Յետոյ այս սենեակին մէջ շատ ցուրտ կ'ընէ։ Տեսէք պատկիներէն երկուքը կոտրած են։ Պէտք էր որ տեղը նորեր դնէին։ Ի՞նչպէս եղաւ որ այս վերջին օրերս ձեզ չտեսանք։

— Պատուէրները խիստ էին, արտօնութիւն չկրցայ առնել։ Կարաւանին հրամայող այսօրուան սպան միայն հաճոյակատար եղաւ։

— Ահ, այո՛, ասիկա աղնիւ է, ըսաւ Քրիլցով։ Հարցուցէք Մարիայի թէ այդ աւազակը ի՛նչ ըրաւ այս առտու։

Մարիա Փավլօվնա, առանց իր տեղը թողլու, պատմեց փոքրիկ աղջկան առթիւ տեղի ունեցած տեսարանը։

— Ըստ իս պէտք էր որ հաւաքական բողոք մը ընէինք, ըսաւ Վէրա Էֆրէմօվնա հաստատ ձայնով մը, և բոլոր միւսներուն նայելով, որոնք վարանոտ ու սարսափած կ'երեւային իր առաջարկութեան հանդէպ։ Վլատիմիր պէտք եղածը ըհէեւ ըսաւ, բայց իմ կարծիքովս ասիկա բաւական չէ։

— Ինչ օգուտ բողոքելը, ըսաւ Քրիլցով որուն երկար ատենէ ի վեր ջիղերուն կը դպչէր Վէրա Էֆրէմօվնայի գոռոզ ու պարզութենէ զուրկ չեշտը։

— Քաթիա՞ն կը փնտռէք, ըսաւ Նեխլիւտոֆի, մինչեւ եօքը կ'աշխատի։ Նախ՝ այս սենեակը մաքրեց, հիմա մեր սենեակը կ'աւլէ, այսինքն՝ մարդոց սենեակը։ Եթէ կարենար մեզ լուերէն ազատել շատ լաւ պիտի ըլլար։

— Իսկ Մաշա, ի՞նչ կ'ընէ հո՛ն, հարցուց գլխովը ցոյց տալով այն անկիւնը ուր Մարիա Փավլօվնա կը գտնուէր։

— Իր աղջկան մազերը կը սանտրէ, ըսաւ Էմիլի Ռանցէֆա։

— Ըցէ՛ւ թէ իր ոջիլները ամենուս վրայ չցրուէ, ըսաւ Քրիլցով։

— Հոգ մի՛ ընէք, խնամքով կը սանտրեմ. տեսէ՛ք, հիմա մաքուր է։ Առէք զինքը, ըսաւ Ռանցէֆային, ես Քաթինայի քով պիտի երթամ։

Ռանցէֆա փոքրիկը առաւ բոլորովին մայրական գուրգուրանքով մը, իր ծունկերուն վրայ նստեցուց, իրեն

կտոր մը շաքար տուաւ և ձեռքերուն մէջ առաւ տղուն թոնթոռ ոտքերը՝ տաքցնելու համար։

Մարիա Փավլօվնա սենեակէն դուրս ելաւ և երկու մարդ նոյն վայրկեանին ներս մտան, եռացած ջուր և ուտելիք բերելով։

Ներս մտնող երկու դատապարտեալներէն մէկը երիտասարդ մըն էր, նիհար և միջահասակ։ Մուշտակ մը հագած էր ու բարձր կօշիկներ։ Թեթեւ ու արագ քայլերով կը քալէր երկու ձեռքովը խոշոր թէյաման մը բռնած, մէջը եռացած ջուրով և թեւին տակն ալ հաց մը։

— Լաւ ուրեմն, ահաւասիկ մեր իշխանը որ նորէն եկաւ, ըսաւ հացը Մասլովայի տալով և թէյամանը սեղանին վրայ դնելով։ Սքանչելի բաներ գնեցինք, աւելցուց, բաճկոնակը գլխուն վրայէն անկիւն մը նետելով։ Մարքէլ կաթ ու հաւկիթ կը բերէ կոր. ճշմարիտ խնճոյք մը պիտի ընենք։ Քիրէլօվնա բոլոր սանիք պիտի պատրաստէ, իր գեղեցկագիտական մաքրութեամբը ա՛լ անելի զանոնք լաւագոյն ընելով, ըսաւ Ռանցէֆայի ժպտելով։

— Կ'ուզե՞ս մեզի թէյ պատրաստել։

Այս մարդուն մէջ ամէն բան, իր ձայնը, շարժումները ակնարկը, քաջութիւն և զուարթութիւն ցոյց կուտային։

Միւսը իրեն պէս միջահասակ էր, նիհար. դուրս ցցուած կզակով։ Երկու ձեռքը ամաններ բռնած էր։ Զանոնք Ռանցէֆայի առջեւ դրաւ և գլխովը բարեւեց Նեխլիւտոֆը, յետոյ պաղութեամբ ձեռքը անոր երկարեց և սկսաւ իր բերածները շարել։

Այս երկու բանտարկեալները ժողովրդի մարդիկ էին. առաջինը՝ Նահաթօֆ՝ երիտասարդ գեղացի մըն էր, երկրորդը՝ Մարքէլ Քուրատիէֆ, երեսունըհինգ տարեկան

գործաւոր մը, որ յեղափոխական շարժումի մը մասնակցած էր։

Շնորհիւ Սիմոնսոնի խնամքներուն, վառարանը վերջապէս վառած էր. սրահը կը տաքնար, եռացող թէյը գաւաթներու մէջ կը մնար և սեղանին վրայ շարուած էր բոլոր նախաճաշը. ճերմակ ու սեւ հաց, կարծր հաւկիթ, կարագ, հորթի գլուխ և ոտք։ Ամէնքը մոռցած էին անկողնին որ իբրեւ սեղան կը ծառայէր ու կը խմէին, կ՚ուտէին, կը շատախօսէին։ Սնտուկի մը վրայ նստած Ռանդէֆա տանտիկնոջ դեր կը կատարէր և թէյը կը լեցնէր։ Ամէնքը իր շուրջ կեցած էին, բացի Քրիլցօվէն որ պառկած մնացեր էր և իշխանին հետ կը խօսէր։

Բանտարկեալները, այժմ, սեղանին շուրջ, շուտով մոռցած էին օրուան ցականքը և ուրախ տրամադրութեան մէջ էին։ Դրացի խցիկներէն եկած աղաղակներն ու շնկոցները կը յիշեցնէին իրենց գտնուած միջավայրը և ա՛լ աւելի կը սեղմէին իրենց մտերմութիւնը։ Նաւու մը պէս որ վայրկեան մը նաւահանգիստը կը գտնուի, ինքզինքնին ապահով կը զգային կոշտութեան և վայրագութեան տարրերուն կատաղութենէն ու զուարթ էին ատոր համար։ Խօսակցութիւնը կը սահէր ամէն բանի վրայ, բացի իրենց ներկայ կացութեան և իրենց սպասող ապագային։

Յետոյ, ինչպէս այս բանը կը պատահի միշտ երբ երիտասարդներ ու երիտասարդուհիներ քով քովի կ՚ապրին, հովուերգութիւններ հաստատուած էին, ինչպէս նաեւ հակակրութիւններ։

Նովոտվորօֆ սիրահարած էր գեղեցիկ Կրապցին։ Այս վերջինը դեռատի ուսանողուհի մըն էր որ քիչ ուսումնասիրած էր յեղափոխական խնդիրները, բայց իր շատ մը բարեկամուհիներուն պէս, ուրիշներու նմանելու հա-

մար գործած և ինքզինք վտանգած էր։ Որովհետեւ երիկմարդոց հաճելի ըլլալէ ուրիշ նպատակ ունեցած չէր, իր բանտարկութեան ընկերներուն քովն ալ շարունակած էր իր պճրանքը։ Նովոտվորօֆի հետ մխիթարուած էր ու կամաց կամաց սիրահարած անոր։ Ուրիշ այդ տեսակ մտերմութիւններ կային Մարիա Փավլօվնայի և Քրիլցօվի միջեւ։ Քրիլցօվ ճշմարտապէս կը սիրէր զայն, բայց սիրոյ մասին անոր յատուկ գաղափարները գիտնալով, իր սէրը կը ծածկէր բարեկամութեան և երախտագիտութեան երեւոյթին տակ։ Նապաթօֆ և Ռանդէֆա տարօրինակ սիրով մը կապուած էին, որովհետեւ եթէ Մարիա Փավլօվնա կոյս մըն էր, Ռանդէֆա իր ամուսնոյն հաւատարիմ կին մըն էր։ Հազիւ տասնըվեց տարեկան եղած ատեն Պետերսպուրկ ուսանող մը սիրած և երեք տարի ետքը հետը ամուսնացած էր։ Այն ատեն ինքն ալ կը հետեւէր Համալսարանի դասընթացքներուն։ Իր ամուսինը արտաքսուելով, ինքն ալ թողած էր բժշկութեան դասը և հետեւած իր ամուսնոյն, անոր ընկերական գաղափարները ընդունելով։

Շատ լաւ գիտէր բացատրել թէ ներկայ կառավարութիւնը որքա՜ն աղետաբեր էր ժողովրդին, թէ որքա՜ն ստիպողական էր կռուիլ այս վարչական բացարձակապետութիւնը փոխելու համար, ևն.։ Անանկ համոզուած էր որ իր յատուկ գաղափարներն էին ատոնք, մինչդեռ, ճշմարտապէս, իր ամուսնոյն գաղափարներուն ցոլացումն էր։ Կին մըն էր որ կը տառապէր առանց ամուսնի ու զաւկի սիրով ապրելու, բայց հաւատարիմ կը մնար իր էրկանը յիշատակին։ Այսուհանդերձ Նապաթօֆի բոլորովին պղատոնական սէրը կրցած էր իր հոգին քիչ մը խռովել ու թէեւ եղբօր պէս կը վարուէր հետը, այսուհանդերձ աւելի սերտ կապ մը կը տեսնուէր իրենց մէջ։ Ու

այս զգացումը զիրենք կը սարսափեցնէր, գեղեցկացնելով հանդերձ իրենց կալանաւորի կեանքը։

Իրենց մէջ միայն Մարիա Փավլօվնա և Գուրատիէֆ չէին զգար սիրոյ հուրը։

ԺԶ.

Ուզելով Գաթիւշայի հետ առանձին տեսակցիլ, ինչպէս սովորութիւն ունէր ընելու կերակուրէն ետքը, Նէխլիւտօֆ սպասեց նախաճաշին աւարտելուն, Գրիլցօվի հետ տեսակցելով։ Անոր կը պատմէր Մակարի պատմութիւնն ու գործած ոճիրը։ Խեղճ հիւանդը ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէր։

— Այո՛, այո՛, ըսաւ. բան մը զիս կը զբաղեցնէ, այսինքն թէ՝ խորհիլ որ մօտէն կը քալենք այն մարդոց հետ որոնց համար զոհուած ենք, և թէ չենք ճանչնար զիրենք, թէ նոյն իսկ չենք ուզեր ճանչնալ և որ սակայն մեզի թշնամի կը նկատեն։ Իրա՛ւ որ սոսկալի բան է այդ։

— Անոր մէջ սոսկալի բան չի կայ, ըսաւ Նովօտվորօֆ որ խօսակցութեան այս մասը լսած էր։ Ժողովուրդին մեծ զանգուածը իշխանութիւնը կը սիրէ. արդ՝ այսօր, իշխանութիւնը կառավարութիւնն է։ Զայն կը պաշտեն ու մեզ կ'ատեն, վաղը եթէ մենք ըլլանք իշխանութեան տէր, մեզի պիտի յարգեն...։

Այս վայրկեանին խցիկի պատերուն ետեւէն հայհոյանքներու և հրմշտուքներու և շղթաներու ձայներ, աղաղակներ ու ոռնումներ լսուեցան որոնք «օգնութեան հասէ՛ք» կը գոչէին։

— Մտիկ ըրէ՛ք այդ կոպիտները, ըսաւ Նովօտվո-

րօֆ, ի՞նչ կապակցութիւն կրնայ ըլլալ անոնց և մեր միջեւ։

— Զանոնք կոպիտ կը կոչե՛ս. սակայն նայէ՛ սա Մակարի պարագան որուն պատմութիւնը կ'ընէր հիմա Նէխլիւտօֆ։ Իր կեանքը վտանգած է իր ընկերներէն մէկը ազատելու համար։ Միթէ ասիկա վայրագ գազանի գո՞րծ է։

— Պա՛հ, զգայնութեան անցողակի վայրկեան մը, ըսաւ Նովօտվորօֆ հեգնութեամբ։ Մեզի համար անկարելի է հասկնալ այդ մարդիկը գործել տուող մտայնութիւնը։

— Ինչպէ՞ս կրնաս այդպէս խօսիլ և ուրիշներու քով աղէկ բան չտեսնել, ըսաւ Մարիա Փավլօվնա։

— Կարելի չէ տեսնել ինչ որ գոյութիւն չունի։

— Ուրեմն կը խորհիս թէ ուրիշին համար իր կեանքը վտանգելը բան մը չէ՞։

— Կը խորհիմ թէ, պատասխանեց Նովօտվորօֆ, եթէ կ'ուզենք մեր նպատակին հասնիլ, առաջին անհրաժեշտ պայմանն է երազանքներու մէջ չկորսուիլ, այլ իրերը նկատել իրենց ճշմարտութեան մէջ (հիմա Գուրատիէֆ ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէր)։ Պէտք է ամէն բան փորձենք ամբոխին համար և իրմէ ոչինչ սպասենք։ Բայց չաշխատինք զայն մեզ օժանդակեցնելու, մինչեւ որ աւելի զարգացած չըլլայ, ըսաւ դասընթացք մը ընողի պէս ճառելով։ Սպասենք իր մտաւորական բարեշրջումին։

— Ի՞նչ մտաւորական բարեշրջում, հարցուց Գրիլցօվ. Կամայականութեան ու բռնապետութեան դէմ կը պարտադրէ նոր բռնապետութիւնը։ Ես կ'ըսեմ կռուինք, բայց մեր դրութիւնը իրենց անպատճառ բռնապետութիւն մը պիտի ըլլայ։

— Ո՞ւր կը տեսնես բռնապետութիւնը։

միայն որ գիտեմ այն ճամբան որուն պէտք է հետեւի ժողովուրդը եւ թէ այդ ճամբան իրեն ցոյց կուտամ։

— Ո՞վ քեզ թոյլ կուտայ հաւատալու թէ ճշմարտութեան մէջն ես։ Անհագին տարբերութիւն մը կայ գաղափարականներու մտածումներուն եւ տնտեսագէտներու դրական ծանօթութեանց միջեւ։

Նովոտվորոֆի ձայնը կը լեցնէր ամբողջ խցիկը եւ ամէնքը կը լռէին երբոր կը խօսէր։

— Ի՞նչ օգուտ մինչեւ ետքը վիճաբանելէ, ըսաւ Մարիա Փավլօվնա, օգուտ քաղելով ճառախօսին վայրկենական լռութենէն։

— Իսկ դուք, ի՛նչ է ձեր կարծիքը, հարցուց Նեխլիւտոֆ։

— Ես կը կարծեմ որ Անաթօլ իրաւունք ունի, ըսաւ Մարիա, եւ թէ պէտք չէ մեր կարծիքները պարտադրել ժողովրդին։

— Իսկ դո՞ւք, ըսաւ կրկին իշխանը, դառնալով ու ժպտելով Քաթիւշայի։ Ու իր դէմքը թէ անոր պատասխանը լսելու փափաք՝ եւ թէ երկիւղ կ'արտայայտէր որ գուցէ ապուշ խօսք մը պիտի ընէ։

— Ես, ըսաւ Քաթիւշա, այնպէս կը տեսնեմ որ բոլոր ասոնց մէջ չափազանց կը մոռնան ժողովուրդը որուն համար կ'ըսեն թէ կ'աշխատին։

— Իրաւունք ունիս, հազար անգամ իրաւունք ունիս, ըսաւ Միխայիլօվնա։

— Ի՜նչ զարմանալի գաղափար ունիք յեղափոխութեան վրայ, ըսաւ Նովոտվորոֆ չար դէմքով մը եւ սիկառէթ մը վարեց։

— Առանց բարկանալու հետը չեմ կրնար վիճաբանիլ, ըսաւ Քրիլցով ցած ձայնով։

— Լաւագոյն է իրեն կարեւորութիւն չի տալ, պատասխանեց Նեխլիւտոֆ։

Հակառակ այն յարգանքին զոր Նովոտվորոֆ կը վայելէր իր ընկերներուն մէջ, հակառակ իր գիտնականութեան եւ ինքզինքին վրայ ունեցած բարձր համարումին, Նեխլիւտոֆ զայն կը դատէր իբրեւ մին այն յեղափոխականներէն որոնք միջակ մակարդակէն աւելի վար են եւ որ երբ իրենց ընկերներուն հետ բաղդատութեան դրուին՝ արժէքնին կը կորսնցունեն. Նեխլիւտոֆ անշուշտ կ'ընդունէր որ Նովոտվորոֆ աւելի խելացի էր քան յեղափոխականներէն շատերը, բայց կը զգար որ անոր ունայնամտութիւնը եւ ծայրայեղ եսամոլութիւնը երկար ատենէ ի վեր իր արժէքը պակսեցուցած էր։

Անոր յեղափոխական գործունէութիւնը միմիայն փառասիրութեան վրայ հիմնուած կը թուէր Նեխլիւտոֆի, իշխելու եւ ինքզինք արժեցնելու փափաքէն մղուած։ Ուրիշներու գաղափարները իւրացնելու եւ զանոնք յստակօրէն բացատրելու տարօրինակ կարողութեամբ մը օժտուած՝ առանց դժուարութեան ամենուն հիացումին արժանի եղեր էր, մանաւանդ այն միջավայրերուն մէջ ուր իր գաղափարները մասնաւորաբար կը գնահատուէին։ Վարժարանը եւ Համալսարանը իր յաջողութիւնները բաւած էին գոհացնելու իր փառասիրութիւնը։ Բայց ուսմունքը աւարտելէ ետքը, այդ գերազանցութիւնը վերջացած էր եւ չէր կրնար համակերպիլ այլեւս հիացումի առարկայ չըլլալու. ասոր համար, ուրիշներէն բարձր երեւալու, բայց տարբեր ճամբու մը մէջ, տենջանքէն մղուած՝ յառաջդիմական ազատականութենէ անցած էր եռանդուն յեղափոխականութեան։ Իր մէջ բարոյական զգացման բացակայութիւնը շուտով նպաստած էր իրեն աչքի զարնելու այդ միջավայրին մէջ եւ քիչ ատենէն սկսած էր իբրեւ պետերէն մէկը նկատուիլ։

Անձին վրայ վստահութիւնը այնքա՜ն մեծ էր որ զայն

ուրիշներու կը պարտադրէր և ամէնքն ալ կը կրէին իր իշխանութեան ազդեցութիւնը: Եւ որովհետեւ գործը այնպիսի երիտասարդներու հետ էր որ իր ինքնահաւանութիւնը խորին գիտութեան մը տեղ դրած էին, շուտով մեծ ժողովրդականութիւն մը վայելել սկսաւ յեղափոխական շրջանակներու մէջ:

Սկզբունքով կնոջ ազատագրութեան կուսակից էր, բայց իրապէս ամէնքն ալ տղուչներ կը համարէր, բաց ի անոնցմէ որ իրեն սիրահարած էին:

Կ'արհամարհէր Նեխլիւտոֆը որու համար կ'ըսէր թէ կեղծ ձեւեր կ'ընէր Մասլօվայի: Բայց մանաւանդ կ'ատէր զայն որովհետեւ իրմէ տարբեր կարծիքներ ունէր և ընկերային խնդիրներու վրայ «իշխանի պէս» կը խօսէր: Նեխլիւտոֆ գուշակած էր իր մասին տածած զգացումները և իրեն ցաւ կը պատճառէր որ հակառակ իր հաճոյակատարութեան, չէր կրնար զայն արգիլել իրեն հետ իբրեւ թշնամի վարուելէ:

Քովի սենեակին ամէն աղմուկ դադրած էր յանկարծ: Պահապանապետը ներս մտած էր երկու զինուորներու հետ, կոչի ատենն էր. Ամէն մէկը համրուեցաւ և մատնանիշ եղաւ.

— Այժմ, իշխան, հարկ է որ մեկնիք, ըսաւ պահապանապետը, կոչէն ետքը պէտք չէ որ կալանաւորներուն քով մարդ մնայ:

Նեխլիւտոֆ որ գիտէր թէ այդ տեսակ խօսքերը ի՛նչ կը նշանակէին, անոր երեք ռուբլի տուաւ զոր նախապէս պատրաստած էր:

Կարելի չէ ձեզի բան մը մերժել, մնացէ՛ք, քանի որ այդպէս կը փափաքիք:

Պահապանապետը երթալու վրայ էր երբ իր մարդոցմէ մին ներս մտաւ բանտարկեալի մը հետ:

— Պզտիկին համար կուգամ, ըսաւ կալանաւորը:

— Ահ, անուշիկ հայրիկը, ըսաւ զուարթ մանկական ձայն մը և գեղձան գլուխ մը դուրս ելաւ Ռանցէֆայի, Մարիա Փավլօվնայի և Քաթիւշայի քով:

— Այո՛, իմ պզտիկս, ես եմ, ըսաւ մարդը զայն գգուելով:

— Մեզի հետ ձգեցէք զինքը, ըսաւ Մարիա Փավլօվնա, լաւ կը խնամենք:

— Տե՛ս, հայրիկ, այս տիկինները ինծի շրջազգեստ մը կը կարեն, ըսաւ պզտիկ աղջիկը Ռանցէֆայի կարած լաթը ցոյց տալով,

— Կ'ուզե՞ս մեզի հետ մնալ, ըսաւ այս վերջինը:

— Ես կ'ուզեմ, դուն ալ միասին, հայրիկ:

Ռանցէֆա ժպտեցաւ ու դէմքը կարծես գեղեցկացաւ:

— Հայր մը իր աղջկան բան մը չկրնար մերժել, ըսաւ:

— Հայրիկն ալ հոս պիտի մնայ:

— Հայրդ ստիպուած է միւս սենեակը երթալ պառկելու, բայց հրաման կուտայ որ քեզ հոս պահենք, ըսաւ Ռանցէֆա դէպ ի կալանաւորը դառնալով:

— Ուզածնուդ պէս կարգադրեցէ՛ք, ըսաւ պահապանապետը և ելաւ գնաց:

Երբոր զօրքերը դուրս ելան, Նապաթօֆ մօտեցաւ պզտիկին հօրը, իր զօրեղ ձեռքը անոր ուսին դրաւ և ըսաւ.

— Ըսէ՛, եղբայր, ի՞նչ է որ Բարմանօֆ կը ստիպէ տարագիր մը որ իր անունը առնէ:

Բանտարկեալին պայծառ դէմքը մէկէն մթագնեցաւ:

— Այդ մասին բան մը չլսեցի, ըսաւ աչքերը խոնարհելով:

— Լաւ ուրեմն, Անիւթքա, տիկիններուն հետ կեցիր, քանի որ այդպէս կը փափաքիս, ըսաւ և դուրս ելաւ։

— Կասկած չի կայ, ինչ որ Մակար ձեզ ըսած է զուտ ճշմարտութիւնն է, ըսաւ Նապաթօֆ խօսքը Նէխլիւտոֆի ուղղելով։ Բայց ամէնքը լռեցին, վախնալով որ վիճաբանութիւնը կրկին կը վերսկսի։

Սիմօնսօն որ մինչեւ այն ատեն բացարձակ լռութիւն պահած էր, իր անկողնէն ելաւ, փութկոտութեամբ Նէխլիւտոֆի մօտեցաւ ու ըսաւ.

— Կրնա՞մ առանձին խօսիլ ձեզի հետ։

— Անշուշտ։

Երբ Մասլօվա իշխանին հեռանալը տեսաւ կարմրեցաւ և գլուխը անդին դարձուց։

— Ահա՛ ըսելիքս, սկսաւ Սիմօնսօն, նախասենեակը հասնելնուն պէս։

Հասարակ դատապարտեալներու հանած սարսափելի աղմուկը կը տիրէր հոն։ Մարիա Փավլօվնա անցաւ։

— Մեզի հետ կեցիր, ըսաւ Սիմօնսօն, մէկու մը համար գաղտնիք չունիմ և մանաւանդ քեզի համար։

— Ինչպէս որ կ'ուզես, ըսաւ Մարիա։

— Ահաւասիկ ըսելիքս, ըսաւ Սիմօնսօն, գիտնալով ձեր յարաբերութիւնները Քաթէրին Միխայէլօվնայի հետ, ինքզինքս պարտաւոր կը զգամ իր մասին ունեցած զգացումներս ձեզ յայտնել։

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք, հարցուց Նէխլիւտոֆ։

— Կ'ուզեմ հետը ամուսնանալ։

Վա՞յ, ըսաւ Մարիա Փավլօվնա Սիմօնսօնի նայելով։

— Եւ որոշեցի իրեն հարցնել թէ կ'ուզէ՞ իմ կինս ըլլալ, չարունակեց այս վերջինը։

— Ես ի՞նչ կրնամ ընել ասոր մէջ. ատիկա բոլորովին իր գիտնալիք բանն է, ըսաւ Նէխլիւտոֆ։

— Առանց ձեզ խորհուրդ հարցնելու ո և է որոշում չի տար։

— Ինչո՞ւ։

Որովհետեւ մինչեւ որ իրեն հետ ձեր յարաբերութիւններու խնդիրը չկարգադրուի, ո և է որոշում չպիտի տայ։

— Ինծի համար խնդիրը շատ պարզ է, Եւ ուզեցի ընել ինչ որ իմ պարտականութիւնս կը համարէի, ուզեցի կրցածիս չափ թեթեւցնել իր դժնդակ կացութիւնը, բայց ո՛չ մէկ կերպով կ'ուզեմ արգելք ըլլալ իր որոշումին։

— Գիտէք որ չուզեր ընդունիլ ձեր զոհողութիւնը։

— Բայց ո և է զոհողութիւն չի կայ։

— Գիտեմ որ այս կէտին մասին իր որոշումը անդրդուելի է։

— Ուրեմն ինչո՞ւ ինծի խորհուրդ կը հարցնէք։

— Որովհետեւ կ'ուզեմ որ իրմէ հրաժարիք։

— Ի՞նչպէս կրնամ չընել բան մը զոր իմ պարտականութիւնս կը նկատեմ։ Իրեն միայն սա կրնամ ըսել որ ես իրեն հանդէպ ինքզինքս ազատ չեմ նկատեր, բայց ինք ինծի հանդէպ բոլորովին ազատ է։

Սիմօնսօն վայրկեան մը մտածեց։

— Լաւ, ըսաւ, բոլոր ասոնք իրեն պիտի ըսեմ։ Բայց մի՛ կարծէք որ իրեն սիրահարած եմ։ Զինքը քրոջ մը պէս կը սիրեմ, բարեկամուհիի մը պէս որ շատ տառապած է։ Իրմէ բան մը չեմ ուզեր, բայց շատ բան պիտի տայի իրեն օգնութեան հասնելու, մեղմելու համար իր կաց...

Նէխլիւտոֆ շատ զարմացաւ լսելով Սիմօնսօնի ձայնը որ կը դողդղար։

— Մեղմելու իր կացութիւնը, շարունակեց կալանաւորը։ Եթէ չուզեր որ դուք իրեն օգնէք, գուցէ այդ օգնութիւնը ինէ պիտի ուզէ ընդունել։ Եթէ հաւանի, խնդրագիր մը պիտի մատուցանեմ որպէս զի զինք այն քաղաքը ղրկեն ուր իր պատիժը պիտի կատարէ։ Չորս տարին ահագին ժամանակ մը չէ։ Իր քովը պիտի ապրիմ և գուցէ պիտի կրնամ իր բանտարկեալի կեանքը նուազ խիստ ընծայել։

— Ի՞նչ կրնամ պատասխանել ասոր. Երջանիկ եմ որ ձեզի պէս պաշտպան մը գտած է.

— Ա՜հ. ահաւասիկ ինչ որ կ'ուզէի գիտնալ, գոչեց Սիմօնսոն. Կ'ուզէի գիտնալ թէ դուք որ զինքը կը սիրէք ու իր բարիքը կ'ուզէք, կը հաւատա՞ք որ իրեն հետ ամուսնութիւնս մխիթարութիւն մը պիտի ըլլայ իրեն համար։

— Լաւ ուրեմն, այո՛, ըսաւ Նեխլիւտոֆ հաստատ շեշտով մը.

— Միայն իր վրայ կը մտածեմ։ Կ'ուզեմ միայն որ այդ տառապած հոգին քիչ մը հանգիստ գտնայ. ըսաւ Սիմօնսոն Նեխլիւտոֆի նայելով մանկական խանդաղատանք յայտնող այնպիսի աչքերով որ մարդու մտքէ չէր անցնէր գտնել սովորաբար այնքա՛ն մռայլ ու խոհական այդ անձին վրայ.

Սիմօնսոն ոտքի ելաւ և Նեխլիւտոֆի ձեռքը բռնելով սեղմեց, զայն իր դէմքին մօտեցուց և երկչոտութեամբ համբուրեց.

Այս ամէնքը իրեն պիտի ըսեմ, ըսաւ և սենեակէն դուրս ելաւ։

ԺԹ.

— Լաւ ուրեմն, ըսաւ Մարիա Փավլօվնա Սիմօնսոն, սիրահարած է։ Ո՞վ կրնար երբեք մտածել որ Վլատիմիր Սիմօնսոն կարող էր սիրահարիլ դպրոցականի մը պէս։ Զարմանալի բան է։ Նոյնիսկ կը խոստովանիմ որ տխուր բան է, եզրակացուց հառաչելով։

— Բայց ինք Քաթիւշան, ի՞նչ կը կարծէք որ կը խորհի բոլոր ասոնց մասին. հարցուց Նեխլիւտոֆ.

— Ի՞նք... Մարիա Փավլօվնա կեցաւ, իր պատասխանը փնտռելով. Տեսէ՛ք. այս կինը հակառակ իր անցեալին, ընտիր բնութիւն մը ունի։ Ձեզ կը սիրէ, այո՛, ձեզ կը սիրէ։ Բայց գոհ պիտի ըլլայ ձեզի ժխտական բարիք մը ընելով ու մերժելով ձեր կեանքը կապել իրենին։ Իրեն համար, ձեզի հետ ամուսնութիւնը սարսափելի անկում մը պիտի ըլլայ, միւս նախորդներէն աւելի գէշ, երբեք չպիտի հաւանի այդ բանին։

— Ուրեմն ի՞նչ պէտք է ընեմ։ Աներեւո՞յթ ըլլամ։

Մարիա Փավլօվնա ժպտեցաւ։

— Այո՛, մասամբ։

— Եւ ի՞նչպէս կրնամ մասամբ աներեւոյթ ըլլալ։

— Գալով Քաթիւշայի, անշուշտ. նշմարած է Սիմօնսոնի իր մասին զգացած սէրը, թէեւ ատոր վրայ երբեք հետը խօսած չէ։ Այդ սէրէն հպարտ է, բայց միանգամայն երկիւղ կը զգայ։ Բայց ես այդ խնդիրներէն բան մը չեմ հասկնար։ Այսուհանդերձ ինծի այնպէս կը թուի որ մեր բարեկամին գեղեցիկ զգացումը ուրիշ բան չէ՝ այլ եթէ սովորական սէրը։ Կ'ըսէ թէ այդ սէրը բացարձակապէս պղատոնական է, բայց եթէ իր սրտին խորը

աղէկ քննենք, հոն պիտի գտնէք Փիզիքական փափաք մը նման անոր որ Նովտվորոֆը դէպի Լիւպան կը քաշէ:

Մարիա Փավլօվնա պիտի շարունակէր խօսքը իր այս սիրական նիւթին վրայ, բայց Նէխլիւտոֆ զայն ընդմիջեց:

— Ի՞նչ պէտք է ընեմ հիմա:

— Կարծեմ պէտք է որ հետը բացատրութիւն մը ունենաք: Միշտ լաւագոյն է խնդիրը պայծառ կերպով լուսաբանել: Զինքը հիմա կը կանչեմ. կ'ուզէ՞ք, հարցուց:

— Կը խնդրեմ որ այդ բանը ընէք, ըսաւ Նէխլիւտոֆ:

Փոքրիկ սենեակին մէջ առանձին մնացած՝ տարօրինակ զգացում մը Նէխլիւտոֆի հոգին կը խռովէր: Իրեն մօտը կը լսուէր Վէրա Էֆրէմօվնայի կանոնաւոր շնչառութիւնը, տրտունջներով ընդհատուած, յետոյ, աւելի հեռուն, հասարակ ոճրագործներու աղմուկը: Սիմօնսոնի յայտնածը իրեն կը վերադարձնէր իր բովանդակ ազատութիւնը, զինքը կը փրկէր այն պարտականութենէն որ ինքնիրեն ստեղծած էր և որ այնքա՜ն ծանր կը թուէր տկարութեան վայրկեաններու մէջ: Այսուհանդերձ խռովք մը իր հոգին կը մթագնէր: Անգիտակցօրէն կը մտածէր որ Սիմօնսոնի առաջարկութիւնը իր արարքին բացառիկ նկարագիրը կը ջնջէր, իր զոհաբերութեան կարեւորութիւնը կը նուազեցնէր թէ իր և թէ ուրիշներու աչքին՝ քանզի եթէ ուրիշ բարի ու կատարելապէս ազատ մարդ մը կը հաւանէր անոր հետ ամուսնանալու, այլեւս Նէխլիւտոֆի որոշումը ո և է դիւցազնական բան չունէր: Գուցէ իր զգացումներուն մէջ պարզ նախանձն ալ դեր ունէր: Այնքա՜ն վարժուած էր միտքը դնելու որ Քաթիւշան կը սիրէր որ ցաւ կը զգար մտածելով թէ ուրիշ

մը կրնար զայն սիրել: Յետոյ, վերջապէս, կը սրտնեղէր տեսնելով իր բոլոր ծրագիրներուն ջնջուիլը, որովհետեւ եթէ Սիմօնսոն անոր հետ ամուսնանար, իր ներկայութիւնը Սիպերիոյ մէջ անօգուտ կը դառնար և պէտք էր որ կեանքի ուրիշ ծրագիր մը գծէր իրեն համար: Ժամանակ չունեցաւ հասկնալու թէ ի՛նչ էր իր ճշմարիտ մտածումը: Դուռը բացուեցաւ և Քաթիւշա ներս մտաւ:

— Մարիա Փավլօվնա խնդրեց որ ձեր մօտ գամ, ըսաւ:

— Այո՛, պէտք ունիմ քեզի հետ տեսնուելու. Նստէ՛... Վլատիմիր Իվանովիչ հիմա տեսակցութիւն մը ունեցաւ հետս քու մասիդ:

Մասլօվա նստած էր, ձեռքերը ծունկերուն վրայ, հանդարտ երեւոյթով, բայց Սիմօնսոնի անունը լսելով կարմրեցաւ:

— Ի՞նչ ըսաւ ձեզ, հարցուց:

— Ըսաւ որ կ'ուզէ ձեզի հետ ամուսնանալ:

Կալանաւորուհիին դէմքը կծկուեցաւ և տառապանք արտայայտեց, բայց բան մը չըսաւ ու պարզապէս աչքերը խոնարհեց:

— Իմ հաւանութիւնս և կարծիքս խնդրեց: Ըսի որ դուն միայն կրնաս որոշում տալ:

— Ինչո՞ւ համար. բայց ինչո՞ւ համար, ըսաւ չեչտակի նայելով Նէխլիւտոֆի իր քիչ մը շիլ աչքերով. և, ինչպէս միշտ, այդ ակնարկը տպաւորութիւն գործեց իշխանին վրայ: Իրենց աչքերը իրարու հանդիպեցան և երկուքն ալ անոնց մէջ կարդացին բաներ որոնք մինչեւ այն ատեն իրարմէ ծածկած էին:

— Ի՞նչ կ'որոշես, կրկնեց Նէխլիւտոֆ:

— Պէտք չունիմ որոշում տալու, ըսաւ, ամէն ինչ որոշուած է երկար ատենէ ի վեր:

— Ուրեմն կ'ընդունի՞ս Վլատիմիր Իվանովիչի առաջարկը։

— Ինչ կին պիտի ըլլամ, եթէ ես, թիարանի դատապարտուած, ամուսնանալ մտածեմ։ Չեմ ուզեր Վլատիմիրի կեանքն ալ կործանել։

— Բայց եթէ սիրտդ...։

— Ո՛չ, անոր վրայ չխօսինք։ Կը խնդրեմ ձենէ այս նիւթին վրայ կրկին չխօսինք, ըսաւ Մասլովա և սենեակէն դուրս ելաւ։

Երբոր Նէխլիւտոֆ Քաթիւշայի ետեւէն մեծ սրահը մտաւ, բոլոր քաղաքական դատապարտեալները խորապէս յուզուած գտաւ։ Նապաթօֆ որ ամէն կողմ կը պրպտէր, ամէն բանէ տեղեկութիւն կը քաղէր, ամէն բան կը գնէր, լուր մը իմացած էր որ տակնուվրայ ըրած էր բոլոր ընկերները։ Փէթլին զոր երկար ատենէ ի վեր Գարայի մէջ կը կարծէին, հոնտեղէն անցած էր նոր կարաւանի մը մէջ։ Պատի մը վրայ հետեւեալ արձանագրութիւնը գրած էր։

«Հասարակ ոճրագործներու հետ առանձին եմ։ Նէվէրոֆ որ ինձ պիտի ընկերանար, ինքզինք կախեց, երբ խելքին եկած՝ Քազանի անկելանոցը դրուած էր։ Առողջութիւնս լաւ է և միշտ ապահով եմ մեր դատին յաջողութեան վրայ։

Երկար ատեն խօսեցաւ Փէթլինի անցքին ու իր ընկերոջ անձնասպանութեան վրայ։

— Ամուսինս ըսած էր որ Նէվէրոֆ արդէն ցնորատեսութեան ենթակայ էր երբոր Փէթրոփավլովսքի ամրոցը բանտարկուած էր, ըսաւ Ռանցէֆա։

— Այո՛, ըսաւ Նովօտվօրոֆ, քմայքոտ մը, բանաստեղծ մըն էր։ Այդ մարդիկը առանձնութեան չեն կրնար դիմանալ։ Զիս երբոր խցիկի մը մէջ կը փակէին,

ամէն օր ինծի համար ծրագիր մը կը շինէի և կէտ առ կէտ անոր կը հետեւէի, առանց թոյլ տալու որ երեւակայութիւնս հոս ու հոն թափառի։

— Չի կայ բան մը որուն կարելի չըլլայ դիմանալ կամքի ուժով։ Ես երբեմն շատ երջանիկ եղած եմ խցիկի մէջ, ըսաւ Նապաթօֆ խնդալով, ուզելով իր ուրախութեամբը ջնջել բերած լուրին տխուր տպաւորութիւնը։ Ազատութեան մէջ ամէն ինչ երկիւղալի է. մարդ կրնայ ձերբակալուիլ, գործը վտանգել, ակամայ իր բարեկամները մատնել. հոս հանգստութիւն և հանդարտութիւն կը տիրէ։

— Նէվէրոֆը ճանչցա՞ր, հարցուց Մարիա Փավլովնա Քրիլցովի։

— Այո՛, ըսաւ, Նէվէրոֆ քմայքո՞տ մի. եթէ իմանար՝ պիտի սրտմտէր։ Անանկ մարդ մըն էր որուն նմանը քիչ կը պատահի։ Այո՛, ինչպէս մեր դռնապանը կ'ըսէր, բիւրեղէ մարդ մըն էր. այնքա՛ն մեծ էր իր անկեղծութիւնը։ Ո՛չ միայն ստել չէր գիտեր, այլ նաեւ երբեք չէր կրցած իր մտածումը ծածկել։ Զգայնութեամբ և խելքով լի բնութիւն մըն էր... բայց ինչ օգուտ ասոնք պատմելէ —ու վայրկեան մը լռեց— մեր կեանքը կ'անցունենք ընելիքնուս վրայ վիճաբանելով։ Նախ ժողովուրդը կրթել, յետոյ Սահմանադրութիւնը փոխել, կամ Սահմանադրութիւնը փոխել և յետոյ կրթել ժողովուրդը։ Նոյնպէս կը վիճաբանինք թէ տէրօրո՞վ թէ խաղաղ փրոփականտով պէտք է պայքարինք։ Այս միջոցին մեր թշնամիները ունայն տեսութիւններով իրենց ժամանակը չեն կորսնցուներ. գիտեն ինչ որ ընել կ'ուզեն. տասնեակներով, հարիւրներով մարդ պիտի մեռցնեն... և ինչ մարդիկ., լաւագոյնները։ Հէրցէն կը պնդէր թէ Տէքաբրիստներու դատապարտութիւնը Ռուսիոյ մտաւո-

րական մակարդակը ցածցուցած է․ Ետքը, ինք ու իր բարեկամները զրկուեցան դատապարտեալներուն միանալու․ այսօր Նէվէրօֆներն են որ կ'երթան․․․

— Պա՛հ, ըսաւ զուարթօրէն Նապաթօֆ, չեն կրնար երբեք մեզ ամէնքս մէջտեղէն վերցնել։ Միշտ գաղափարը տարածողներ պիտի մնան։

— Չէ՛, ո՛չ մէկուն պիտի խնայուի, եթէ այդ դահիճներուն համար գութ ունենանք, ըսաւ Կրիլցօվ ձայնը բարձրացնելով։ Սիկառէթ մը տո՛ւր ինծի։

— Այս իրիկուն աղէկ չես, մի՛ ծխեր, կը խնդրեմ, ըսաւ Մարիա Փավլօվնա։

— Թո՛ղ զիս, ըսաւ չափազանց գրգռուած երեւոյթով մը։

Սիկառէթը վառեց, յետոյ անմիջապէս հազը բռնեց, այն աստիճան որ կարծես սիրտը ետ պիտի գար։ Քանի մը անգամ թքաւ, և սկսաւ խօսիլ․

— Ու մենք այդպէս չվարուինք։ Թողունք մեր կարծիքի կռիւները։ Ամէնքս միանանք զանոնք բնաջինջ ընելու համար։

— Եւ սակայն այդ դահիճներն ալ մարդ են, ըսաւ Նէխլիւտօֆ։

— Ո՛չ, անոնք որ այդ տեսակ ոճիրներ կը գործեն իրաւունք չունին մարդոց կարգը դասուելու։ Պոմպաներ և օդապարիկներ հնարուած են։ Առնենք այդ իրենց քայքայումի միջոցները։ Թո՛ղ պոմպայով լեցուն օդապարիկներով բարձրանանք և զանոնք բնաջինջ ընենք գէշ անասուններու պէս․․․։ Այո՛, որովհետեւ․․․։

Բայց կեցաւ դէմքը կասկարմիր կտրած, նոր հազ մը եկաւ վրան և արիւնը դուրս ժայթքեց բերնէն։ Նապաթօֆ վազեց ձիւն փնտռելու։ Մարիա Փավլօվնա իրեն ներկայացուց վալէրիանի սրուակ մը, բայց ինք՝

աչքերը մոլորած, իր նիհար ձեռքերը ետք մղեց, յետոյ անշարժ մնաց, շնչառութիւնը հռնչուն։ Ձիւնով ճնշում մը զինքը հանդարտեցուց։ Նէխլիւտօֆ հրաժեշտ առաւ կալանաւորներէն և դուրս ելաւ, պահապանին առաջնորդութեամբ որ երկար ատենէ ի վեր իրեն կը սպասէր։

Ամէն աղմուկ դադրած էր հասարակ ոճրագործներուն մէջ․ Մեծ մասը կը քնանար։ Այնքա՛ն բազմաթիւ էին որ անկողիններուն, տախտակամածին վրայ լեցուելէ ետքը, շատեր ալ նրբանցքներուն մէջ լեցուած էին, իրենց պարկերը իբրեւ բարձ գլխերնուն տակ առած, և հագուստնին իբրեւ վերմակ գործածելով։ Ոմանք կը խռկային, ուրիշներ կը հեծէին, մէկ քանիներ բարձրաձայն կը խօսէին իրենց քունին մէջ։ Ամէն կողմ մարդկային մարմիններ լեցուած էին իրարու վրայ։ Միայն մէկ քանի թիապարտներ չէին քնանար․ դողդոջ ճրագի մը լոյսովը, անկիւն մը քաշուած կը խաղային, վերջապէս, ծեր մը, նրբանցքին մէջ, հագուստները հանած՝ լամպայի լոյսին տակ, ուշադրութեամբ շապիկին մէջ եղած ոջիլները կը փնտռէր։ Թէեւ քաղաքական բանտարկեալներու սրահին մէջ օդը գարշահոտ էր, շատ մաքուր կը թուէր բաղդատմամբ այս սենեակի գարշահոտութեան։ Լամպայի լոյսը կ'երեւար մուխի մշուշի մը մէջէն, և շատ դժուարաւ մարդ կրնար շնչել։ Պէտք էր ուշադրութեամբ քալել գետնին վրայ երկնցողները չկոխկրտելու համար և երբ փոքրիկ տեղ մը գտնուէր ոտքը դնելու համար, պէտք էր ուրիշ տեղ մըն ալ գտնել քայլ մը առաջ երթալու։ Երեք մարդիկ որոնք նոյն իսկ նրբանցքին մէջ պառկելիք տեղ չէին գտած, նախասենեակին մէջ պառկած էին աղտեղութեան ամանին քով։ Իրենցմէ մին ապուշ մըն էր զոր Նէխլիւտօֆ յաճախ տեսած էր, միւսը հազիւ տասը տարեկան տղեկ մը․ երկու բան-

տարկեալներու մէջտեղը երկնցած էր, ձեռքը գլխուն տակ, իր քովիններէն մէկուն սրունքին վրայ յենած. խոր քունով կը ննջէր և ամանին մէջ եղած հեղուկը իր լաթերուն վրայ կը կաթկթէր։

Բակին մէջ Նէխլիւտօֆ կեցաւ և իր թոքերուն բոլոր ոյժովը շնչեց գիշերուան սառուցեալ օդը։

Ի.

Հետեւեալ օր, Նէխլիւտօֆ արթննալով՝ ա՛լ չլսեց քովի սենեակին մէջ քնացող կառապաններուն խռկալու ձայնը։ Երկար ատենէ ի վեր մեկնած էին և պանդոկապետը արդէն իր թէյը խմած էր, Իր քրտնաթաթախ դէմքը սրբելով հանդերձ՝ պանդոկապետի կինը եկաւ իշխանին յանձնելու նամակ մը զոր զինուոր մը բերած էր։ Մարիա Փավլօվնայէն երկտող մըն էր։ Իմաց կուտար որ Քրիլցովի նոպան կարծուածէն աւելի ծանր էր՝ «Խնդրեցինք որ հոս մնայ և մենէ մէկը քովը կենայ զինք խնամելու համար. արտօնութիւնը մերժուեցաւ և պատրաստ ենք զինքը միասին տանելու, բայց կը վախնանք ճամբու յոգնութիւններէն։ Եթէ իր վիճակը աւելի ծանրանայ և անկարելի ըլլայ ճամբան շարունակելը, անկարելին ըրէք որպէս զի զիս որոշեն զինքը խնամելու համար։ Այս արտօնութիւնը ստանալու համար եթէ պէտք է որ իր կինը ըլլամ, պատրաստ եմ հետը ամուսնանալու։»

Նէխլիւտօֆ շտապով մանչը ղրկեց կառք մը բերելու և իր պայուսակը փութով կապեց։ Տակաւին իր թէյի երկրորդ գաւաթը չէր աւարտած, սառած ճամբուն վրայ բոժոժներու և անիւներու ձայնը իրեն իմացուց թէ

բրոյքան եկած էր արդէն։ Հաշիւը վճարեց, կառքը մտաւ և հրաման ըրաւ կառապանին որ կարելի եղածին չափ շուտ կարաւանին հասնի։ Քիչ ժամանակ ետքը ճամբուն վրայ նշմարեց սայլերով և հիւանդներով լեցուն կառքերը որոնք սառնամանիքէն կարծրացած ճամբուն վրայէն գայթ ի գայթ կ'երթային։ Սպան բացակայ էր։ Հաւանօրէն առաջ անցած էր։ Զինուորները որոնք անշուշտ խմած էին, կարաւանին ետեւէն կը քալէին, մէջերնին զուարթօրէն խօսակցելով։ Առաջին կառքերուն մէջ դիզուած էին հասարակ բանտարկեալներէ անոնք որոնք քալելու կարողութիւն չունէին։ Վերջիններուն մէջ քաղաքական կալանաւորները դրուած էին։ Բոլորովին ետեւը, Նէխլիւտօֆ նշմարեց Նովօտվօրօֆը, Կրապէցը և Քուրատիէֆը, յետոյ՝ սայլակի մը մէջ՝ Ռանցէֆա, Նապաթօֆ և յօդացաւէ տառապող տկար կինը որուն որուն Փավլօվնա իր տեղը տուած էր։ Վերջապէս անկէ առջի կառքին մէջ Քրիլցով պառկած էր յարդի ու բարձերու վրայ։ Իր քովը կը գտնուէր Մարիա Փավլօվնա։ Քրիլցովի մօտ հասնելով՝ Նէխլիւտօֆ իր կառքը կեցնել տուաւ և հիւանդին մօտեցաւ։ Ուղեկից պահապաններէն մէկը, կէս գինով, իրեն նշան ըրաւ հեռանալու, բայց Նէխլիւտօֆ կարեւորութիւն չտուաւ և կառքին եզերքէն բռնած՝ հիւանդին քովէն քալեց։

Մսկոտ կերպով իր մուշտակին մէջ պլլուած՝ բեղոյրը գլխուն վրայ իջեցուցած, բերանը թաշկինակ մը, հիւանդը սովորականէն աւելի տժգոյն և նիհար կը թուէր։ Իր մեծ աչքերը աւելի խոշորցած ու վարվռուն կ'երեւային։ Սայլակին ցնցումներէն անընդհատ երերալով, անքթիթ իշխանին կը նայէր և երբ այս վերջինը ինչպէս ըլլալը հարցուց, աչքերը գոցեց և սրտմտած դէմքով մը գլուխը անդին դարձուց։ Իր բոլոր ճիգը կը ժողվէր դիմանալու համար կառքին ցնցումներուն։

Մարիա Փավլօվնա Նէխլիւտոֆի ակնարկ մը ուղղեց որուն մէջ կը կարդացուէր իր բոլոր մտատանջութիւնը, բայց վախնալով որ հիւանդը չնշմարէ, զուարթ շեշտով մը ըսաւ. «Հաւանօրէն սպան ամչցաւ և Պուգօվսքիին ձեռնակապները հանել տուաւ, հիմա գոնէ հայրը կրնայ կրել իր փոքրիկ աղջիկը որուն կ'ընկերանան միշտ Սիմօնսոն, Քաթիա, յետոյ Վէրա որ իր տեղը ինծի տուաւ։»

Քրիլցօվ քանի մը բառեր մրմնջեց որոնք սայլակներու աղմուկին մէջ կորսուեցան։ Գլխով նշան ըրաւ, հազը բռնելու համար ջանք մը ընելով. Նէխլիւտոֆ ականջը մօտեցուց և հիւանդը բերնին դրած թաշկինակը վերցուց և թոթովեց.

— Ինծի անանկ կուգայ որ աւելի աղէկ եմ. միայն թէ պաղ չառնէի։

Նէխլիւտոֆ Մարիա Փավլօվնայի նայեցաւ։

— Իսկ երեք մարմիններու խնդիրը, մրմնջեց Քրիլցօվ, դժուար է լուծումը գտնել։

Նէխլիւտոֆ այս խօսքերը չէր հասկնար, բայց Մարիա Փավլօվնա իրեն բացատրեց թէ մաթեմաթիքի ծանօթ խնդիր մըն էր, երեք մարմիններու, արեւին, երկրին ու լուսնին միջեւ եղած յարաբերութեան մասին և որ Քրիլցօվ, կատակի համար, կը բաղդատէր նոր խնդիրի մը որուն երեք մարմիններն էին Նէխլիւտոֆ, Քաթիւշա և Սիմօնսոն։ Հիւանդը գլխով նշան մը ըրաւ ցոյց տալու համար թէ Մարիա Փավլօվնա աղէկ հասկցած էր իր ըսել ուզածը։

— Լուծումը ինէ կախուած չէ, ըսաւ Նէխլիւտոֆ։

— Նամակս ստացա՞ք, պիտի կատարէ՞ք խնդիրքս։

— Կրնաք վրաս վստահիլ, ըսաւ իշխանը, յետոյ տեսնելով Քրիլցօվի դէմքը որ կը մթագնէր, դէպի իր կառքը դիմեց, մէջը մտաւ և հրաման ըրաւ կառապա-

նին որ կարաւանէն անդին անցնի։ Քիչ ետքը նշմարեց Քաթիւշայի կապոյտ շալը, Վէրա Էֆրէմօվնայի սեւ վերարկուն, ճերմակ կտաւէ կապիճները Սիմօնսոնի որունքներուն վրայ։ Իշխանը նշմարելով՝ երկու կիները բարեւեցին և Սիմօնսոն իր գլխարկը հանեց փութկոտութեամբ։ Կառքը չկեցաւ, ոտքով գացող բանտարկեալներու յառաջապահները անցաւ և Նէխլիւտոֆ հրաման ըրաւ կառավարին ձիերը աւելի վազցնելու։

Ճամբան, խոր անտառի մը խոշոր ծառերովը շրջանակուած, բազմաթիւ ակօսներով կտրտուած էր. յետոյ մէկէն դաշտը ելան և քիչ ետքը ոսկեզօծ խաչեր և վանքի կամարներ տեսնուեցան։ Օդը յանկարծ պայծառացած էր, թեթեւ հով մը ցրուած էր ամպերը և արեւուն ճառագայթները կը ցոլանար ծառերու տերեւներէն կախուած հազարաւոր ջուրի կաթիլներուն մէջ։ Ամէն ինչ շողշողուն էր, անձրեւէն ձեւացած ճահիճները, խաչելութիւնները, գմբէթները։ Աջ կողմը, հորիզոնին վրայ, լեռնաշղթայ մը կը նկարուէր։ Թրոյքան թաղ մը կը մտնէր որուն փողոցները ռուս և օտարական անցորդներով լեցուած էին, ամէն մէկը իրեն ազգութեան յատուկ տարազով։ Խանութներու առջեւ էրիկ մարդոց և կիներու խումբեր կը շաղակրատէին։ Մեծ քաղաքի մը մերձեցումը կը զգացուէր։

Կառապանը իր գահաւորակին վրայ կեցաւ, սանձերը ժողվեց և մեծ գնացքով մը անցաւ գլխաւոր փողոցէն։ Սակայն ստիպուեցաւ կենալ, գետակ մը ճամբան կը խափանէր։ Նաւակը որ կ'երթեւեկէր գետակին մէջտեղը կը գտնուէր և դէպի կառքին սպասած եզրը կուգար։ Եզերքը քանի չափ սայլակներ կեցած էին։ Նաւակը արագօրէն կը մօտենար, հոսանքին օգնութեամբ. վերջապէս հասաւ։ Կորովի ու ճարպիկ նաւավարները,

արդէն բեռներն ու անցորդները ներս կ'առնէին ։ Նեխլիւտոֆի կառքը, ձիերը քակուած, ամէն կողմէ սեղմուած էր ։ Հրաման տրուեցաւ, և հակառակ եզերքը մնացողներու բողոքին, նաւակը հեռացաւ ։ Ոչ մէկ աղմուկ չէր լսուեր նաւակին մէջ, բայց նաւազներու «հա՛» կորովի ճիչերէն և ձիերու ոտնահարութենէն, որոնք տախտակամածը կը ծեծէին ։

Նեխլիւտոֆ, նաւակին ծայրը, ոտքի կեցած էր՝ Լայն գետակին հեզեզային ընթացքը կը դիտէր ։ Իր երեւակայութիւնը՝ կարգաւ՝ երկու պատկեր կը ներկայացնէր ․ Կրիլցովի գլուխը, իր սայլակին վրայ տառապեալ, մահուան առաջին գրկընդխառնումին դէմ գըրգռուած և ըմբոստացած ․ յետոյ Քաթիւշայի դէմքը որ Սիմօնսոնի քովէն կը քալէր աշխոյժ ու զուարթ ։ Այս պատկերներուն առաջին, Կրիլցովինը ․ դժնդակ էր իրեն համար և թէպէտ երջանիկ էր տեսնելով Քաթիւշան որ Սիմօնսոնի պէս մէկու մը սիրովը կը բարձրանար, այսուհանդերձ երկրորդ պատկերն ալ նուազ անողոք չէր թուեր իրեն ։

Քաղքէն եկող հով մը զանգակի մը արոյրէ ձայնը բերաւ ։ Նեխլիւտոֆի կառավարը և միւս ուղեւորները գլուխնին բացին և խաչ հանեցին ։ Միայն ցնցոտիներ հագած ծերուկ մը իր գլխարկը պահեց ։

— Է՜յ, ծերուկ, ըսաւ կառավարը ․ չե՞ս աղօթեր՝ քրիստոնեայ չե՞ս ։

— Աղօթե՞լ, որո՞ւ պիտի աղօթեմ, ըսաւ ծերուկը իր բառերը հնչեցնելով ։

— Ա՛ռ քեզի հարցում մը... բայց Աստուծոյ․․ Ուրեմն չե՞ս հաւատար իրեն ։

— Իսկ դո՞ւն, կը ճանչնա՞ս ։ Գիտե՞ս ո՛ւր ըլլալը՝ Ծերուկը այնքա՜ն զօրեղ ու հաստատուն կերպով

խօսած էր որ կառավարը քիչ մը վարանեցաւ, բայց զգալով որ ամէնքը զինքը մտիկ կ'ընեն, փութաց պատասխանելու ։

— Աստուած ո՞ւր է մի... ամէն մարդ գիտէ որ երկինքն է ։

— Ի՞նչ գիտես, երկինք գացա՞ծ ես ։

— Անշուշտ չեմ գացած ։ Բայց ամէն մարդ գիտէ որ պէտք է աղօթենք Աստուծոյ ։

— Ոչ ոք տեսած է Աստուած ։ Միայն իր միակ որդին, բուն իսկ Աստուծոյ ծոցէն գալով, ըսած է, պատասխանեց ծերունին յօնքերը պռստելով ։

— Ուրեմն քրիստոնեայ չես ։ Գուցէ քու աղօթքներդ ցնցոտիներուդ կ'ուղղես, ըսաւ կառավարը արհամարհանքով ։

— Ի՞նչ կրօնքէ ես ուրեմն, հայրիկ, ըսաւ սայլավարը որ հոն կը գտնուէր ձիերուն հսկելու համար ։

— Ոչ մէկ կրօնքէ ։ Մէկ բանի մը միայն կը հաւատամ, այն է՝ ինքզինքիս, ըսաւ ծերունին հաստատ ձայնով մը ։

— Ինչպէ՞ս կրնաս ինքզինքիդ հաւատալ, հարցուց Նեխլիւտոֆ ։ Դուն սխալելու ենթակայ ես ։

— Ո՛չ ։

— Բայց այն ատեն ինչպէս կը բացատրես բոլոր կրօնքները ։

— Խնդիրը այն է որ ուրիշներուն կը հաւատան և ինքզինքնուն չեն հաւատար ։ Ես ալ այդպէս էի ու այդ կերպով աւելի խորապէս կորսուեցայ քան այն ճամբորդը որ խաւարակուռ անտառի մը մէջ կը մոլորի ։ Կրօնքներուն ամէն տեսակը կայ ․ հին հաւատացեալներ ու նոր հաւատացեալներ, ապպատականներ և Քլիստականներ, Փոփոսխաններ և ո՛չ-փոփոսխաններ եւլն․ ու ամէնքը կը

յաւակնելն ըսելու որ իրենցը միայն ճշմարիտ ու լաւ է։ Այո՛, շատ կրօնքներ կան, բայց ամէն կողմ Հոգին մէկ է։ Քու մէջդ է, իմ մէջս ու անոր մէջ, ուրկէ, կը հետեւի որ ամէն ոք պէտք է հաւատայ Հոգիին և մեր ապագայ միացման։

Ծերուկը հաստատ ձայնով մը կը խօսէր, ամէն կողմ դառնալով, ինչպէս ճառախօս մը բեմին վրայ։

— Երկա՞ր ատեն է որ այս քարոզութիւնը կ'ընէք, հարցուց Նեխլիւտօֆ։

— Շատ երկար։ Երեսուն երեք տարիէ աւելի է և ահա՛ երեսուներեք տարի է որ զիս կը հալածեն։

— Ի՞նչպէս։

— Ինչպէս հալածեցին Քրիստոսը, ինչպէս կը հալածուին վերանորոգիչներն ու առաքեալները։ Զիս կը ձերբակալեն ու կը քաշքշեն դատաւորներու, քահանաներու, բօբերու և փարիսեցիներու առջեւ. նոյնիսկ զիս յիմարանոցի մը մէջ փակեցին։ Բայց բան մը չեն կրնար ընել, որովհետեւ հոգիս ազատ է...—անունդ ի՞նչ է, կը հարցնեն ինծի...—ի՞նչ փոյթ անունս, կը պատասխանեմ, ա՛լ անուն չունիմ, ինչպէս երդիք չունիմ, ինչպէս հայրենիք չունիմ. ինչպէ՞ս կը կոչուիմ... մարդ...—տարիքդ ի՞նչ է... —տարիներս չհաշուեցի, տարիք չունիմ, որովհետեւ հոգիս միշտ գոյութիւն ունեցած է և պիտի ունենայ... —ծնողքդ ո՞վ է... —Հայր չունիմ, մայր չունիմ. Աստուած զիս ստեղծեց, երկիրը զիս կը սնուցանէ... —իսկ Զա՞րը... —ի՞նչ փոյթս է Զարը, եթէ ամենազօր է, ինծի բան մը չկրնար ընել... —անկարելի է հետդ խօսիլ... —եւ ո՞վ ըսաւ որ ինծի խօսք ուղղէք...։

— Իսկ հիմա ո՞ւր կ'երթաք, հարցուց Նեխլիւտօֆ։

— Կ'երթամ ուր որ Աստուած զիս կ'առաջնորդէ։

Սնանելու համար կ'աշխատիմ և երբ աշխատանք չեն տար, կը մուրամ։

Նաւակը եզերքին կը մօտենար։ Իշխանը ծերուկին արծաթ դրամ մը տուաւ։ Բայց այս վերջինը մերժեց։

— Դրամ չեմ ընդունիր, միայն կտոր մը հաց։

— Ներեցէք ինծ ուրեմն։

— Քեզ ներելիք բան չունիմ. զիս չվիրաւորեցիր։ Արդէն վիրաւորանք մը չկրնար ինծ հասնիլ, ըսաւ պարկը կանակը առնելով։

Իշխանին կառքը դուրս հանուած էր և արդէն կառավարը ձիերը կը լծէր։

— Ի՞նչ հաճոյք կրնաք գտնել, տէր իմ, այս թափառաշրջիկին հետ խօսակցելով, ըսաւ կառավարը Նեխլիւտօֆին որ նաւակին հաշիւը կը մաքրէր։

ԻԶ.

Թրօյքան դարուվերէ մը կ'ելլէր։ Կառավարը դէպի իշխանը դարձաւ։

— Ո՞ր պանդոկը պիտի իջնէք, տէր իմ։

— Ո՞րն է լաւագոյնը։

— Սիպերիա պանդոկը, բայց Տիւքօֆինն ալ նոյնքան աղէկ է։

— Որը որ կ'ուզես հոն տար։

Կառավարը գահաւորակին վրայ կեցաւ և ձիերը մտրակեց։

Այժմ քաղաքը կը տարածուէր իրենց առջին և, ինչպէս միշտ, կանանչ տանիքներու շարք մը, եկեղեցիներու գմբէթը, խանութները կ'երեւային, ինչպէս նաեւ չյատակուած փողոցներ և փայտաշէն տուներ։

Կառավարը, գլխաւոր փողոցէն անցնելով, կառքը կեցուց պանդոկի մը վերնագաւթակին առջեւ. բայց պանդոկը լեցուն էր և հարկ եղաւ ուրիշ տեղ դիմել։ Երկրորդին մէջ պարապ սենեակ մը կար և Նեխլիւտօֆ երկու ամիսէ ի վեր առաջին անգամ ըլլալով, կրցաւ կատարեալ լոգանք մը ընել։ Հակառակ իր սենեակին պերճանքի քիչութեան, Նեխլիւտօֆ գոհունակութեան հառաչանք մը արձակեց, այնքա՜ն աղտոտ պանդոկներէ ու այնքա՜ն կայանքներէ անցնելէ ետքը։ Մանաւանդ կ'աճապարէր մաքրուիլ և ազատիլ ոջիլներէն որոնք զինքը կ'ուտէին բանտարկեալներուն ըրած այցելութիւններէն ի վեր. Այսպէս, իր սնտուկը վեր հանելնուն պէս, փութաց դէպի բաղնիք մը երթալ։

Պանդոկ վերադառնալով՝ իր քաղքի հագուստը հագաւ, մաքուր ճերմակեղէններով և գնաց նահանգի կառավարչին մօտ։ Կառք մը բերել տուաւ պանդոկի մանչուն և կառավարը շուտով զինք տարաւ մեծ ու գեղեցիկ տան մը առջեւ, ուր ոստիկան մը և երկու պահակներ կեցած էին։ Այս բնակարանին չորս կողմերէն ծառաստաններ և կաղամախիներ բուսած էին, յետոյ, աւելի հեռուն, մայրիներ իրենց մռայլ տերեւներով։ Կառավարիչը անհանգիստ ըլլալով՝ մարդ չէր ընդունէր, այսուհանդերձ Նեխլիւտօֆ պնդեց սպասաւորին որ իր այցաքարտը ներս տանի և, հակառակ խիստ հրամաններուն, ներս ընդունուեցաւ։

Նախասենեակը, սանդուխը, սպասման սրահը Ս. Բեդերսպուրկի տուներուն կը նմանէր, քիչ մը նուազ պերճանքով, բայց աւելի տարածութեամբ։

Կառավարիչը կարմիր քիթ մը, ուռած ճակատ մը և լերկ գանկ մը ունէր։ Սենեկազգեստ մը հագած էր դեղին մետաքսէ, ձեռքը սիկառէթ մը բռնած և արծաթէ ամանով մը թէյ կը խմէր։

— Ներեցէք ինծ, սիրելիս, ձեզ այս հագուստով ընդունելուս, բայց լաւագոյն է ձեզ այս կերպով ընդունել՝ քան բնաւ չընդունիլ, այնպէս չէ՞, ըսաւ իր սենեկազգեստին օձիքը վեր առնելով։ Քիչ մը տկար եմ և դուրս չեմ ելլեր։ Ի՞նչ բան այս հեռաւոր երկիրներուն մէջ ձեզ տեսնելու հաճոյքը կուտայ մեզ։

— Բանտարկեալներու կարաւանի մը կ'ընկերանամ ուր անձ մը կը գտնուի որ մօտէն ծանօթ է ինծ. Եւ այդ անձին համար է որ ձեզ կը դիմեմ։ Յետոյ, ուրիշ խնդիրքի մը մասին պիտի խօսիմ։

Զօրավարը պուտ մը թէյ խմեց, սիկառէթը մարեց, յետոյ, իր փոքրիկ փայլուն աչքերը Նեխլիւտօֆի վրայ ուղղելով, ուշադրութեամբ մտիկ ըրաւ։ Միայն անգամ մը զայն ընդմիջեց սիկառէթ մը հրամցնելու համար։

Այս զօրավար-կառավարիչը մին էր պաշտօնեաներու այն տիպարներէն որոնք կը կարծեն թէ կարելի է մարդկութեան օրէնքները հաշտեցնել իրենց պաշտօնին հետ։ Խելացի և բնութեամբ բարի, շուտով հասկցած էր որ իր կարծիքը անկարելի էր և քիչ մը մոռնալու համար այն խղճի խայթերը զորս կը զգար իր պաշտօնը կատարելով, սկսած էր խմելու և բանակի իր շատ մը պաշտօնակիցներուն պէս ալքօօլական եղած էր։ Գինիով լեցուած էր, այնպէս որ այդ ըմպելիէն փոքրիկ գաւաթ մը զինքը կը գինովցնէր։ Այսուհանդերձ, իր խմելու երկարատեւ սովորութեան շնորհիւ, գինովութիւնը երբեք անկապակից խօսքերով չէր յայտնուեր, ո՛չ ալ երերուն քալուածքով մը, այնպէս որ ոչ ոք կը նշմարէր իր վիճակը. Բայց միայն առտուն, Նեխլիւտօֆի ներկայացած ժամուն, էր որ ճշմարտապէս կը հասկնար իրեն ըսուածները։ Բարձրագոյն իշխանութիւնը գիտէր ըմպելիքներու մասին անոր ունեցած հակումը, բայց ինք ուրիշ-

ներէ աւելի ուսեալ ըլլալով — թէեւ այդ գէշ մոլութեան անձնատուր ըլլալէն ի վեր գործ մը չէր արտադրած — յանդուգն, ճարպիկ ու ծանրաշուք էր։ Նոյն իսկ գինովութեան մէջ գիտէր ինքզինք բռնել։ Ատոր համար իրեն վստահուցած էին այդ կարեւոր պաշտօնը։

Նեխլիւտոֆ պատմեց թէ խնդրոյ նիւթ եղած բանտարկեալ կինը երիտասարդուհի մըն էր անմեղ տեղը դատապարտուած և թէ ներման աղերսագիր մը տրուած էր կայսեր։

— Շատ լաւ, ըսաւ զօրավարը, ուրեմն յետո՞յ։

— Բեդերսպուրկի մէջ խոստացան որ որոշումը ինծի պիտի հասնի հոս, մարտ ամսուն մէջ։

Զօրավարը միշտ աչքը Նեխլիւտոֆի վրայ ուղղած՝ դէպի զանգակը երկնցուց իր կարճ ու խոշոր մատները։

— Ուրեմն, ձեր Վսեմութենէն պիտի խնդրէի որ այս կինը հոս պահէ մինչեւ որ որոշումը հասնի։

Բամբեր սպայ մը ներս մտաւ։

— Գնա՛ հարցուր թէ Աննա Վասիլիէվնա ելա՞ծ է, ըսաւ կառավարիչը։

Ապա, դառնալով դէպի Նեխլիւտոֆ՝ ըսաւ.

— Իսկ անկէ ետքը՞։

— Կ'ուզէի ձենէ շնորհ մը խնդրել քաղաքական դատապարտեալի մը համար։

— Ա՜հ, ըրաւ կառավարիչը որ դժգոհ երեւցաւ։

— Շատ ծանր հիւանդ է, գրեթէ մահամերձ։ Անշուշտ պիտի հարկադրուին հիւանդանոց տանիլ։ Իր ընկերուհիներէն մէկը, իրեն պէս դատապարտուած, կ'ուզէ քովը մնալ զայն խնամելու համար։

— Իր ազգականուհին չէ՞։

— Չէ՛, բայց պատրաստ է հետը ամուսնանալու եթէ, այս ամուսնութեան շնորհիւ, խնդրուած արտօնութիւնը կրնայ ունենալ։

Զօրավարը միշտ Նեխլիւտոֆի կը նայէր լռութեամբ, կարծես զայն վախցնել ուզէր։ Երբ Նեխլիւտոֆ լռեց, ինք ոտք ելաւ և ուղղուեցաւ գրադարան մը ուրկէ գիրք մը առաւ։ Արագօրէն թղթատեց և մէջէն կտոր մը կարդաց։

— Այդ կնոջ ի՞նչ դատապարտութիւն տրուած է։

— Տաժանակիր աշխատութիւն։

— Այն ատեն բան մը կարելի չէ ընել։ Ամուսնութիւնը ո և է օգուտ չունի։

— Բայց, սա կայ որ...։

— Ներեցէ՛ք. ենթադրենք որ այդ կինը ազատ մարդու մը հետ ամուսնանայ. կրկին իր պատիժը պիտի կրէ։ Խնդիրը այն է որ պէտք է գիտնալ թէ՝ երկուքէն ո՞րը աւելի ծանր պատիժի մը դատապարտուած է։

— Երկուքն ալ ցկեանս տաժանակիր աշխատութեան դատապարտուած են։

— Ուրեմն իրենց ամուսնութիւնը բանի մը չկրնար ծառայել, ըսաւ զօրավարը ժպտելով։ Եթէ հիւանդ է, կարելի է զինքը հոս թողուլ և վստահ եղիք որ ամէն խնամք պիտի տրուի իրեն, գալով կնոջ, ա՛ն իր ճամբան պիտի շարունակէ կարաւանին հետ։

Սենեկապանը ներս մտաւ։

— Տիկին զօրավարուհին վար իջած է և իր սուրճը կը խմէ, ըսաւ։

— Այսուհանդերձ, այդ մասին դեռ կը խորհիմ, շարունակեց կառավարիչը։ Այդ դատապարտեալներու անունները ի՞նչ են։ Կ'ուզէ՞ք իրենց անունները հոս նշանակել։

Նեխլիւտոֆ գրեց։

— Ատոր ալ հրաման չեմ կրնար տալ, ըսաւ զօրավարը երբ Նեխլիւտոֆ իրմէ խնդրեց հիւանդին այցելե-

լու արտօնութիւնը։ Ո՛չ թէ ձեր վրայ կը կասկածիմ, բայց որովհետեւ իրեն քարիքը կ'ուզէք և հարուստ էք՝ Ու լաւ գիտեմ որ հոս ամէն բան դրամով ծախու կ'առնուի...։ Միշտ ինծի կ'ըսեն. «Պէտք է որ կաշառակերութիւնը արմատախիլ ընէք»։ Է՜հ, միթէ կրնա՞մ ընել երբոր սանդուխին վերի աստիճանէն մինչեւ վարը, ամէնքն ալ կաշառք կ'ուտեն։ Ի՞նչպէս կրնամ հսկել պաշտօնեաներու վրայ մինչեւ հինգ հարիւր վերստ հեռաւորութեամբ։ Այս ամայի երկիրներուն մէջ, ամէն մէկը մէյմէկ ձար է, ինչպէս ես այստեղ։ Արդէն անշուշտ այդ բանը նկատեցիք. ձեր ուղեւորութեան ատեն կրցաք քաղաքական կալանաւորներու հետ տեսնուիլ առատաձեռն պարգեւներու շնորհիւ, խոստովանեցէք որ այսպէս է։

— Ճշմարիտ է։

— Այդպէս վարուելնիդ շատ լաւ կը հասկնամ՝ կ'ուզէիք քաղաքական դատապարտեալ մը տեսնել և ձեր ձեռքը եղած միակ միջոցը գործածեցիք։ Կարաւանին սպան կամ զինուորը որ ձեր նուէրը ընդունեց, այնքա՛ն ոչինչ թօշակ մը ունի որ չկրնար ապրիլ առանց այդ բացառիկ հասոյթներուն։ Ձեր և իր տեղը ես ալ նոյնը պիտի ընէի։ Բայց իմ տեղս չեմ կրնար այդ արտօնութիւնը տալ. Մանաւանդ չեմ կրնար անոր համար որ բնութեամբ տկար ըլլալով՝ պէտք է ինքզինքիս դիմադրեմ որպէս զի արդարացնեմ իմ վրաս ունեցած վըստահութիւնին որ ցոյց տուած են այս կարեւոր պաշտօնին մէջ պահելով զիս։

«Այլ եւս չխօսինք բոլոր այս բաներուն վրայ և պատմեցէք ինծի ինչ որ կ'անցնի կը դառնայ Եւրոպայի մէջ։ Եւ զօրավարը կարգ մը հարցումներ ըրաւ Իշխանին, ո՛չ այնքա՛ն լուրեր իմանալու որքան իր կարեւորութիւնը և հաճոյակատարութիւնը ցոյց տալու համար։

— Ո՞ւր օթեւանեցաք հոս, հարցուց Իշխանին մեկնելու պահուն։ Տիւքօֆի պանդոկը կէս մը միայն կրնաք հանդիստ ըլլալ, ուստի միասին ընթրելու հաճոյքը ըրէ՛ք ինծի։ Աղէկ միտքս ինկաւ, անգղիերէն կը խօսի՞ք... այո՞. ատիկա շատ աղէկ է. այս իրիկուն անգղիացի ուղեւոր մը պիտի ունենանք, կ'ուզէ Սիպերիոյ տարագիրներն ու բանտարկեալները այցելել։ Մեր հիւրն է. ժամը 5ին կերակուր կ'ուտենք, ճշդապահ եղէք, չըլլա՞ր. կինս շատ ճշդապահ է։ Ասկէ զատ, ձեր հիւանդին մասին նորէն կը խօսինք և կը ջանանք իրեն համար բան մը ընել։

Նէխլիւտոֆ կառավարչին քովէն ելլելով՝ Թղթատուն գնաց. Թղթատան գրասենեակը ցած ու կամարաւոր սրահ մըն էր. Ծակերուն ետեւ պաշտօնեաները նամակները կը զատէին ու հասարակութեան կը բաժնէին։ Ուրիշ պաշտօնեայ մը, կորաքամակ՝ իրեն տրուած նամակները կը դրոշմէր ճարպիկութեամբ։ Նէխլիւտոֆ երկար չսպասեց և խոշոր ծրար մը տուին իրեն։ Ցանձնարարեալ նամակ մը, ուրիշ սովորական նամակներ, գիրքեր, հանդէսի մը վերջին թիւը և թերթեր կար այդ ծրարին մէջ։

Քովի նստարանին վրայ զինուոր մը նստած էր։ Նէխլիւտոֆ անոր մօտ նստաւ և աչքէ անցուց ծրարը։ Ցանձնարարեալ նամակը բացաւ, որ կարմիր կնիքով կնքուած վայելուչ պահարանի մը մէջ դրուած էր։ Սէլենինէն էր և պաշտօնական թուղթ մը կը պարունակէր։ Իշխանին սիրտը սեղմուեցաւ և արեան հոսանք մը ելաւ դէմքին վրայ. Իր բարեկամին պատասխանն էր Քաթիւշայի ներման աղերսագրին նկատմամբ։ Մերժո՞ւմն էր թէ փրկութիւնը։ Նէխլիւտոֆ արագօրէն կարդաց հազիւ ընթեռնլի գիրը և ուրախութեան շունչ մը առաւ. ներումն էր։ Ահա՛ ինչ որ կ'ըսէր Սէլենին։

«Սիրելի բարեկամս, Քաթիւշայի մասին մեր վերջին տեսակցութիւնը զիս չափազանց յուզեց։ Ուշադրութեամբ իր պարութան ուսումնասիրեցի և տեսայ որ, ըսածիդ պէս, սխալանքի մը զոհն էր։ Աղերսագիրներու Յանձնաժողովը որուն դիմած էիր, կրնար միայն սխալը դարմանել։ Շատ գոհ եմ որ այս պարագային կրցայ քեզ օգտակար ըլլալ և այսօր քեզ կը ղրկեմ քու պաշտպանեալիդ ներման լուրը, այն հասցէին որ ինծի տուաւ կոմսուհի Քաթէրին Իվանովնա։ Ասիկա միայն օրինակն է, բնագիրը ղրկուած է բանտարկեալ կնոջ նախկին բնակարանը, բայց արդէն հոնկէ ղրկուած ըլլալու է Սիպերիոյ ընդհանուր կառավարիչին։ Երջանիկ եմ այս բարի լուրը քեզ հաղորդելուս և կաթոգին ձեռքդ կը սեղմեմ։ Քոյդ՝ Սէլենին։

Ներման հրովարտակին օրինակը ղրկուած էր նոյն պահարանով. ահաւասիկ.

«Նորին Վեհափառութեան դիւանատան հրամանին համեմատ, կը յայտարարենք Քաթէրինա Մասլովա կնոջ որ Նորին Վեհափառութիւնը կը հաճի, իր խնդրագրին վրայ, տաժանակիր աշխատութիւնը փոխել Սիպերիոյ մէջ չորս տարի բնակելու պարտականութեան»։

Ասիկա այնքա՜ն սպասուած երջանկաբեր լուրն էր՝ վերջապէս ձեռք բերած էր ինչ որ այնքա՜ն փափաքած էր։ Եւ սակայն իր ուրախութիւնը կատարեալ չէր։ Այնքան ատեն որ Քաթիւշա բանտն էր, իրեն պարտականութիւն համարած էր խոստանալ հետը ամուսնանալու, բայց հիմակ որ ազատ էր՝ հարկ էր գործադրել զայն։ Եւ խել մը մտածումներ ուղեղը կը պաշարէին. իր յարաբերութիւնները երիտասարդ բանտարկեալուհիին հետ ու Սիմոնսոնի ամուսնութեան խնդիրքը։ Մասլովա երիտասարդին առաջարկը պիտի ընդունէ՞ր թէ պիտի մերժէր՝,

— Ամէն բան պիտի կարգադրուի, ըսաւ ինքնիրեն իշխանը՝ վանելով բոլոր այդ մտածումները։ Նախ երթամ իրեն իմացնեմ իր ազատման ուրախ լուրը։

Միամտօրէն անանկ կը կարծէր թէ՝ բանտի տնօրէնը ազատ արձակման հրամանը պիտի տար իր ընդունած նամակը ցոյց տալուն պէս։ Թղթատունէն մեկնելով, կառավարին հրաման ըրաւ զինքը բանտ առաջնորդելու։ Թէեւ կառավարիչը մերժած էր իրեն կալանաւորներուն այցելելու արտօնութիւնը, սակայն փորձով գիտէր թէ ինչ որ իշխանութիւնները կը մերժէին՝ յաճախ ստորադաս պաշտօնեաները թոյլ կուտային։ Ասոր համար ուզեց բանտի տնօրէնը տեսնել, փափաքելով Մասլովայի իմացնել իր ներման աղերսագրին ընդունուիլը և միեւնոյն ատեն տեսնել Քրիլցօվը ու Մարիա Փավլօվնան և անոնց պատմել զօրավարին հետ ունեցած տեսակցութիւնը։

Բանտի տնօրէնը խոշոր ու գէր մարդ մըն էր պատկառելի երեւոյթով, գանգուր պեխերով ու կիսամօրուքով։ Զօրութեամբ ընդունեց Նէխլիւտոֆը և պատասխանեց թէ՝ կալանաւորներուն այցելելը բացարձակապէս արգիլուած էր առանց կառավարչին արտօնութեան և որովհետեւ Նէխլիւտոֆ կը պնդէր ու կ'ըսէր թէ ամէն տեղ և նոյնիսկ մեծ քաղաքներու մէջ, իրեն թոյլ տուած էին բանտարկեալներու այցելել, տնօրէնը չոր ձայնով մը պատասխանեց. «Կարելի է, բայց ես թող չպիտի տամ որ մտնէք»։ Եւ իր շեշտէն կը գուշակուէր մտքէն անցածը. «Եւրոպացի պարոններ, կը կարծէք որ մեր վրայ կրնաք ազդեցութիւն ունենալ, հանգիստ թողէք մեզ։ Սիպերիոյ մէջ կանոնը գիտենք և, եթէ պէտք ըլլայ, կրնանք ձեզի ալ սորվեցնել։» Հրովարտակի օրինակին տեսքը իր վրայ ո և է ազդեցութիւն չըրաւ։ Ո՛չ միայն

Նեխլիւտոֆի կը մերժէր կալանաւորներուն այցելութիւն տալը, այլ նոյնիսկ արհամարհոտ ժպիտ մը ունեցաւ երբ իշխանը հարցուց թէ այդ պարզ օրինակին վրայ չե՞ն կրնար Մասլովան ազատ արձակել։ Պատասխանեց թէ առանց իր մեծաւորին ուղղակի հրամանին ո՛չ ոք կրնայ արձակել։ Միայն սա կրնար ընել որ իմաց տայ բանտարկեալ կնոջ թէ ներման աղերսագիրը ընդունուած է կայսեր կողմէ։ Նոյնպէս մերժեց իշխանին տեղեկութիւններ տալ Քրիլցովի առողջութեան մասին և Նեխլիւտոֆ կառք նստաւ ու պանդոկ վերադարձաւ։

Տնօրէնին խստութիւնը ասով կը բացատրուէր որ բանտը սովորականէն կրկնապատիկ բանտարկեալներ կը պարունակէր և ասկէ զատ ժանտատենդը տարածուած էր կալանաւորներուն մէջ։ Նեխլիւտոֆի կառավարը ճամբան պատմեց թէ օրը բանտին մէջ մեռնող քսանէն աւելի մարդ կը թաղէին։

Նեխլիւտոֆ անմիջապէս կառավարչին քով գնաց իմանալու համար թէ՝ Մասլովայի ներման գիրը տակաւին չէ՞ր հասած իրեն։ Կառավարիչը բան մը չէր ընդունած։ Ուստի Նեխլիւտոֆ իր պանդոկը դառնալով՝ փութաց Սէլէնինին ու իր փաստաբանին գրելու։ Երբ նամակները աւարտեց ժամացոյցը նայեցաւ. կառավարչին երթալու ժամանակն էր։ Փողոցը, քալելով հանդերձ կը մտածէր թէ արդեօք Քաթիւշա ինչպէ՞ս պիտի ընդունէր իր ազատման լուրը, ո՞ւր պիտի հաստատուէր. ինչպէ՞ս պիտի ապրէր և թէ Սիմօնսոն ի՞նչ պիտի ընէր։ Մասլովա ի՞նչ կը մտածէր իր վրայ. ա՛ն որ այնքա՛ն անգամ կարծիք փոխած էր։ Եւ, կամաց կամաց, իր երեւակայութեան առջեւ նկարուեցաւ բոլոր իր անցեալ կեանքը՝

«Հեռո՛ւ ինէն բոլոր այս յիշատակները» ըսաւ ինքնիրեն։ Եւ գլուխը ցնցելով մտքէն վանեց զանոնք՝

«Յետոյ կը նայիմ թէ ի՛նչ ընելու եմ» խորհեցաւ։ Սպա որոշեց կառավարչին ըսելիքները։

Զօրավարին բնակարանը, ինչպէս բոլոր հարուստ մարդոց և գլխաւորաբար բարձր պաշտօնատարներու տունը, մեծ պերճութիւն մը կը տիրէր։ Եւ ասիկա շատ հաճելի էր Նեխլիւտոֆի որ երկար ատենէ ի վեր կեանքի ամենէն տարրական հանգստաւէտութիւններէն զրկուած էր։ Տանտիրուհին Բեդերսպուրկցի մեծ տիկին մըն էր որ ատենօք պալատի պատուակալ տիկիններէն եղած էր։ Ինչպէս ընդհանրապէս բոլոր աշխարհիկ կիները, շատ դիւրութեամբ կը խօսէր ֆրանսերէնը և չէր կրնար ռուսերէն երկար խօսակցութիւն մը ընել։ Իր էրկանը նկատմամբ հանդարտ և թեթեւապէս յուսախաբ եղած սէր մը ունէր, բայց իր հիւրերուն մասին չափազանց սիրալիր էր, խիստ տեղեակ էր աշխարհիկ սովորոյթներու և կրնար իր խօսակցութիւնը ընդհանուրին յարմարցնել։ Ինք ընդունեց Նեխլիւտոֆը և անոր մասին ցոյց տուաւ ազնուականի մը հանդէպ վայել ընթացք։ Գիտցաւ խոհական կերպով անոր անձնասիրութիւնը գգուել։ Ակնարկութիւններ ըրաւ զինքը Սիպերիա բերող քիչ մը տարօրինակ սակայն խիստ ազնիւ շարժումին մասին և ըսաւ թէ իրենինին պէս նկարագիրներ շատ հազուագիւտ էին։

Այս փափուկ մեծարանքները, այս վայելուչ ու հանգստաւէտ սեղանը կը հիացնէին Նեխլիւտոֆը։ Բարեկիրթ ու փայլուն ընկերութեան մը ծոցը գտնուելու զգայնութիւնը ունեցաւ, ճաշակաւոր պերճանքի մը մէջտեղ, սեղանի մը քով որուն վրայ փափկաճաշակ կերակուրներ կային, վերջապէս իր ճշմարիտ միջավայրին մէջ։

Ճաշին՝ բացի ընտանիքին անդամներէն, զօրավարը,

իր կինը, աղջիկն ու փեսան, կը գտնուէին նաև Անգղիացի մը, ոսկիի վաճառական մը և արևելեան Սիպերիոյ քաղաքներէն մէկուն կառավարիչը։ Անգղիացին կորովի մէկը կ'երևար։ Ֆրանսերէնը շատ գէշ կը խօսէր, սակայն իր մտածութեան բոլոր նրբութիւնները շատ պերճախօս կերպով կ'արտայայտէր երբոր անգղիերէն խօսէր։ Շատ ճամբորդած էր և հետաքրքրական մանրադէպքեր կը պատմէր Հնդկաստանի, Ճարոնի և Սիպերիոյ մասին։ Ոսկիի վաճառականը, որ գիւղացիի զաւակ էր, շատ ծաղրելի էր իր վերջին նորաձևութեամբ Ֆրաքովը, թևնոցներու ահագին ադամանդներով կոճակներովը։ Այսուհանդերձ չահեկան երևցաւ Նէխլիւտոֆի, քանզի ազատական կուսակցութեան կը պատկանէր և մեծ նուէրներ կ'ընէր բարեգործական հաստատութիւններու։ Կառավարիչը նախկին տնօրէն մըն էր, որու մասին արդէն շատ կը խօսէին Նէխլիւտոֆի Բեդերսպուրկ բնակած միջոցին։ Շատ գէր էր և հազիւ քանի մը թել գանգուր մազ ունէր գլխին վրայ. կապոյտ աչքեր ունէր շատ անոյշ արտայայտութեամբ ու շատ խնամուած ճերմակ ձեռքեր. մատները մատանիներով ծածկուած էր։ Զօրավարը զայն մասնաւորաբար կը յարգէր, իբրև միակը — իր աստիճանի մարդոց — որ իրեն յանձնուած գաւառը կառավարած էր առանց գիւղացիները հարստահարելու, առանց կաշառք ուտելու։ Տանտիրուհին երաժշտութիւնը սիրելուն՝ զայն շատ կը փնտռէր, քանզի ճարտար դաշնակահար էր և անոր հետ քառաձեռն կը նուագէր։

Բայց ամենէն աւելի Նէխլիւտոֆի համակրելի երևցան կառավարչին շնորհալի աղջիկն ու իր ամուսինը։ Մանկամարդ կնոջ դէմքը թարմութիւն և անկեղծութիւն կը բուրէր։ Իր միակ մտածումը երկու փոքրիկ զաւակ-

ներուն համար էր։ Իր ամուսնոյն հետ ամուսնացած էր երբոր անիկա համալսարանը աւարտած էր Մոսքուայի մէջ։ Համեստ, խելացի, ազատական, վիճակագրութիւններով կը զբաղէր և ինքզինք նուիրած էր ասիական ժողովուրդներու ուսումնասիրութեան։ Մեծ համակրանք մը զինքը կը մղէր դէպի այդ նախնական ժողովուրդները։

Ամէնքը սիրալիր ու փութկոտ վերաբերում մը ունէին Նէխլիւտոֆի հանդէպ, որովհետև անշուշտ իր ընկերութիւնը հաճելի կը գտնէին և շատ գոհ էին նոր հիւր մը ունենալնուն։ Երբոր զօրավարը ներս մտաւ, իշխանը ողջունեց իբրև հին ծանօթ մը։ Պաշտօնական համազգեստով էր խաչն ու բազմաթիւ պատուանշաններ իր կուրծքը կը զարդարէին։ Անմիջապէս իր հիւրերը հրաւիրեց մէկ քանի աղանդերներ ուտելու և հին պատուական օղի մը խմելու։ Զօրավարը հարցուց Նէխլիւտոֆի թէ պանդոկ վերադառնալով ի՛նչ ըրած էր և այս վերջինը բացատրեց թէ թղթատուն գացած էր և նամակով մը ընդունած էր այն բանտարկեալ կնոջ ներումը որուն մասին նոյն առտուն խօսած էր իրեն։ Այս առթիւ, նորէն խնդրեց իրմէ որ թոյլտուութիւն ընէ բանտը այցելելու։ Բայց կառավարիչը անշուշտ դժգոհ մնալով որ լուրջ խնդիրներու վրայ կը խօսուի ճաշի ատեն, խիստ դէմք մը առաւ և չպատասխանեց։

— Քիչ մըն ալ օղի կ'առնէ՞ք, ըսաւ Անգղիացի ճամբորդին Ֆրանսերէն լեզուով։ Այս վերջինը գաւաթը երկարեց և պատմեց թէ առտուն մայր եկեղեցի մը և գործատուն մը այցելած էր. աւելցուց որ երջանիկ պիտի ըլլար թէ որ բանտն ալ տեսնէր։

— Լաւ ուրեմն, գոչեց զօրավարը՝ խօսքը Նէխլիւտոֆի ուղղելով, կրնաք միասին երթալ. և դէպի իր քարտուղարը դառնալով՝ հրամայեց որ հարկ եղածը ընէ։

— Ե՞րբ դիտաւորութիւն ունիք բանտը այցելելու, հարցուց Նէխլիւտօֆ Անգլիացիին։

— Իրիկունը կը նախընտրեմ։ Այդ ժամուն բոլոր բանտարկեալները հաւաքուած կ'ըլլան։

— Կ'ուզէ՞ք այդ խղճալի տեսարանը տեսնել, ընդմիջեց զօրավարը։ Ա՛հ, շատ անգամներ գրեցի որ դարման մը տանին բոլոր այդ զեղծումներուն. գլխ մտիկ չըրին։ Գոնէ ձեր շնորհիւ օտար մամուլը իրենց սխալմունքը պիտի հասկնէ։

Խօսակցութիւնը փոխուեցաւ. ասկէ անկէ խօսք բացուեցաւ։ Անգլիացին Հնդկաստանի ու Չինական արշաւանքին վրայ կը խօսէր և զօրավարը խանդօրէն կը քննադատէր Սիպերիական պ․չտօնեաներուն խարերայութիւններն, գողութիւններն ու զեղծումները։ Ընթրիքէն ետքը սուրճը խմեցին սրահին մէջ և տանտիրուհին Անգլիացին հարցուփորձեց Կլատսթօնի վրայ։ Նէխլիւտօֆի թուեցաւ որ Անգլիացիին բացատրութիւնները ճիշտ ու չահեկանութեամբ լի էին և նշմարեց որ ամէն մարդ անոնցմով կը հետաքրքրուէր։ Իշխանը հետզհետէ աւելի գոհ կը մնար։ Համեղ կերակուրներէն ու ազնիւ գինիներէն ետքը զորս ըմբոշխնած էր, իր սուրճը կը խմէր անձնդիւր երկնցած թիկնաթոռին մէջ և լիովին կը վայելէր այնքա՛ն բարեկիրթ ու վայելուչ ընկերներու դրացնութիւնը։ Եւ երբ տանտիրուհին, Անգլիացիին խնդրանքին վրայ, գաւառի կառավարչին հետ դաշնակին դէմ նստաւ և սկսաւ նուագել Պէթհովէնի հինգերորդ ՍԻՆՖՕՆԻՆ զոր հիանալի կերպով զարկին, Նէխլիւտօֆ զգաց որ իր հոգին կը ծաւալէր և իրեն թուեցաւ որ այդ վայրկեանին կը հասկնար թէ մարդոց բարութիւնը որչա՛փ մեծ կրնայ ըլլալ։ Տանտիրուհիին շնորհակալութիւն յայտնելէ ետքը որ այդպիսի խորին ու քաղցր յու-

ղում մը պատճառած էր իրեն, ուզեց մեկնիլ, բայց կառավարչին աղջիկը մօտեցաւ իրեն և շիկնելով ըսաւ. «Ինծ թուեցաւ որ տղաքներուս մասին հետաքրքրուեցաք. կ'ուզէ՞ք տեսնել զիրենք»։

— Աղջիկս կ'երեւակայէ որ ամէն մարդ երջանիկ կ'ընէ իր զաւակները ցոյց տալով, ըսաւ մայրը ժպիտով մը՝ իր աղջկան մայրական ունայնամտութեան հանդէպ,... ես վստահ եմ որ իշխանը բնաւ չփափաքիր զանոնք տեսնելու։

— Բայց ընդհակառակը, կը վստահեցնեմ ձեզ, բողոքեց Նէխլիւտօֆ, այդ մեծ աղապատանքէն յուզուած, շատ գոհ պիտի ըլլամ եթէ զիս անոնց քով տանիք։

— Գացէ՛ք, գացէ՛ք, բարեկամս, ըսաւ զօրավարը խնդալով. յետոյ, վերադառնալով խաղին, ըսաւ իր խաղակիցներուն, որոնք էին իր փեսան, ոսկիի վաճառականն ու քարտուղարը. «Ո՛ն խաղերնիս շարունակենք »

Այդ միջոցին Նէխլիւտօֆ կը հետեւէր մանկամարդ կնոջ որ զինքը կ'առաջնորդէր սենեակէ սենեակ։ Բոլորովին ճերմակ պատած խուցի մը մէջ որ լամպայով մը կը լուսաւորուէր, երկու փոքրիկ անկողիններ դրուած էին։ Անոնց քով նստած էր սիպերիացի աղախին մը, քաղցր ու հանդարտ դէմքով. ոտքի ելաւ ու իր տիրուհին բարեւեց։ Մայրը առաջին անկողնին մօտեցաւ որուն մէջ երկամեայ աղջիկ մը կը քնանար, բերանը բաց, որուն գանգուր մազերը բարձին վրայ փռուած էին. «Քաթիան է. ըսաւ մայրը, միթէ իրաւցնէ սիրալի չէ՞ իր երկու տարիներու թարմութեանը մէջ»։ Յետոյ, դէպի միւս անկողինը դառնալով.

«Տեսէ՛ք, ըսաւ, ահաւասիկ Վասիուքը, ինչպէս իր մեծ հայրը կը կոչէր։ Սիպերիացիի ճշմարիտ տիպար մը, անանկ չէ՞։»

— Հիանալի հրեշտակ մըն է, ըսաւ Նեխլիւտոֆ նայելով փորին վրայ պառկած մանկիկին։

Մայրը հաւանութիւն կուտար ըսածին՝ երջանիկ ժպիտով մը։

Ու յանկարծ բոլոր այս բարօրութիւնը Նեխլիւտոֆի միտքը ձգեց շղթաները, ածիլուած գլուխները, թիապարտները և անոնց ընդունած հարուածները. մահամերձ Քրիլցովը, Քաթիւշան որ իր կարգին երջանկութիւն և մայրութիւն կը պահանջէր։ Կրկին ու կրկին մանուկներուն գովեստը ընելէ ետքը, վերադարձաւ սրահ ուր Անգլիացին կը սպասէր բանտ երթալու համար։

Նեխլիւտոֆ երէց ու երիտասարդ տանտէրները ողջունելէ ետքը, ընկերոջը հետ դուրս ելաւ։ Օդը փոխուած էր։ Ձիւնի թանձր հատիկներ կ'իյնային. արդէն ամէն ինչ ճերմակ էր. ճամբան, տանիքները, ծառերը, վերնագաւթակը, կառքին վրայ ու ձիուն կռնակը։ Անգլիացին ու Նեխլիւտոֆ թրոյկան նստան և դէպի բանտ ուղղուեցան։

Հակառակ ճերմակ քօղին որով ձիւնը զարդարած էր բանտին մուտքն ու մռայլ պատերը, այդ շէնքը առուընէն աւելի տխուր կ'երեւար։ Տնօրէնը, ամբարտաւան երեւոյթով, դրան մօտեցած էր և ուշադրութեամբ կը նայէր ներս մտնելու արտօնագրին զոր նորեկները իրեն կ'երկարէին։ Ուսերը թօթուելով՝ յայտարարեց որ բան մը չէր հասկնար, բայց տրուած հրամանին հնազանդելով, խնդրեց այցելուներէն որ մինչեւ գրասենեակը իրեն հետեւին։ Հո՛ն աթոռ հրամցուց իրենց և հարցուց թէ ի՞նչ կը փափաքէին։ Նեխլիւտոֆ ըսաւ թէ կ'ուզէր Մասլօվան տեսնել. տնօրէնը զայն կանչել տուաւ և յայտարարեց որ պատրաստ էր Անգլիացիին ընելիք բոլոր հարցումներուն պատասխանելու։ Նեխլիւտոֆ իբրեւ թարգման ծառայեց։

— Քանի՞ հոգի կրնայ պարունակել այս շէնքը, հարցուց Անգլիացին, այս միջոցիս քանի՞ մարդ, կին և տղայ կայ հոս, քանի՞ թիապարտ, քանի՞ տարագիր, քանի՞ ո՛չ դատապարտեալ և քանի՞ հիւանդ։

Բայց տնօրէնը հասկնալ չէր թուեր այն հարցումները զորս Իշխանը իրեն կը թարգմանէր։ Այդ միջոցին Քաթիւշա ներս մտաւ և երբ Նեխլիւտոֆ զայն տեսաւ՝ խորապէս յուզուեցաւ։

«Կ'ուզեմ ապրիլ, կ'ուզեմ ընտանիք մը կազմել, երջանկութեամբ լեցուն կեանք մը կ'ուզեմ,» ըսաւ ինքնիրեն երբոր Քաթիւշա ներս կը մտնէր։ Ոտքի ելաւ և դէպի անոր գնաց։ Քաթիւշա նախ կարմրեցաւ, յետոյ տժգունեցաւ։ Մատները իր շապիկին եզերքը կը պատռտէին և իր ակնարկը րոպէ մը իշխանին վրայ սեւեռեցաւ ու յետոյ խոնարհեցաւ։

— Գիտե՞ս որ ներումդ շնորհուած է, ըսաւ Նեխլիւտոֆ։

— Այո՛, պատասխանեց, տնօրէնը լուր տուաւ։

— Պաշտօնապէս լուրը ստանալուդ պէս, կրնաս ուզած տեղդ երթալ բնակիլ. այս մասին կրկին կը խօսինք։

Մասլօվա զինք յանկարծ ընդմիջեց.

— Ի՞նչ հարկ այդ մասին խօսելու, ըսաւ, ես Վլատիմիր Իվանովիչին պիտի հետեւիմ։

Հակառակ զինքը խեղդող յուզումին՝ դէմ առ դէմ Նեխլիւտոֆի կը նայէր ու հապճեպով կը խօսէր։

— Քանի որ այդպէս է...։

Բայց Մասլօվա զինք ընդմիջեց։

— Կ'ուզէ որ իրեն հետ ապրիմ։

Իր իսկ խօսքերէն սարսափած՝ ուզեց անոնց ազդեցութիւնը մեղմել։

— Իրեն պիտի հետեւիմ և այս ճակատագիրը միթէ լաւագոյնը չէ՞։

Եւ Նեխլիւտոֆ կը խորհէր. «Կա՛մ Սիմօնսոնը կը սիրէ և պէտք չունի իմ զոհաբերութեանս, կա՛մ տակաւին զիս կը սիրէ և իմ երջանկութեանս համար կ՚ուզէ Սիմօնսոնի միանալ»։ Ամօթ մը զինքը պատեց. զգաց որ կը կարմրէր և ըսաւ.

— Կը սիրէ՞ք զինքը։

— Ե՞ս, սիրե՛մ զինքը։ Խնդիրը այդ չէ. Վլատիմիր Իվանովիչ ուրիշներուն պէս մարդ մը չէ։

— Կը կարծէ՞ք։

Զինքը կրկին ընդմիջեց։

— Ներեցէ՛ք ինձ, բայց կարծեմ լաւագոյն է որ գործերը այսպէս ըլլան։ Դուք ազատ ու երջանիկ կ՚ըլլաք։

Այսպէս խօսելով կը յայտնէր այն մտածումը զոր քիչ առաջ Նեխլիւտոֆ ունեցած էր։ Եւ ահա՛ կսկիծ մը կ՚ունենար։

— Չէի սպասեր որ ինծի այդպէս խօսէիք։ Ինչու կ՚ուզէք տակաւին տառապիլ, անցեալ այնքա՛ն տառապանքներէն ետքը։

— Ձեր ըսածը չեմ հասկնար։ Իմ միակ փափաքս է ձեզ չվնասել. գալով ինձ՝ միայն երախտապարտ կրնամ ըլլալ իմ նկատմամբ ձեր ըրածներուն համար։

Տակաւին կ՚ուզէր խօսիլ, սակայն ձայնը կը դողդղար։

— Պէտք չունիք շնորհակալ ըլլալու, ըսաւ Նեխլիւտոֆ, որովհետեւ չեմ գիտեր թէ ո՛վ որուն աւելի շնորհակալ ըլլալու է։

— Աստուած պիտի վճռէ, ըսաւ Մասլօվա ու իր աչքերը՝ արցունքոտ թրջած՝ տարօրինակ բոցով մը կը վառէին։

Իշխանը մրմնջեց. «Ի՞նչ սրտի տէր կին մըն էք»։

Ժպիտ մը լուսաւորեց արցունքով ողողուն իր դէմքը։

— Ար եու րետի՞ (պատրաստ էք) հարցուց Անգլիացին։

— Տիրէքըլի, պատասխանեց Նեխլիւտոֆ որ Քրիլցովէն լուրեր կը հարցնէր։

Հակառակ զինքը ցնցող հեծկլտանքներուն, Քաթիւշա պատասխանեց ձայնով մը որ կը ջանար հանդարտ ցոյց տալ։

— Քրիլցով շատ տկարացած է. զինքը հիւանդանոց պիտի տանին։ Մարիա Փավլօվնա արտօնութիւն խնդրեց զինքը խնամելու, բայց մերժեցին։

Քաթիւշա տեսնելով որ Անգլիացին անհամբերութիւն ցոյց կուտար, ըսաւ.

— Պէտք է որ ձեզ թողում։

— Ձեզ մնաք բարով չեմ ըսեր, ըսաւ Նեխլիւտոֆ, ձեռքը երկարելով։ Կրկին պիտի տեսնեմ։

Իրենց ակնարկները իրարու հանդիպեցան, ու Մասլօվայի քիչ մը շիլ աչքերուն տարօրինակ շնորհին մէջ, այն տխուր ժպիտին մէջ որով կը պնդէր մնաս բարով ըսելու, իշխանը նշմարել կարծեց որ անոր տուած որոշումին մասին իր ըրած երկու ենթադրութիւններուն երկրորդը ճշմարիտ էր. Քաթիւշա զինքը կը սիրէր, բայց կը կարծէր որ հետ ամուսնանալով անոր կեանքը ընդմիշտ պիտի փճացնէր։ Երջանիկ ու տխուր էր միանգամայն. երջանիկ՝ վարուած ըլլալուն այնպէս ինչպէս որ իր պարտականութիւնը կը կարծէր և տխուր՝ իշխանէն բաժնուելուն համար։ Վերջին անգամ մը իշխանին ձեռքը սեղմեց, իր շալին մէջ փաթթուեցաւ և աներեւոյթ եղաւ։

Նէխլիւտոֆ մեկնելու պատրաստ էր և Անգղիացին ծանօթագրութիւններ կ'առնէր։ Առանց զայն ընդմիջելու, պատին երկայնքը դրուած բազմոցին վրայ նստաւ և՝ մէկէն՝ մեծ յոգնութիւն մը զգաց։ Անքուն անցուցած գիշերուան յոգնութիւնը չէր, ուղեւորութեան յոգնութիւնը չէր, բայց աւելի մեծ խոնջենք. կեանքէն յոգնութիւնը։

— Պարոններ, կ'ուզէ՞ք որ խցիկները այցելենք, հարցուց տնօրէնը։

Անգղիացին նօթագրութեան տետրը գոցեց և Նէխլիւտոֆ՝ խոնջ ու անտարբեր՝ հետեւեցաւ անոնց։

ԻԲ.

Մռայլ ու զարշահոտ նրբանցքէ մը անցնելէ ետքը ուր երկու դատապարտեալներ ուղղակի տախտակամածին վրայ կը միզէին, Նէխլիւտոֆ և Անգղիացին, տնօրէնին առաջնորդութեամբ, մտան թիապարտներու առաջին խցիկը։

Բոլոր բանտարկեալները արդէն քնացած էին. գրեթէ եօթանասուն հոգի էին, քով քովի ու գլուխ գլխի տարածուած գետինը։ Այցելուները ներս մտնելնուն, ամէնքը ոտքի ելան շղթաներու մեծ աղմուկով մը։ Երկուքը միայն պառկած մնացին. անոնցմէ մէկը տենդահար երիտասարդ մըն էր, միւսը ծերունի մը որ անդադար կը հեծէր։ Անգղիացին հարցուց թէ՝ երիտասարդը երբէ՞ն ի վեր հիւանդ է. տնօրէնը պատասխանեց. «Այս առտուընէ ի վեր»։ Գալով ծերունիին, երկար ատենէ ի վեր կը տառապէր, բայց բանտի հիւանդանոցին մէջ այլեւս տեղ չէր մնացած։ Անգղիացին դժգոհ դէմքով

մը գլուխը օրօրեց և Նէխլիւտոֆէն խնդրեց քանի մը ռուսերէն բառերու արտասանութիւնը՝ այդ մարդոց խօսք ուղղելու համար։ Այս Անգղիացին Սիպերիա ճամբորդելով երկու նպատակ ունէր. նախ՝ բանտերն ու թիարանները այցելել, յետոյ կալանաւորներու մէջ տարածել աւետարանական խօսքերը։

— Ըսէ՛ք իրեն որ Քրիստոս իրենց վրայ կը խղճայ ու զիրենք կը սիրէ և թէ իրենց համար մեռած է։ Ըսէ՛ք նաեւ որ թող հաւատք ունենան և պիտի փրկուին։

Խօսած միջոցին, բոլոր դատապարտեալները ոտքի կը կենային ու լռութիւն կը պահէին։

— Ըսէ՛ք նաև որ այս գիրքերուն մէջ իմ խօսքերուս բացատրութիւնը պիտի գտնեն։ Ձեր մէջ կարդալ գիտցողներ կա՞ն։

Կարդալ գիտցողները քսան հոգի էին։ Անգղիացին իր պարկէն քանի մը օրինակ Աւետարան հանեց և անմիջապէս սեւ եղունգներով կոշտ ձեռքեր դէպի իրեն երկնցան։ Այդ փոքրիկ գիրքերէն մէկ քանի հատ բաժնեց այս խցիկին մէջ և ուրիշներ ալ միւս խցիկներուն մէջ։ Ամէն դի միեւնոյն օդի պակասը կար, միեւնոյն գարշահոտութիւնը. ամէն դի նոյն սուրբ պատկերը պատուհաններուն քով. ամէն դի վրայ վրայի պառկած մարդիկ. ամէն դի նոյն ընդոստ զարթնումը հիւրերու մտած ատեն և նոյնպէս ամէն դի հիւանդներ որոնք պառկած կը մնային։

Զորրորդ խցիկին մէջ չորս հիւանդներ կային։

— Ինչո՞ւ համար տենդ ունեցողները զատ սենեակի մը մէջ չեն հաւաքեր, հարցուց Անգղիացին։

Տնօրէնը պատասխանեց որ նոյնիսկ հիւանդները չէին ուզեր այդ բանը, թէ իրենց հիւանդութիւնը փոխանցիկ չէր, թէ հիւանդապահը իրենց կ'այցելէր ու կը խնամէր։

— Այո՛, ըսաւ ձայն մը, երկու շաբաթ կայ որ երեսը տեսած չունինք։

Տնօրէնը պատասխան չտուաւ և զանոնք յաջորդ խցիկը առաջնորդեց։

Ամէն տեղ Անգլիացին իր Աւետարանները կը բաժնէր։

Թիապարտներէն անցան սովորական դատապարտեալներուն, յետոյ տարագիրներուն, և վերջապէս կամաւոր բանտարկեալներուն։ Ու միշտ միևնոյն տեսարանն էր։ Ջրտարեկ մարդիկ, սովահար, անգործ, հիւանդ, նախատուած, ստորնացած, աւելի վայրի անասուններու՝ քան մարդկային էակներու նմանող։ Անգլիացին բոլոր գիրքերը բաժնած էր ու ա՛լ չէր խօսեր։ Այդ դժնդակ տեսարանին տեսքը, օդի պակասը, իր կորովը ջախջախած էր և սրահէ սրահ կ'երթար ականջներուն տակէն մըլտալով՝ «օլ րայթ» (շատ աղէկ)։ Նեխլիւտոֆ կարծես երազի մը մէջ կը քալէր, մեկնելու քաջութիւն չունենալով, միշտ նոյն յոգնութիւնն ու յուսահատութիւնը զգալով։

Տարագիրներու յատկացուած խցիկի մը մէջ, Նեխլիւտոֆ շատ զարմացաւ նշմարելով այն տարօրինակ ծերունին որու նոյն առտուն հանդիպած էր նաւակին մէջ։ Միշտ իր պատռած տաբատը, աղտոտ ու մոխրագոյն շապիկը հագած էր։ Մազերը գիսախռիւ, անկողնին քով գետնի վրայ նստած, այցելուներուն կը նայէր խիստ հետաքրքրուած։ Շատ տկար ու յոգնած կը թուէր, բայց դէմքը նոյն առտուան լրջութիւնը ունէր միշտ։ Եւ մինչ բոլոր բանտարկեալները ոտքի ելած էին տնօրէնին ներս մտնելուն, ծերունին նստած կը մնար։

— Ոտքի՛ ե՛լ, ըսաւ տնօրէնը։

Ծերուկը տեղէն չշարժեցաւ և արհամահոտ կերպով ժպտեցաւ։

— Գերիները ոտքի կ'ելլե՛ն քու ելած ատենդ, ես գերի մը չեմ։

Տնօրէնը, բարկացած՝ անոր վրայ խուժեց։

— Զինքը կը ճանչնամ, ըսաւ Նեխլիւտոֆ, ինչու ձերբակալեցին։

— Մեր բէյթին համար չէր... այդ մարդը հարկ եղած թուղթերը չունէր։

— Իսկ դուն, ըսաւ ծերուկը Նեխլիւտոֆի նայելով, այդ հակաքրիստոսներու խումբի՞ն կը պատկանիս։

— Ո՛չ, ըսաւ իշխանը, ես պարզ այցելու մըն եմ։

— Ուրեմն ուրիշներու թշուառութիւնը տեսնելով զբօսնելու եկած ես։ Տե՛ս ինչպէս այս հակաքրիստոսը գիտէ մարդիկը հալածել։ Կրցած է բանտարկեալներու ամբողջ բանակ մը պահել։ Մարդկութիւնը պէտք է չարչարուի որպէս զի կարենայ հացը շահելու. իսկ ինք կ'ապրի մարդիկը անասուններու պէս վանդակը դնելով և որպէս զի ալ աւելի անոնց նմանին, զանոնք կը մնուցանէ անգործ պահելով։

— Ի՞նչ կ'ըսէ այս մարդը, հարցուց Անգլիացին։

Նեխլիւտոֆ ըսածները բացատրեց։

— Եւ, ըստ իրեն, ի՞նչ պէտք է ընել այն մարդոց որոնք օրէնքի չեն հնազանդիր։

Նեխլիւտոֆ այս բառերը թարգմանելով, ծերունին խնդալ սկսաւ։

— Օրէնքը, գոչեց արհամարհոտ դէմքով մը, բոլոր մարդկութիւնը կը կողոպտէ, ժողովրդէն կ'առնէ հողը և անոր բոլոր հարստութիւնները։ Օրէնքի գործակատարները աւազակներ են։ Ուրեմն ինչու կ'արգիլեն գողնալը։

Նեխլիւտոֆ կրկին թարգմանեց Անգլիացիին ծերուկին պատասխանը։

— Դեռ հարցուցէ՛ք իրեն թէ ի՞նչ ընելու է ոճրագործները և մարդասպանները։

Ծերունին վիրաւորուեցաւ և խնդրեց Նեխլիւտոֆէն ըսելու Անգլիացիին որ եթէ իրեն պէս հակաքրիստոսներ գոյութիւն չունենային, ո՛չ գող ո՛չ ալ մարդասպան պիտի գտնուէր։

— Փախուկ է, ըսաւ Անգլիացին ժպտելով ու դուրս ելաւ։

Բայց ծերուկը կը շարունակէր. «Թո՛ղ ամէն ոք իրմով զբաղի. Աստուած միայն գիտէ մեր բախտին վճռուելու ժամը։ Ինքզինքիդ տէրը եղի՛ր և՝ բանտապահներու պէտք չպիտի մնայ այլ եւս։» Եւ որովհետեւ Նեխլիւտոֆ խցիկէն դանդաղօրէն դուրս կ'ելլէր, բարկացած անոր նայեցաւ և ըսաւ. «Ելի՛ր, շուտ ելի՛ր, կըրցար տեսնել թէ մարդ մը ինչպէս կրնայ խօսիլ անմիտներու հետ»։

Երբոր Նեխլիւտոֆ նրբանցքը մտաւ, Անգլիացին տնօրէնին հետ պարապ խցիկի մը առջեւն էր։

— Ի՞նչ է այս, ըսաւ։

— Ասիկա մեռելներուն դրուած սրահն է։

Անգլիացին ուզեց այցելել։ Սովորական սենեակ մըն էր, ո՛չ շատ ընդարձակ։ Ձեղունէն մարմրող լամպա մը կախուած էր։ Անկիւն մը դիզուած քանի մը պարկեր, փայտի կոյտ մը և աջ կողմին վրայ ալ բանակի անկողնի վրայ տարածուած չորս դիակներ կը նշմարուէին։ Այս դիակներէն առաջինը բարձրահասակ, սրածայր մօրուքով և կիսովի ածիլուած մարդու մը դիակն էր, որ մի միայն շապիկ ու վարտիք մը ունէր վրան։ Իր բրտացած ձեռքերը խաչաձեւ կուրծքին վրայ դրուած ու միսերը կը սկսէին նեխիլ։ Իրեն քով տարածուած էր պառաւ կին մը, աղէրեկ մազերով, կծկուած դիմագիծով, դեղնորակ

գոյնով։ Յետոյ կուգար մարդու մը մարմինը որ մանիշակագոյն խոշոր շալով մը պատած էր։ Այս շալը Նեխլիւտոֆի ուշադրութիւնը գրաւեց, որ զայն արդէն տեսած ըլլալու տպաւորութիւնը ունեցաւ։ Աւելի մօտեցաւ և մեռեալին երեսը նայեցաւ ուշադրութեամբ։ Քիթը կանոնաւոր ու զօրեղ էր, ճակատը բաց, մազերը սակաւ ու գանգուր, մօրուքը սրածայր։ Նեխլիւտոֆ կը ճանչնար այս դիակը ու չէր ուզեր աչքերուն հաւատալ։ Տակաւին երէկ կենդանի տեսած էր զայն, դէմքը զուարթ, այսօր, դիպուածով, հոս կը գտնէր իր յաւիտենական քունին մէջ, գեղեցկութեամբ մը որ իրեն երկիւղ կ'ազդէր։

Այո՛, Քրիլցօվն էր, կամ գոնէ ինչ որ կը մնար անկէ։

«Ինչու տառապեցաւ, ինչու ապրեցաւ։ Հիմա գիտէ՞ թէ ո՛ւր կը գտնուի ճշմարտութիւնը» ըսաւ ինքնիրեն իշխանը։ Ո՛չ մէկ պատասխան կարելի կը թուէր իրեն։ Միայն մահը անողոք երեւցաւ իրեն ու մեռնելու չափ տխուր զգաց ինքզինքը։ Առանց Անգլիացիէն հրաժեշտ առնելու, բակ ելաւ, յետոյ դուրս, որպէս զի առանձին ըլլայ։ Անմիջապէս պանդոկ վերադարձաւ, խորհելով բոլոր այն յուզումներուն վրայ որոնք կրած էր այդ օրուան մէջ։

Սենեակը ելլելով՝ Նեխլիւտոֆ սկսաւ քալել վեր վար։ Ա՛լ Քաթիւշայի հետ ամէն բան վերջացած էր. այլ եւս անոր հարկաւոր չէր։ Այս բանը զինքը շատ տխրեցուց։ Ինչ որ մանաւանդ զինքը կը չարչարէր միւս գործն էր զոր ներկայացուցած էր կառավարչին և որ առաւել քան երբեք իր վրայ կը ճնշէր։ Քրիլցօվի դիակը զինքը ընդվզեցուցած էր և զինքը կը դրդէր զբաղելու այն չարիքով որ մարդկային ընկերութիւնը կը կրծէր։

Եւ Նեխլիւտոֆ երեւակայութեամբ կը տեսնար այն հազարաւոր մարդիկը որոնք կ'ապրէին ապականեալ օդի մը մէջ, անպատուուած անգութ տնօրէններէն, դատաւորներէն, կառավարիչներէն։ Երբ ա՛լ յոգնեցաւ քալելէ ու մտածելէ, բազմոցին վրայ նստաւ, լամպային դէմը և մեքենաբար, ըստ դիպուածի, բացաւ Աւետարանը զոր Անգղիացին տուած էր իրեն։ Սեղանին վրայ նետեց։ Կ'ըսեն թէ այս գիրքը ամէն բանի լուծումը կը պարունակէ, ըսաւ ինքնիրեն, և զայն բանալով, սկսաւ աչքին տակ ինկած երեսէն կարդալ։ Մատթէոսի Աւետարանին ԺԸ. գլուխն էր.

1. Նոյն ժամանակները աշակերտները Յիսուսի քով եկան ու ըսին. Ո՞վ է մեծ երկնից Թագաւորութեանը մէջ։

2. Եւ Յիսուս տղայ մը կանչեց իրեն. զանիկայ անոնց մէջտեղը կայնեցուց։

3. Ու ըսաւ. «Ճշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի, թէ որ դարձի չգաք և ասոր պէս չըլլաք, երկնից Թագաւորութիւնը բնաւ պիտի չմտնէք։

4. Ուստի ո՛վ որ իր անձը աս տղուն պէս կը խոնարհեցնէ, անիկայ է մեծ երկնից Թագաւորութեանը մէջ։

— Այո՛, այո՛, այսպէս է. կը մտածէր Նեխլիւտոֆ յիշելով որ քանի աւելի կը խոնարհէր այնքա՛ն հանգստութիւն և ուրախութիւն կը զգար։

5, Եւ ո՛վ որ ասանկ տղայ մը ընդունի իմ անունովս, զիս կ'ընդունի։

6. Եւ ո՛վ որ գայթակղեցնէ աս պզտիկներուն մէկը որ ինծի կը հաւատան, աղէկ է անոր՝ որ իր պարանոցէն աղացքի քար մը կախուի, ու ծովուն անդունդին մէջ ընկղմի։

— Ի՞նչ ըսել է «ընդունի», ի՞նչ ըսել է «իմ անունովս», կը հարցնէր ինքնիրեն, քանզի այդ խօսքերը բան մը չէին ըսեր իրեն։ Եւ ի՞նչ ըսել է այդ «աղացքի քար»ը և այդ «ծովուն անդունդ»ը։ Ո՛չ. բոլոր ատոնք յստակ չեն, կը մտածէր, յիշելով որ արդէն, քանի մը անգամ, սկսած էր Աւետարանները կարդալ և միշտ այդ տեսակ հատուածներու մթութիւնը զինք արգիլած էին ընթերցումը շարունակելու։ Յետոյ կարդաց 7-8-9 և 10 տուները, կրակի պատիժներու և փորձութիւններու վրայ, Յետոյ տղոց երջանկութեան մասին՝ որոնք երկնաւոր Հօր երեսը կը տեսնեն. «Ցաւալի է որ բոլոր ատոնք այդքան քիչ յստակ են, ըսաւ ինքնիրեն, որովհետեւ ինծի կը թուի որ այս պատուիրանքներուն մէջ գեղեցիկ բան մը կայ։

Եւ ընթերցումը վերսկսաւ։

11. Ինչու որ Որդին մարդոյ եկաւ կորսուածը փրկելու։

12. Ինչպէ՞ս կ'երեւայ ձեզի. թէ որ մարդ մը հարիւր ոչխար ունենայ, և անոնց մէկը մոլորի, իննսունուինը լեռները չձգե՞ր. ու երթար մոլորածը փնտռելու.

13. Եւ թէ որ գտնելու ըլլայ զանիկայ, ճշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի, որ աւելի ուրախ կ'ըլլայ անոր վրայ քան թէ իննսունուիննին որ մոլորած չեն։

14. Ասանկ ալ ձեր երկնաւոր Հայրը չհաճիր որ այս պզտիկներէն մէկը կորսուի։

— Եւ սակայն անոնցմէ տասնեակներով, հարիւրներով, հազարներով կը կորսուին, և միջոց մը չի կայ զանոնք ազատելու, խորհեցաւ Նեխլիւտոֆ։

Յետոյ, աւելի անդին, Քրիստոսի ու Սուրբ Պետրոսի միջեւ խօսուածը կարդաց.

21. Ան ատենը Պետրոս մօտեցաւ անոր ու ըսաւ. «Տէ՛ր, քանի՞ անգամ թէ որ եղբայրս ինծի դէմ մեղանչէ՝ ներեմ անոր. մինչեւ եօ՞թը անգամ։

22. Յիսուս անոր ըսաւ. Քեզի չեմ ըսեր թէ մինչեւ եօթը անգամ. հապա մինչեւ եօթանասուն անգամ եօթը։

23. Ասոր համար երկնից թագաւորութիւնը կը նմանի թագաւորի մը, որ իր ծառաներէն հաշիւ առնել ուզեց։

24. Ու երբոր սկսաւ առնել, տասը հազար տաղանդի պարտական մը բերուեցաւ իրեն։

25. Բայց անիկայ վճարելու կարողութիւն չունենալով, իր տէրը հրաման ըրաւ որ անիկայ և անոր կինը ու որդիքը և անոր բոլոր ունեցածը ծախուի, ու պարտքը վճարուի։

26. Իսկ ծառան անոր առջեւը ինկալով երկրպագութիւն կ'ընէր ու կ'ըսէր. Տէ՛ր, համբերէ՛ ինծի և ամէնը քեզի կը վճարեմ։

27. Եւ այն ծառային տէրը վրան խղճալով արձակեց զանիկայ, ու պարտքը շնորհեց անոր։

28. Եւ ծառան ելաւ, իր ծառայակիցներէն մէկը գտաւ որ իրեն հարիւր դահեկան պարտք ունէր, ու զանիկայ բռնելով կը խեղդէր ու կ'ըսէր. Վճարէ՛ ինծի ունեցած պարտքդ։

29. Ուստի անոր ծառայակիցը անոր ոտքը ինկաւ, կ'աղաչէր անոր ու կ'ըսէր. Համբերէ՛ ինծի ու քեզի կը վճարեմ.

30. Եւ ինքը չէր ուզեր, հապա գնաց բանտը դրաւ զանիկայ, մինչեւ որ պարտքը վճարէ։

31. Երբոր իր ծառայակիցները տեսան եղած բաները, խիստ տրտմեցան, ու եկան իրենց տիրոջը հասկցուցին բոլոր եղածը։

32. Այն ատենը անոր տէրը կանչեց զանիկայ ու ըսաւ անոր. Չա՛ր ծառայ՝ այն բոլոր պարտքը ես քեզ շնորհեցի՝ ինծի աղաչելուդ համար։

33. Պէտք չէ՞ր քեզի ալ քու ծառայակցիդ ողորմիլ, ինչպէս որ ես քեզի ողորմեցայ։

Եւ այս տուները խորապէս մտածել տուին Նէխլիւտոֆին։

Ու ահա՛ բոլոր ասոնք կը լուսաւորէին զինքը։ Հո՛ս էր փնտռած հարցումին պատասխանը. «Մարդիկ ամէնքն ալ յանցաւոր ըլլալով Աստուծոյ դիմաց, իրաւունք չունէին իրենց նմանները պատժելու։ Եւ արդարութեան մասին իրենց բոլոր սխալ յղացումը միակ գործնական արդիւնք մը ունի. այն է՝ այդ արդարութիւնը գնել դրամի պէտք ունեցող և ընչաքաղց մարդոց ձեռքը, որոնք իրենց կեանքը կը շահին վայրագօրէն տառապեցնելով ուրիշները»։ Եւ բոլոր այս չարիքները դադրեցնելու միջոցը այժմ շատ պարզ կը թուէր իրեն։ Յիսուս միթէ չէ՞ր ըսած Սուրբ Պետրոսի. «Պէտք է միշտ ու միշտ ներել»։ Յանդիմանելու և պատժելու իրաւունք կրնան ունենալ միայն անոնք որոնք երբեք ինքզինքնուն մեղադրելու յանցանք մը չեն ունեցած։

Կարելի՞ էր միթէ որ այս լուծումը այնքա՛ն պարզ ըլլայ և ես այսքան երկար ատենէ ի վեր չկարենայի հասկնալ, կ'ըսէր ինքնիրեն Նէխլիւտոֆ։ Սա առարկութիւնը թէ՝ «ի՞նչ պէտք էր ընել ոճրագործները» այլեւս կը դադրէր զինքը չուարեցնելէ։ Որովհետեւ այդ առարկութիւնը արժէք կ'ունենար այն միակ պայմանով որ զսպումը նուազեցնէր ոճիրները. բայց ակներեւ է որ ձեռք բերուած արդիւնքը բոլորովին ուրիշ է։ Ճշմարիտ ու միակ լուծումն էր այլեւս վերջ մը դնել այս որդնոտած, անօգուտ, վտանգաւոր ու եղեռնական վարչութեան, որովհետեւ դարերէ ի վեր ուր միշտ կը դատապարտեն չարագործները, իրենց թիւը երբեք չէ նուազած։ Ընդհակառակը, անընդհատ կ'աւելնայ, միշտ մեծ-

նալով անոնցմով որոնք առաջին բանտարկութեամբ մը ապականած են ու նաև անոնցմով որոնք պատժելով կ'ապականին, ինչպէս դատաւորները, դատախազները, բանտապանները, եւլն..., Նէխլիւտօֆ այժմ կը հասկնար որ դատական վարչութիւնը կարգապահութեան համար հարկաւոր չէր և եթէ կարգապահութիւնը տակաւին գոյութիւն ունէր, պատճառը այն էր որ, հակառակ ամենայնի մարդիկ զիրար կը սիրէին։

Նէխլիւտօֆ աւետարանները առաւ ու կրկին կարդաց։ Եւ անոնց մէջ վսեմ մտածումներ գտաւ և յանկարծ նշմարեց որ պատուիրանքները պայծառ էին, շատ գործադրելի և թէ հասկցուելով ու անոնց հետեւելով՝ մարդկային ընկերութիւնը հրաշալի հիմունքի մը վրայ պիտի դրուէր։ Բռնութիւնն ու անիրաւութիւնը աներևոյթ պիտի ըլլային, մարդկութիւնը աւելի պիտի բարձրանար, միշտ աւելի վեր և քիչ ատենէն Աստուծոյ արքայութիւնը պիտի ըլլար երկրիս վրայ։

Այդ պատուիրանքները թիւով հինգ հատ էին։

Առաջինը կը պատուիրէ մարդուս չսպաննել և իր դրացիին հետ կռիւ չփնտռել։ Այն պարագային ուր բարկութեան անձնատուր ըլլայ, պէտք է որ ինք առաջին անգամ գայ հաշտութիւն ընէ և Աստուծոյ շնորհակալ ըլլայ աղօթելով։

Երկրորդը կը պատուիրէ մարդուս իր դրացիին կինը չառնել, ցանկութեան անձնատուր չըլլալ և երբեք չխաբել այն կինը որուն հետ միացած է։

Երրորդը կ'արգիլէ մարդուս ո և է բան խոստանալ երդումով։

Չորրորդը կ'արգիլէ մարդուս «ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման» օրէնքը. այլ իրեն կը հրամայէ աջ այտը դարձնել երբ ձախը ապտակեն և միշտ ողորմած ըլլալ։

Հինգերորդը կ'արգիլէ մարդուս իր թշնամիները ատել, պատերազմ ընել և իրեն կը հրամայէ իր մերձաւորը սիրել և անոր բարիք ընել։

Նէխլիւտօֆ գիշերը անքուն անցուց, բայց իր աչքերը յոգնութենէ գոցուեցան։ Եւ իր կէս քնէած վիճակին մէջ որոշապէս կը տեսնար, մեր վատթարացած ու այլասերած աշխարհին մէջէն, այն իտէալը որուն պէտք էր հասնիլ։ Քաղցր ընդարմացում մը կը տիրէր իր անդամներուն վրայ, և իրեն այնպէս թուեցաւ որ, յանկարծ, հանգիստն ու խաղաղութիւնը գտած էր, տառապանքի ու անձկութեան կեանքէ մը ետքը։ Կը հասկնար որ հիմակ ըմբռնած էր միայն Աւետարաններու գեղեցկութիւնները, և անյագօրէն կը ծծէր. ինչպէս սպունգ մը ջուրը կը ծծէ, բոլոր այդ էական ճշմարտութիւնները որոնք մեծ երանութեան սկզբնական տարրերն էին։ Այս վայրկեանէն սկսեալ, վստահութիւն ունեցաւ իր հետեւելիք ճամբուն վրայ ու նոյնպէս վստահութիւն ունեցաւ ինքն իր վրայ։

Այժմ այնպէս կը համարէր որ եթէ մարդկութիւնը այս պատուիրանքներուն հետեւէր, ո՛չ միայն կրնար հասնիլ անմատչելի համարուած իտէալի մը, այլ նաեւ կը կարծէր որ ամէն մարդ այդ պատուիրանքներուն հետեւելով պէտք է որ կեանքի մէջ իրեն ճամբայ մը որոշէ, և թէ ամէն նահանջում տկարութիւն մը պիտի ըլլար և այս պատճառաւ իսկ՝ պատիժ մը։

«Երբոր այգիի մշակները իրենց տիրոջ կողմէ ղրկուեցան, որպէս զի հարկ եղած աշխատութիւնը կատարեն, այնպէս կարծեցին թէ երկիրը իրենց անձնական ստացուածքն էր։ Կը մոռնային զիրենք ղրկողին հանդէպ ունեցած պարտականութիւնները»։ Մենք ալ այսպէս կը վարուինք, մտածեց Նէխլիւտօֆ։ Մենք զմեզ կը համո-

զենք որ մեր կեանքին բացարձակ տէրն ենք, թէ կեանքը մեզ տրուած է որպէս զի զբօսնունք: Կը մոռնանք թէ մենք հոս ղրկուած ենք Էակի մը կողմէ որ մեր հետեւելիք ճամբան գծած է մեզի: Եւ երբ միայն մեր հաճոյքներուն համար կ'ապրինք, այնչափ յանցաւոր ենք որքան այն մշակները որոնք իրենց տիրոջ երկիրը կ'առնէին:»

«Ահաւասիկ կեանքի մէկ դարձուածին վրայ եմ, ըսաւ ինքնիրեն Նէխլիւտոֆ, այս խորհրդածութիւններէն ետքը. իմ առաջին կեանքս լմնցաւ, միւսը կը սկսի:»

Եւ, արդարեւ, անկէ ետքը Նէխլիւտոֆ իր կեանքը յարմարցուց այս պատուիրանքներուն, և ո՛չ միայն իր գաղափարները փոխուեցան, այլ նաեւ բոլոր դէպքերը որոնք ատոր հետեւանքը եղան:

Կեանքի այս նոր շրջանը ինչպէ՞ս պիտի բոլորի իշխանին համար, ինչ դէպքերէ պիտի անցնի իր կեանքը. ահա՛ ինչ որ պիտի տեսնենք աւելի ետքը:

Մոսխուա, 12 Դեկտ. 1899

ՎԵՐՋ

Գ. ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ՀԱՏՈՐԻ

ԹԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀԱՍՌ-Арм ССР
им. А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎ.

ՑԱՆԿ

Պարունակութիւն Ա. և Բ. հատորներուն.— Ոճրադատ ատեանը.— Երիտասարդութեան տարփանք.— Թիարանի դատապարտութիւնը.— Բանտն ու կալանաւորները.—Հատուցման առաջարկ.—Դիմում վճռաբեկ ատեանի:

Պարունակութիւն Գ. հատորի.— Հողերու բաժանումը.—Գիւղացիներու մտայնութիւնը.— Ծերակոյտին մերժումը.— Ներման դիմում.— Դատապարտեալներու մեկնումը Սիպերիա.— Ճամբու դէպքեր.— Ներման շնորհումը.— Աւետարան ըստ Մատթէոսի:

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0311846

14.146